PETRVS CIACCONIVS TOLETANVS

De Triclinio Romano

FVLVI VRSINI Appendix

S P B C N

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

ROMÆ
In Ædibus S. P. Q. R. M.D.L.XXXVIII
APVD GEORGIVM FERRARIVM

PERMISSV SVPERIORVM

Digitized by Google

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Digitized by Google

BEATISSIMO PATRI SIXTO QVINTO PONT. MAX.

FVLVIVS VRSINVS

ROMANAM antiquitatem, atque adeò Græcam ipſam, à qua potiſsimùm fluxit Romana, multis ſanè nominibus conferre ad intelligentiam cognitionemque complurium Sacræ ſcripturæ locorum, omnes ij norunt, qui in euoluendis antiquitatum monumentis, aliqua cum diligentia ſunt verſati: Sed omnium op-

Digitized by Google

timè noſti Tu SIXTE QVINTE PONTIFEX MAXIME, qui ad accuratum illud tuum, & planè exquiſitum illuſtrandæ veritatis ſtudium, adiunxiſti admirabilem quandam litterarum omniũ non modò diuinarũ, ſed humanarũ etiam notitiam, & ſcientiam prorſus ſingularem: Exemplũ ſecutus nimirùm ſanctiſsimorum veterum Scriptorum, qui ad confutandos gentium ritus profanos, inducẽdumq. cultũ veræ religionis, nec ab ipſis quidem de Dis gentium libris aliquando abſtinuerũt. Nã (vt omittamus in præſentia Græcos, Iuſtinum Martyrem, Clementem Alexãdrinum, Euſebium Cæſarienſem, alioſq. permultos, quorũ praeſtantiſsima ſcripta, forenſi quadam & planè ſæculari eruditione ita multis locis ſunt aſperſa, vt vetera nõnulla gentium inſtituta, non aliundè, quàm ex eorum libris petantur ab ijs,

qui

qui ſunt rerum huiuſmodi curioſi, vt hos inquam omittamus) Tertullianus, Arnobius, & Lactantius, quàm multa ex antiquitate tum Græca, tum Romana deſcripſerunt, vt impias illas & exitioſas euellerent ex animis hominum opiniones, infererent eas, quæ cum pietate cultæ, fructum afferrent ſalutarem? Beatus item Hieronymus, & S. Auguſtinus, duo clariſſima Chriſtianæ doctrinæ lumina, conuertendis alter ex Hebræo Græcoque Sacris ſcripturis, alter ijſdem deditus exponendis, quàm fuerit vterque à varia rerum non modò Græcarum, ſed etiam Latinarum eruditione adiutus, ex eorum ſcriptis, quæ in manibus habentur, intelligi maximè poteſt. Atque vt iſtius rei exemplum ſaltem vnum, quod ad huius libri pertineat argumentum, proferamus, quotus quiſque eſt, qui niſi Romani vete-

rīs Triclinij inſpecta poſitione, cognitaq. penitus in eo ratione diſcumbēdi, apto ſenſu accepturus ſit ea, quæ de muliere peccatrice ſtante retrò ſecus pedes Domini diſcūbentis, memoriæ prodita ſunt à ſancto Luca? Quin & illud etiam inſtitutum, quo eadē mulier diſcumbentis itē Domini pedes vnxit, ex Romana itidem pēdet antiquitate, in qua qui minus eſt verſatus, minus etiam morem illum agnoſcere poterit. Hoc probè intelligens Petrus Ciacconius homo Hiſpanus, quē tu, BEATISSIME PATER, ob excellens ingeniū, reconditamq. doctrinam, meritò dum viueret ſemper maximi feciſti, dederat ſe ſucciſiuis horis ad res Romanas ex omnibus veterum Scriptorum monumentis ſummo ſtudio obſeruandas, quarum aliàs tractatione & delectabatur vehementer, & ipſa ſcriptione afficiebatur vt Romanus.

Sed

Sed cum præclara multa inueſtigandæ deditus antiquitati pro bono litterarum inchoaſſet, accidit magno ſanè ſtudioſorum incommodo, vt ante diẽ præreptus, pauca quædam ex ijs, & quidem non ſatis perfecta abſolutaq. reliquerit. Ex quibus cum hic de Triclinio commentariolus, quem ipſe auctore Antonio Carafa Cardinale de modo conuiuandi apud priſcos Romanos, deq. conuiuiorũ apud eos ſcripſerat apparatu, à multis iam expeteretur; non eſt paſſus vir clariſsimus pro eo quantum præſtantes viros vel mortuos colit; quin hominem à ſe vnicè dum viueret dilectum, eundem etiam mortuum quibus maximè poſſet pietatis officijs proſequeretur. Itaque ſeruatum pænes ſe librum diligenter, & politiſsimi iudicij ſui teſtimonio cõprobatum, quòd ad illuſtrandos quoſdam Sanctæ ſcripturæ locos, cuius

ipſe ſtudio præcipuè tenetur, viſus ſit pertinere, mihi, quem aliàs ſciret erga viri laudes non mediocriter affectum, vt in publicum emitterem, tuoque ſanctiſsimo nomini, cuius ille obſeruantiſsimus fuit, dedicarem, accuratè mandauit. In quo ſanè mandato exequendo, dici non poteſt, quantam ego voluptatem ceperim, eam mihi occaſſionem datam eſſe, qua & excellentis viri memoriæ, quantum in me eſſet, conſulerem; & voluntati Cardinalis ampliſsimi, qui vnus eſt ſtudiorum arbiter & moderator meorum, gererem morem. Nam id quod caput eſt, video mihi oblatum eſſe virgula quadã propè diuina, vt lepido in primis commendante libro, nactus ſim tempus idoneum & locum opportunum, quo meam tibi deuotionem, egregia tua in me liberalitate honeſtatam, publicè teſtificarer. Nec enim ſubueritus ſum,

ne

Digitized by Google

ne non tu, quæ tui eſt, in æſtimandis ho minum ingenijs, iudicij ſuauitas, vel pro argumenti dignitate eſſes eum librum probaturus. Me quidem certè ſæpius cum voluptate repetita lectio ita prorſus illexit, vt eius dedicatione, vel gratiam me initurum à te ſperem. Erit autem beneficentiæ tuæ, SIXTE QVINTE PONTIFEX MAXIME, qua doctos viros & foues & ornas, pati te pro tua iam omnibus perſpecta humanitate, vt liber hic hominis tibi dum viueret deuotiſsimi, tuo beatiſsimo nomini inſcriptus, eoque potiſsimùm titulo illuſtratus, prodeat in manus hominum eruditorum: ad hoc enim vnum & præcipuum ornamentum, alius accedet, & quidem maximus laudum cumulus, ſi eius tu lectione delectatus, probaueris viri induſtriam, & egregios conatus. Nam te, quem omni planè ſcientiarum ge-

ne-

nere, vnde præſtantiſsimam hauſiſti doctrinam, non leuiter imbutum omnes ſciunt, te inquam ſeuerioribus illis excultum diſciplinis, manſuetiora tamen ſtudia interdum non aſpernari, deque ijs probè ſciteque æſtimare poſſe, nouimus qui tuo remotiore congreſſu, eoque multiplici eruditione condito, pro tua benignitate dignari aliquando ſumus: vt meritò te non tam homines ſuſpiciant, quòd Chriſti Vicarius honore & poteſtate cunctis Principibus antecellis, (hoc enim nomine quis te non humiliter adoret?) quàm quòd tua excellens virtus & ſapientia talem te tantumque fecerunt, vt rurſus tu, quid virtus, vt ait ille, & quid ſapientia poſſet, humanum genus non obſcuris exemplis doceres. Itaque Rep. populi Chriſtiani ſanctiſsimis legibus per te conſtituta, earum virtutum ſtudia te Pōtifice coli cœpta ſunt,

qui-

quibus longo tempore intermiſsis, velut ſidus quoddam propitium affulſiſti. Magna quippe ſunt, quæ tu, BEATISSIME PATER, pro bono publico, & quidem non vſitato exemplo inchoaſti; maiora tamen, quæ animo menteque deſignas. Non enim cogitationes tuæ, vt ceterorum hominum in mediocritate verſantur, ſed tales planè ſunt, quales decent Principem eum, cui cum ſumma poteſtate optimam Deus dedit voluntatem benè de humano genere promerendi. A quibus ſanè cogitationibus, atque adeò ab ijs curis, quas tu pro tuenda amplificandaque Eccleſiæ dignitate adſiduè ſubis, relaxare animum pro humana condicione ſi quando voles, delectabit te liber hic, iucunda niſi fallor viciſsitudine, vel hoc etiam nomine, quòd hominis tibi olim addictiſsimi, veteris clientis tui, memoriam

riam

riam perpetuis in eo mandatam monumentis, magna tu cum voluptate agnoſces.

Digitized by Google

LECTORI.

SCriptorum nomina & loci, qui à Petro Ciacconio in commentario de Triclinio, & in noſtra ad eum appendice vel citantur, vel aliquo modo emẽdantur, vt in extrema parte huius libri notarentur, curauimus. Multa enim Scriptorum teſtimonia in eo aliter à nobis relata ſunt, quàm in vulgatis editionibus habentur; partim ex collatione manuſcriptorũ codicum reſtituta, partim ex coniectura, quæ tamen auctoritate aliqua nitatur, emendata. Atque hæc quidem ſuis etiam locis obi-

ter

Digitized by Google

ter indicantur. Triclinij autem Pa- tauini exemplum tale planè edidimus, quale in exemplari ſuo Ciacconius reliquit. Ipſum certè archetypum nobis videre non licuit; ad quod curioſis harum rerum lectoribus, ſi quid in noſtro deſideretur, prouocatio erit. Fuerat autem conſilium, explicata vetere diſcũbendi ratione, ipſam Triclinij poſitionem, non illã quidem ex vno aut altero marmore petitam, ſed ex pluribus tum marmoribus, tum Scriptorum locis concinnatam, in extremis paginis libri repræſentare: cùm verò ex ijs, quæ abundè ſuper ea re ſcripſimus, intelligi ſatis poſſit, quis fuerit apud veteres Romanos accumbendi modus, itemq́; conuiuiorũ apud eoſdẽ apparatus; eo,

quod

quod ſuperuàcaneum eſt, ſuperſedebimus. Lectos quidem ipſos, qui vulgo à Scriptoribus diſcubitorij dicuntur, ex multis ſanè, qui in Sepulchralibus cenis ex marmore reperiũtur, paucos dedimus; quòd ex priuatorum ædibus Romæ, in quibus habentur, nullo negotio peti ab vno quoque poſsint. Nobis vnum ex ijs aut alterum, ad ſtabiliendas noſtras de modo accumbendi opiniones, protuliße ſatis ſuperque fuerit.

Digitized by Google

Digitized by Google

PETRI CIACCONII TOLETANI DE TRICLINIO SIVE DE MODO CONVIVANDI APVD PRISCOS ROMANOS

Et de conuiuiorum apparatu.

LOCVS, in quo Romani olim cibum ſumebant, *cenaculum* vocabatur. Varro lib. IV. de lingua Latina, de priſcis Romanis: *Vbi cubabant,* inquit, *cubiculum; vbi cenabant, cenaculum vocitabant.* Dicebatur & *cenatio*. Seneca Epiſt. XCI. lib. XIV. *Non enim tecta cenationi epulū receptura parabantur.* & paulò poſt: *Vtrum tandem ſapientiorem putas, qui verſatilia cenationum laquearia ita coagmentat; vt ſubinde alia facies atque alia ſuccedat, & toties tecta, quoties fercula mutentur; an eum, qui & alijs & ſibi hoc monſtrat, quàm nihil nobis natura durum, ac difficile imperauerit?* Suetonius de domo aurea Neronis: *Cenationes laqueatæ tabulis eburneis verſatilibus, vt flores fiſtulatim, & vnguenta deſuper ſpargerentur. Præcipua cenationum rotunda, quæ perpetuò diebus ac noctibus vi*

ce mundi circumageretur. Demum vocabulo à Græcis mutuato *Triclinium* appellabatur. Cicero ad Attic. lib. XIII. epiſt. L. *Cum ſecundis Saturnalibus ad Philippum veſperi veniſſet, villa ita completa militibus eſt, vt vix triclinium, vbi cenaturus ipſe Cæſareſſet, vacaret.* & Vitruuius lib. VI. cap. V. *Tricliniorum,* inquit, *quanta latitudo fuerit, bis tanta longitudo fieri debet.* & eod. lib. cap. X. Suetonius etiam in Tiberio. *Ac Miſeni cinis è fauilla & carbonibus ad calefaciendum triclinium illatus.* Quò magis mirandum eſt, Seruium eruditiſſimum grammaticum negare, *triclinium* cenationem ipſam ſignificare; ſic enim ſcribit ad illud Aen. I. *Aurea compoſuit ſponda. Antiqui ſtibadia non habebant, ſed ſtratis tribus lectis epulabantur: vnde triclinium ſterni dicitur. ſic & Cicero: Sterni triclinia, & in foro ſterni iubebat. vnde apparet, errare eos, qui triclinium dicunt ipſam baſilicam, vel cenationem.* hæc ille. Apud Græcos verò οἶκος dicebatur, & à numero lectorum, qui in eo ſterni poſſent, οἶκος τρίκλινος, πεντάκλινος, ἑπτάκλινος, ἐννεάκλινος, ἑκατοντάκλινος &c. appellabatur, Polluce teſte. In his cenaculis, ſiue cenationibus, ſiue triclinijs Romani veteres ſedentes cenare ſoliti erant. Seruius Aen. I. ad illud: *Regifico luxu: Romani,* inquit, *& duobus tantùm cibis vtebantur, & in atrijs edebant ſedentes;* Vnde Iuuenalis

——— quis fercula ſeptem
Secretò cenauit auus. Et Virgilius.
Perpetuis ſoliti patres conſidere menſis.

Idem Seruius Aen. VIII. *Perpetuis,* inquit, *menſis, ideſt, longis, ad ordinem exæquatis ſedentium: maiores enim noſtri ſedentes epulabantur; quem mo-*

rem

rem habuerunt à Laconibus, & Cretenſibus, vt Varro docet in libris de gente Pop. Rom. in quibus dicit quid à quaque traxerint gente per imitationem. Plutarchus verò in Catone refert, eum poſt rem in Pharſalia infeliciter geſtam numquam accubantem, ſed ſedentem cibum ſumpſiſſe luctus cauſa. eius verba ſunt: ἐδείπνει δὲ καθήμενος ἀφ' ἧς ἡμέρας τὴν κατὰ φάρσαλον ἔγνω ἧτταν, καὶ τοῦτο τῷ λοιπῷ προσέθηκε πένθει τὸ μὴ κατακλιθῆναι πλὴν καθεύδων. Iſidorus lib. Etymol. xx. cap. xi. *Sedes*, inquit, *dictæ quoniam apud veteres Romanos non erat vſus accumbendi, vnde & conſidere dicebantur. Poſtea, vt Varro ait in libro de vita Pop. Rom. viri diſcumbere cœperunt, mulieres ſedere; quia turpis viſus eſt in muliere accubitus.* Confirmat hoc Iſidori dictũ Valerius Maximus lib. II. cap. I. his verbis: *Apud antiquos feminæ cum viris cubantibus ſedentes cenitabant; quæ conſuetudo ex hominum conuictu ad diuina penetrauit: nam Iouis epulo ipſe in lectulum; Iuno & Minerua in ſellas ad cenam inuitantur. quod genus ſeueritatis ætas noſtra diligentius in Capitolio, quàm in ſuis domibus ſeruat: videlicet, quia magis ad rem pertinet, dearum, quàm mulierum, diſciplina contineri.* Pueri etiam nobiles ſedentes, non accubantes, quod delitioſum habebatur, cenabãt. Cornelius Tacitus lib. XIII. de Neronis tempore loquens: *Mos habebatur*, inquit, *principum liberos cum ceteris idem ætatis nobilibus ſedentes veſci in conſpectu propinquorum, propria & parciore menſa.* & Suetonius in Claudio: *Adhibebat omni cenæ & liberos ſuos cum pueris, puelliſq. nobilibus; qui more veteri ad fulcra lectorum ſedentes veſcerentur.* Verùm ipſius etiam Varronis tempore

feminas accubantes cenare ſolitas, Cicero eſt teſtis, in cuius conuiuio Cytheris accubuit, vt ipſe refert Epiſt. ad Pætum lib. IX. & Ouidius lib. I. Elegia. IV. cum ſcribit:

Cum premet ille torum, vultu comes ipſa modeſto
Ibis, vt accumbas.

Suetonius de Imp. Caio Caligula: *Cum omnibus ſororibus ſuis ſtupri conſuetudinē fecit, plenoq. conuiuio ſingulas infra ſe viciſſim collocabat, vxore ſupra cubante.* id quod in multis marmoribus expreſſum Romæ paſſim videmus. Poſtquā igitur non iā ſedentes, ſed accubātes omnes cenabāt, lectos nō diſſimiles illis, in quibus dormiebant, facere cœperunt, quos *tricliniorū*, ſiue *tricliniares*, aut etiam *diſcubitorios* appellabant, ad differentiam videlicet *cubicularium*, quorū meminit Cicero lib. II. de Diuinatione, cum ſcribit: *Quidam ſomniauit, ouum pendere è faſcia lecti ſui cubicularis &c.* Namque tam *tricliniares*, quàm *cubiculares* lectos inde principio dictos, ait Varro, quòd ex lectis herbis, aut ſtramentis fierent ante vſum tomenti; quamquam aliorum opinionem nō improbet, qui eam vocem à Græcis ductam volunt, qui λέκτρον dicunt. Hi *tricliniorum lecti* (ſic enim eos appellat Cicero lib. IV. in Verrem, cum ſcribit: *Iam non quæro vnde tantam Melitenſem veſtem habueris, vnde quinquaginta tricliniorum lectos*) magna ex parte è ligno pretioſo erant ad fabrè facti, aut teſtudinum ſectis laminis, ebore, argento, atq; etiam auro veſtiti, aut etiā ſolidi. Plinius lib. XVI. cap. XLIII. *Quæ in laminas ſecantur, quorumque operimento veſtiatur alia materies, præcipua ſunt, cedrus, terebinthus, aceris genera, buxum &c. Excogitatæ*

tatæ ſunt & ligni bracteæ, nec ſatis; cœperunt animalium cornua & dentes ſecari, lignumq. ebore diſtingui, mox operiri. Placuit deinde materiem & in mari quæri. Teſtudo in hac ſecta. Nuperq. portentoſis ingenijs principatu Neronis inuentum, vt pigmentis perderet ſe; pluriſq. veniret imitata lignum. Sic lectis pretia quæruntur, ſic terebinthum vinci iuuat, ſic cedrum pretioſius fieri, ſic acer deſpici. Modò luxuria vero fuerat contenta ligno; iam lignum etiam è teſtudine facit. Idem lib. IX. cap. XI. *Teſtudinum putamina ſecare in laminas, lectoſq., & repoſitoria ijs veſtiri Carbilius Pollio inſtituit.* Refert verò Macrobius lib. III. cap. XIII. ex indice cenę Metelli Pōtificis Maximi, quo die Lentulus Flamen Martialis inauguratus eſt, triclinia lectis eburneis ſtrata fuiſse. Plinius itē lib. XXXIII. cap. XI. *Lectos verò mulierum,* inquit, *iam pridem totos operiri argento; & triclinia quædam, quibus argentum addidiſſe primus traditur Carbilius Pollio eques Rom. non vt operiret, aut Deliaca ſpecie faceret, ſed Punicana. Dein & auros fecit; nec multò poſt argentei Deliacos imitati ſunt.* Eos ex argento ſolidos Heliogabalum Imper. habuiſse, refert Lampridius. *Hunc,* inquit, *ſolido argento habuiſſe lectos & tricliniares & cubiculares.* Sed multò ante eos aureos iā in vſu fuiſse, refert Plinius lib. XXXVII. cap. II. cum ſcribit Cn. Pompeium in tertio triumpho, quem de Piratis Aſia & Ponto duxit, lectos tricliniares tres ex auro tranſtuliſse. Hinc Virgilius Aen. VI.

—— *Lucent,* inquit, *genialibus altis*
Aurea fulcra toris.

Pedes quibus lecti fulcirentur, & fulcra ex ligno, ære, aut etiā argento erant. Terentius in Adelphis:

Lectulos in ſole iligneis pedibus faciẽdos dedit, vbi potè tis vos. Plinius lib. XXXIV. cap. X. *Antiquiſſima æris gloria Deliaco fuit, mercatus in Delo cõcelebrãte toto orbe, et ideo cura officinis tricliniorũ pedibus, fulcriſq. ibi prima nobilitas æris.* & eodẽ lib. cap. III *Triclinia ærata abacoſq. & monopodia Cn. Manilium Aſia deuicta primùm inuexiſſe triumpho ſuo, quem duxit anno Vrbis* DLXVII. *L. Piſo auctor eſt. Antias quidẽ L. Craſſum hæredẽ L. Craſſi oratoris multa etiã triclinia ærata vendidiſſe.* Cicero etiam Verrin. IV. & Liuius lib. XXIX. *tos lectos* dixere. Sed fulcris quoſdam lectos caruiſſe oſtendit Varro lib. VII. de lingua latina, his verbis: *Quòd ſi eſſet analogia ſequenda in ſupellectile, omnes lectos haberemus ad vnam formam; & aut cum fulcro, aut ſine eo.* Pedes verò lectorum partim rotundos, & tornatos, partim alia atque alia forma effictos in marmoribus Romæ videmus. Hi diſcubitorij lecti interdum vnum tantùm cubantem capere poterãt, tribuſq. ex partibus pluteis muniebantur; vt in pleriſq. domibus paulò lautioribus nunc Romæ ſunt, & in antiquis marmoribus ſculpti cernuntur, *Scimpodia,* græco nomine dicti. Heſychius: σκιμπόδιον, inquit, ὁ πηλὸς κλινίδιον, ὠρονοκλιτον. Gellius lib. XIX. cap. X. *Offendimus eum cubantem in ſcimpodio Græcienſi;* interdum duobus accubantibus locum præbebant, cuiuſmodi non pauci ex illa antiquitate Romæ viſuntur, in quibus vir & vxor accumbentes cenant. Fiebant verò varia forma, ſed plurimùm quadrati, longi paulò amplius quàm ſtatura ſit hominis, lati vt quattuor aut quinque in eis commodè cubare poſsent, vt paulò inferius oſtendam. Licet autem varia forma eſsent; in eodem tamen triclinio

nio pares omnes erãt & materia, & altitudine,& figura. Varro. lib.VIII.de lingua latina.*Nemo*,inquit, *facit triclinij lectos, niſi pares & materia, & altitudine, & figura*. & rurſus eodem lib. *Nam ut qui triclinium conſtruxerunt, ſiquidem lectum de tribus vnum imparem poſuerunt, aut de paribus nimium aut parum produxerunt vnum, corrigimus ad conſuetudinem communem, & ad aliorum tricliniorum analogias, ſic &c.* Ceterum poſteaquam menſæ citreæ, quæ rotundæ erant in maximo pretio apud omnes eſse cœperunt,pro tribus lectis *ſtibadium* faciebant, quod à ſimilitudine ſigmæ litteræ Græcæ,quæ hac forma ſcribebatur C, ſigma appellarunt. Martialis lib. XIV. *de ſtibadio:*

Accipe lunata ſcriptum teſtudine ſigma.
Octo capit, veniat quiſquis amicus erit. Et lib.X.
Septem ſigma capit, ſex ſumus, adde Lupum.

Lãpridius etiã, *de Croco*,inquit,*ſigma ſtrauit,cũ ſummos viros inuitaſſet ad prandium*. Dixi hos lectos ſtibadia etiam vocari, quibus antiquos Romanos caruiſse Seruius ſcribit, vt ſupra retuli. Plinius minor lib.V. Epiſt.*In capite*,inquit,*ſtibadiũ cãdido marmore vite protegitur, è ſtibadio aqua velut expreſſa cubantium pondere ſiphunculis effluit, cauato lapide ſuſcipitur*. Hæc ſtibadia à numero hominum, quos capiebant nomina ſortiebantur, vt hexaclina ſi ſex, heptaclina ſi ſeptem caperent, dicerentur. Martialis lib. IX. in Mamurram:

Et teſtudineum menſus quater hexaclinon,
Ingemuit citro non ſatis eſſe ſuo.

Sigma,ſiue *ſtibadium* depictum vidimus in antiquiſſimo Virgilij codice Vaticano, & expreſsum in mar-

more, quod eſt ad S. Chryſogonũ Romæ. Porro lecti altiores magnorum hominũ erant, illuſtriorũq. perſonarum. Virgil. Aen. II.

Inde toro pater Aeneas ſic orſus ab alto. Et lib. VI.

—— *Lucent genialibus altis.*

Aurea fulcra toris.

Itaque ad eos gradibus aſcendebant. Varro lib. IV. de lingua Lat. *Qua ſimplici ſcanſione ſcandebant in lectum non altum, ſcabellum: in altiorem ſcamnum; duplicata ſcanſio gradus dicitur.* & lib. VII. *Quòd ſi eſſet ſequenda analogia in ſupellectile, omnes lectos haberemus domi ad vnam formam; & aut cum fulcro, aut ſine eo; nec tantùm ad tricliniarem gradus, non itẽ ad cubicularem.* Contrà verò humiles lecti minus honeſti erant; vnde Valerius Maximus lib. VII. cap. V. ex Cicerone in Orat. pro Muræna huiuſmodi hiſtoriam refert: *Q. Aelius Tubero à Q. Fabio Maximo epulum populo nomine Africani patrui ſui dante, rogatus vt triclinium ſterneret, lectulos Punicanos pellibus hædinis ſtrauit, & pro argenteis vaſis Samia expoſuit.* & paulò poſt: *quæ res illum integerrimum alioqui virum L. Pauli nepotem, & P. Africani ſororis filium Prætura, quam petebat, deiecit. Punicanos* verò *lectos*, humiles fuiſſe ſcribit Iſidorus lib. XX. cap. XI. *Punicani*, inquit, *lecti parui, & humiles, primùm à Carthagine aduecti, & inde nominati.* Addit Seneca, & ligneos fuiſſe, namque hanc ipſam Tuberonis frugalitatẽ commendans, ſic ſcribit Epiſt. XCVI. lib. XV. *Tuberonis ligneos lectulos cum in publicum ſternerentur, hædinaſq. pro ſtragulis pelles, & ante ipſius Iouis cellam propoſita conuiuis vaſa fictilia &c.* Hi tricliniares lecti calcitis herba, pluma, aut tomento

ad

ad ſimilitudinem cubicularium, farctis ſternebantur. Varro lib. IV. de ling. lat. Iuuenalis Satyr. V.

Tertia ne vacuo ceſſaret culcita lecto,
Vnà ſimus ait.

Culcitæ verò, quoniam initio ex tortis herbis fiebãt, *tori* ſunt appellatæ. Varro lib. I. de vita Po. Rom. *Quod frontem*, inquit, *lecticæ ſternebant ex herba torta, appellatum torum: hoc, quod inijcitur etiam nunc toral dicitur*. Idem ſcribit aliquoties Seruius. Hinc Virgilius Aen. V.

Vt viridante toro conſederat herbæ.

Dicebantur & *puluinaria*, ſiue *puluini*. Ouid. lib. 2. de Ponto, Eleg. II.

Incolumis coniux ſua puluinaria ſeruat.

Et Apuleius lib. X. *Quatuor Eunuchi puluinis compluribus ventosè tumentibus, pluma delicata, terreſtrem nobis cubitũ perſtruunt. Culcitis*, ſiue *toris*, aut *puluinis* apud priſcos Romanos *hædinæ pelles* inijciebantur, iiſq. ſemper pro *ſtragulis* vſum Catonem Maiorem refert Valerius Maximus lib. IV. cap. III. Atq; ex ea antiquitate Aelius Tubero Stoicus Philoſophus, & priſcis moribus viuens, pelles hœdinas pro ſtragulis in epulo publico, vt diximus, repetebat. Has poſtea ſtragulæ veſtes excepere, quæ, quòd *toris* inijcerentur, *toralia* dicebantur; vt ex Varrone iam retuli. Idem lib. IV. de ling. lat. *Toral*, inquit, *quod ante torum*. & Nonius Marcellus: *Toral, & toraliũ ſtragulũ eſt*. Horatius lib. XII. Epiſtolar. epiſt. V.

—— *Ne turpe toral, ne ſordida mappa*
Corruget nareis.

Et lib. Sermonum II. ſat. IV.

Et tyrias dare circum illota toralia veſtes.

Appel-

Appellabantur & vocabulo græco, *periſtromata*. Varro lib. IV. de lingua latina: *Græca ſunt periſtromata, & peripetaſmata; ſic aliud aliquid, item conuiuij cauſa*. Cicero Philipp. II. *Conchyliatis Cn. Pompeij periſtromatis ſeruorum in cællis lectos ſtratos videres*. Athenæus lib. v. ταύταις δὲ ταῖς κλίναις ἀμφίταποι ἁλουργεῖς ὑπέστρωντο τῆς πρώτης ἐρέας, καὶ περιστρώματα ποικίλα διαπρεπῆ ταῖς τέχναις ἐπῆν. Erant ea purpurea, maioriq. ex parte textili opere, ſiuè acu picta. Martialis:

Babylonica picta ſuberbe texta,
Semiramia, quæ variantur acu. Et apud Plautum:
Ita veſtra ego latera loris faciã, vt validè varia ſiẽt,
Vt ne periſtromata quidẽ æquè picta ſint Cãpanica,
Neque Alexandrina belluata, conſutaq. tapetia.

Virgilius Aen. I.

Iam pater Aeneas, & iam Troiana iuuentus
Conueniunt, ſtratoq. ſuper diſcumbitur oſtro. Et
——————— *frequentes*
Conuenere toris iuſſi diſcumbere pictis.

Cicero Verrin. IV. *Per trienniũ iſti Lamia nobilis mulier plena domo telarum ſtragulam veſtem confecit, nihil niſi conchylio tinctum*. Et Tuſculana v. *Collocari*, inquit, *iuſſit hominem in aureo lecto ſtrato pulcherrimè textili ſtragulo, magnificis operibus picto*. Virgilius Aeneid. I.

At domus interior regali ſplendida luxu
Inſtruitur, medijsq. parant conuiuia tectis.
Arte laboratæ veſtes, oſtroq. ſuberbo.

Varro Cato, vel de liberis educandis: *Etenim nulla, quæ non didicit pingere, poteſt benè indicare quid ſit benè pictum à plumario, aut textore in puluina-*

ribus

tribus plagis. His ſtragulis injjciebantur *puluini tricliniares* dicti. Itali *Coſſinos* vocant. Varro lib. VIII. de ling. lat. *Quis facit mappas tricliniares non ſimiles inter ſe? quis puluinos?* Hos à plumis ita appellatos tradit Varro lib. IV. de lingua latina, his verbis: *Poſteaquam tranſierunt ad culcitas, quod in eas acus, aut tomentum, aliudue quid ſternebant, ab inculcando culcita dicta, ac quidquid inſternebant, à ſternendo ſtragulum appellabant. Puluinum vel à plumis, vel à pollulis declinarunt*. In marmoribus verò Romanis plurimis accubantes puluinis cubito innixos videmus. Martialis lib. III.

Cubitis trudit hinc & inde conuiuas
Effultus oſtro, ſericiſq. puluinis.

Athenæus lib. IV. ὥστε τῶν ξένων ἐνίους τῶν παρακληθέντων ὀκνεῖν τὸν ἀγκῶνα ἐπὶ τὰ προσκεφάλαια ἐρείδειν. Lectis opere & materia pretioſis, ſuperbiſq. & magnificis veſtibus inſtratis, pares adhibebantur *menſæ*, aut multò etiam pretioſiores; ex citro enim arbore magna ex parte conſtabant, quæ quanto in pretio haberetur, vnus Plinij locus facilè oſtēdet. is enim lib. XIII. cap. XV. de mēſis citreis ita ſcribit: *Atlas mons peculiari proditur ſilua, de qua diximus. Confines ei Mauri, quibus plurima arbor cedri, & menſarum inſania, quas feminæ viris contra margaritas regerunt. Extat hodie M. Ciceronis in illa paupertate, et quod magis mirum eſt, illo æuo empta* HS. X. *Memoratur & Galli Aſinij* HS. XI. *venundatæ ſunt & duæ à Iuba Rege pēdentes, quarum alteri pretium fuit* HS. XV. *alteri paulò minus. Interijt nuper incendio à Cethegis deſcendēs* HS. XIIII. *permutata latifundij taxatione, ſi quis prædia tanti mercari malit. Magnitudo ampliſſima adhuc*

fuit

fuit vnius commiſſæ ex orbibus dimidiatis duobus à Rege Mauritaniæ Ptolemæo, quattuor pedũ & ſemipedis craſſitudine quadrantali, maiuſq. miraculum in ea eſt artis, quàm potuiſſet eſſe naturæ. Solidæ item à Nomio Ti. Cæſaris liberto cognomen trahentis, tribus ſicilicis infra quattuor pedes, totidemq. infra ſemipedem craſſitudinis. Qua in re non omittendum videtur Tiberio Principi menſam quattuor pedes ſextante ſicilico excedentem ſeſcunciliadis operimento laminæ veſtitam fuiſſe, cùm tam optima Nomio liberto eius eſſet: huius materia erat tuber, hoc eſt radicis vitium. hæc Plinius. cuius locum quãtum ad notas nummorum attinet, vt in vulgatis libris legitur, retuli; reliqua vt ex manuſcriptis codicibus, & ex coniectura mihi corrigenda viſa ſunt, poſui. Ceterùm in notarũ explicatione toto cælo mihi videtur erraſſe Budæus, vir alioqui doctiſſimus. Is enim lib. III. de aſſe, HS.X.& HS.XV. ſeſtertia decem, & ſeſtertia quindecim, hoc eſt, ducentos quinquaginta & trecentos ſeptuaginta quinque aureos coronatos interpretatur, cũ hac ſumma non ſolum *latifundium*, quod Plin. ait; ſed neque prædiolum, aut, vt appellat Horatius, *Angulus*, illis temporibus emi poſset; atque eò magis miror Budæum, quòd videam, cum legiſse Tertullianum; qui lib. de Pallio hũc locum à Plinio, vt pleraq. alia in eo libro mutuatus, ſic ſcribit: *Adigo cauterem ambitioni, qua M. Tullius quingentis millibus nummum orbem citri emit, qua bis tantùm Aſinius Gallus pro menſa eiuſdem Mauritaniæ numerat. En quantis facultatibus æſtimauere ligneas maculas?* Igitur Aſinius Gallus citream menſam HS. X. hoc eſt decies ſeſtertium mercatus eſt, non decem ſeſtertijs, vt Bu-

dæus

dæus cenſet. De Ciceronis verò menſa, vt Plinio cum Tertulliano conueniat, legerem, *empta HS. D.* hoc eſt ſeſtertijs quingentis, ſiue quingentis millibus nummum. Animaduerti enim aliquoties in veteribus libris, D, pro, X, poni, quia, D, prima littera eſſet numeri decem, qui, X, notatur. Ciceronis ergo citrea menſa æſtimari debuit XII. MD. aureis coronatis, Aſinij verò XXV. M. neque hoc mirabitur, qui legerit apud Martialem libr. XIV. in lemmate, MENSA CITREA.

Accipe felicis Atlantica munera ſiluae:
Aurea qui dederit dona, minora dabit.

Et Senecam, qui lib. XII. de Beneficijs, cap. X. *Video*, inquit, *iſtic menſas, et æſtimatum lignum Senatoris cenſu, eo pretioſius, quo illud in plures nodos, arboris infelicitas torſit.* (Porrò Senatoris cenſum duodecies centena millia nummum fuiſse, hoc eſt, aureorum ſcutatorum XXX. M. ex Suetonio in Auguſto omnibus notum eſt: *Senatorium*, inquit, *cenſum Auguſtus ampliauit, ac pro octingentorum millium ſumma duodecies ſeſtertium taxauit, ſuppleuitq. non habentibus.*) Magis verò mirabitur, Senecam ipſum Stoicum philoſophum ob vitæ integritatem inter omnes ad inſtituendum Neronem principem electum; qui initio libri de tranquillitate vitæ ſcripſerat, niſi forte hæc verba Sereni ſunt Senecam conſultantis, non ipſius Senecæ: *Tenet me ſummus amor parſimoniæ. Placet miniſter incultus, & rudis vernula, argentum graue ruſtici patris ſine vllo nomine artificis; & menſa non varietate macularum conſpicua, nec per multas elegantium dominorum ſucceſſiones ciuitati nota; ſed in vſum poſita; quæ nullius conuiuæ oculos, nec voluptate*

luptate

luptate moretur, nec accendat inuidia. Qui hoc, inquam, ſcripſerat, quingentas tamen ipſum menſas citreas habuiſse pedibus eburneis, & inter ſe pares, in quibus ipſe cenabat, auctor eſt Dio Caſſius, his verbis in Nerone: πεντακοσίους τρίποδας κεδρίνου ξύλου ἐλεφαντόποδας ἴσους καὶ ὁμοίους εἶχε καὶ ἐπ᾽ αὐτῶν εἱστιᾶτο. His menſis coronæ argenteæ, aureæ, interdum & gemmis diſtinctæ addebantur. Scæuola in. l. qui vxori. ff. de auro & arg. leg. cum dixiſset: *Perueniamus ad gemmas incluſas argento, auroque*, ſubiungit: *Sed & in coronis menſarum gemmæ coronis cedent, & hæ menſis*. Menſæ primùm fiebant quadratæ, poſtea rotundæ in vſu eſse cœperunt; vnde poetæ illas *quadras*, has *orbes* vocant. Virgilius Aen. VII.

Et violare manu, maliſq. audacibus orbem
Fatalis cruſti, patulis nec parcere quadris.

Feſtus: *Eſcariæ menſæ quadratæ vocãtur, in quibus homines epulantur*. Varro lib. IV. de lin. lat. *Menſam eſcariam cibillã appellabant, ea erat quadrata, vt etiam nũc in caſtris, à cibo cibilla dicta, poſtea rotunda facta*. Hæc Varro, apud quem in m. ſ. libris non *cibilla* legitur, ſed *cilliba*, vt apud Feſtum etiã in vulgatis libris eſt: *Cillibæ menſæ rotũdæ*. Sequitur apud Varronem: *Et quod quæ a nobis media à Græcis* μέσα, *mẽſa dici poteſt: niſi etiam quòd ponebãt pleraque in cibo menſa. Menſæ* etiam appellabãtur epulæ menſis appoſitæ. Pollux, τραπέζας δὲ ἐκάλουν καὶ τὰ σιτία τὰ ἐπ᾽ αὐτῶν τιθέμενα. quo ſenſu Virgi. Æneid. I. dixit:

Poſtquam prima quies epulis, menſæq. remotæ.

Nam ſequitur:

Dixit & in menſa laticum libauit honorem.

Non ergò menſæ ipſæ remotæ fuerant, ſed epulæ il-

lis

lis impoſitæ. Hæ menſæ aut vno tantùm pede fulcie bantur, & *monopodia* erant in delicijs quondam habita. Liuius lib. xxix. *Luxuriæ*, inquit, *peregrinæ origo ab exercitu Aſiatico inuecta in Vrbem eſt. ij primùm lectos æratos, veſtem ſtragulam pretioſam, plagulas, & alia textilia, & quæ tunc magnificæ ſupellectilis habebantur monopodia, & abacos Romam aduexerunt. Tūc pſaltriæ, ſambuciſtriæq. & conuiualia ludionum oblectamēta addita epulis.* Meminit & Plinius lib. xxxiv. cap. iii. Aut duobus pedibus nitebātur *bipedes* dictæ, quales in marmoribus Romæ expreſſas videmus. Martialis lib. xii.

Ibat tripes grabatus, & bipes menſa.

Sed tripedes frequentius erant, vt ex ijſdem marmoribus diſcimus, & ex quingentis illis, quas habuiſſe Senecam, Dioni credimus, quamquam eas parſimoniæ ſignum fuiſſe oſtendere videatur Horatius cum ſcribit i. libro Sermonum:

——modo reges atque tetrarchas
Omnia magna loquens, modo ſit mihi mēſa tripes &
Concha ſalis puri, & toga quæ defendere frigus
Quamuis craſſa queat.

Hæ lineis mantilibus ſternebātur. Virgilius Aen. i.

Dant famuli manibus lymphas, Ceremq. caniſtris
Expediunt, tonſiſq. ferunt mantilia villis.

ad quem locum Seruius: *Conſtat*, inquit, *maiores mappas habuiſſe villoſas, mantilia verò à manibus.* Martialis lib. xiv. in lemmate, *Gauſapa villoſa*, vel *mantile:*

Nobilius villoſa tegant, tibi lintea citrum,
Orbibus in noſtris circulus eſſe poteſt.

Varro lib. v. de lingua latina: *Mantelium, quaſi manu terium, vbi manus terguntur*. Erant nihilominus &

mappæ,

mappæ, quibus manus tergerentur, *tricliniares* appellatæ. Varro lib. VIII. de lin. lati. *Quis facit mappas tricliniares non ſimiles inter ſe?* Horatius lib. I. Epiſt.

——— ne ſordida mappa
Corruget nares.

Plinius lib. XIX. cap. I. cũ de lino agit: *Inuentum*, inquit, *eſt iam quod ignibus non abſumeretur. Viuum id vocant, ardenteſq. in focis conuiuiorum ex eo vidimus mappas ſordibus exuſtis ſplendeſcentes igni magis quàm poſſent aquis.* Has plerumque conuiuę ipſi domo afferebant. Martialis lib. XII. de Hermogene fure mapparum maximo:

Attulerat mappam nemo, dum furta timentur,
Mantile è menſa ſurripit Hermogenes.

Et paulò poſt:

Ad cenam Hermogenes mappam nõ attulit vnquã,
A cena ſemper retulit Hermogenes.

Atque hæc de menſis. Erant verò & *repoſitoria*, ſiue *abaci*, quibus argentũ exponerẽt non vilioris materiæ, aut operis quàm mẽſas, aut lectos diximus. Plinius lib. XXXIII. cap. XI. *Cornelius*, inquit, *Nepos tradita te Syllæ victoriã, duo tantũ triclinia Romæ fuiſſe argẽtea. Repoſitorijs argentũ addi ſua memoria cœptũ Feneſtella dicit, qui obijt nouiſſimo Tiberij Cæſaris principatu. Sed & teſtudinea tum in vſum veniſſe. Ante ſe autẽ paulò lignea, rotũda, ſolida, nec multò maiora, quã menſas fuiſſe. Se quidẽ puero quadrata & cõpacta, aut acere operta, aut citro cœpiſſe. Mox additũ argẽtũ in angulis lineaſq. per comiſſuras: hæc Plinius.* Reponebãtur in his dapes priuſquam menſis inferrentur. Plinius eod. lib. *Iã verò*, inquit, *& mẽſas repoſitorijs imponimus, & ad ſuſtinenda obſonia interradimus latera; &*

intereſt

intereſt quam plurimùm lima perdiderit. Exponebantur etiam in his lances, & vaſa omnis generis, argentea, atque aurea, pura, aut cælata, vel etiam gemmis diſtincta, murrhina, cryſtallina, gemmea, necnõ ærea, aut Corinthia, aut excellentium artificũ cælo fabrefacta; de quibus ſingulis, eorumq. immenſis pretijs ex Plinio & alijs pauca dicemus. Ac de argento quidem (ſic enim appellabant argenteum menſatum apparatum: Vt apud Virgil. Aen. 1.

Ingens argentum menſis, cælataq. in auro

Fortia facta patrum. quemadmodũ & *auri* appellatione *aurea vaſa* contineri ſcribit Scæuola in l. qui vxori. ff. de auro & arg. leg. *Auro*, inquit, *legato vaſa aurea continentur, & gẽmis gẽmea*) illud ſatis fuerit referre, quod Plinius ſcribit loco à me ſupra citato: *Africanus cũ de Pœnis triũpharet IIII. M.CCCCLXX. M. põdo traſtulit. Hoc argenti tota Carthago habuit, illa terrarum æmula, quod nunc in menſarum eſt apparatu.* Et numerum quidem apud Plinium vitioſum arbitror. ſed illud omnem luxuriam excedere videtur, priuatos ciues Romanos tantum argenti ad mẽſæ apparatum poſſediſſe, quantum tota Carthago Romanæ vrbis æmula, terrarum orbis auida, cum maximè floreret, habuerit. Ac primùm de lancibus hoc vno exemplo ex eodem Plinij loco petito contentus ero: *Paulò*, inquit, *ante Syllanum bellum lances è centenis libris argenti, quas tunc ſuper quingentas numero Romæ fuiſſe conſtat; multoſq. ob eas proſcriptos dolo concupiſcentium. Noſtra ætas fortior fuit Claudij principatu, ſeruus eius Druſillanus nomine Rotundus diſpenſator Hiſpaniæ citerioris quingenariam lancem habuit, cui fabricandæ officina prius exædi*

B *ficata*

ſicata fuerat; & comites eius octo quinquaginta librarum. Quæſo vt quàm multi eas conſerui eius inferrent, aut quibus cenantibus? Eam lancem quingentarum librarũ, non habita manupretij ratione, ſed argẽti tantũ, quinque ferè aureorum ſcutatorũ millibus æſtimare poſſis. Meminit eius & Tertullianus lib. de Pallio his verbis, cum de citreis menſis multa dixiſſet: *Druſillanus equidem ſeruus Claudij quingenariam promulſidem ædificat, ſupraſcriptis fortaſſean menſis neceſſariam; cui ſi officina extructa eſt, debuit & triclinium.* hæc ille. Verum hanc inſaniam in immenſum augent vaſorum manupretia à Plinio his verbis eodem loco relata: *Nec copia tantùm argenti furuit vita,* (ſic enim fortaſſe legendũ) *ſed validius etiam manupretijs, idque iam pridem, vt ignoſcamus nobis. Delphinos quinis millibus* HS *in libras emptos* C. *Gracchus habuit. L. vero Craſſus orator duos ſcyphos Mentoris artificis manu cælatos ſeſtertijs centum. Conſtat eundem* VI. *millibus* HS. *in libras ſingulas vaſa empta habuiſſe.* hucuſque Plinius. Gracchus igitur quatuordecim ferè argenti libras manupretij nomine pro ſingulis libris argenti dedit. libra enim tunc CCCXXXVI. nummos ſeſtertios habuit. L. verò Craſſus adhuc amplius decem & octo libras; nam Mentoris duos ſcyphos, hoc eſt parua pocula, tribus ferè ſcutatorũ millibus æſtimes licet. Sequitur apud Plinium: *Et Pytheas, cuius duæ vnciæ viginti* (ſiue vt in.v.c. legitur x) *veniere.* Quo loco, ſi verè legitur, *duæ vnciæ,* & x. talenta intelligemus; propterea quòd de rebus Græcis agitur, has Pytheæ artificis duas vncias ſex milibus ſcutatorũ æſtimabimus. & de cælaturis quidẽ multa Plin. lib. XXXIII.

cap.

cap.XII.Sed hoc præcipuum: *Zopyrus Areopagitas, & iudiciũ Oreſtis in duobus Scyphis cælauit* HS. XII. *æſtimatis*. quæ notæ ſi duodecies ſeſtertium deſignant, triginta ſcutatorum millia conficiunt. Sin verò, quoniam de Græcis ibi ſermo eſt, A. XII. id eſt talenta duodecim eſt legendum, ſcutati ſunt VII. M. CC. De reliquis verò vaſis Cicero Verrin. IV. *Exponit*, inquit, *multũ argentum, non pauca etiam pocula ex auro; quæ vt mos eſt regibus, & maximè in Syria, gemmis erant diſtincta clariſſimis. Erat etiam Vas vinarium ex vna gemma prægrandi, trulla excauata manubrio aureo.* Plinius. lib. XXXVII. cap. II. de Põpeij triũpho: *Tranſtulit vaſa ex auro, & gemmis abacorum nouẽ.* & in proœmio lib. XXXIII. *Nec hoc fuit ſatis: turba gemmarum potamus, & ſmaragdis teximus calices, ac temulentiæ cauſa tenere Indiam iuuat, & aurum iam acceſſio eſt.* De murrhinis autem Plinius eodem loco: *Eadem victoria primùm in Vrbem murrhina induxit. Primus Pompeius ſex pocula ex eo triumpho Capitolino Ioui dicauit; quæ protinus ad hominum vſum tranſiere, abacis etiam, eſcarijſq. vaſis inde expetitis. Excreſcitq. in dies eius rei luxus murrhino* LXXX. *ſeſtertijs empto* (hoc eſt ſcutatorũ duobus millibus) *capaci planè ad ſeſtarios tres calice. Potauit ex eo ante hos annos conſularis ob amorem abroſo eius margine, vt tamen iniuria illa pretium augeret; neque eſt hodie murrhini alterius praſtãtior indicatura.* & paulò poſt: *T. Petronius conſularis moriturus inuidia Neronis principis, vt menſam eius exhæredaret, trullam murrhinam* CCC. *ſeſtertiis emptam fregit. Sed Nero, vt par erat principem, vicit omnes* CCC. *ſeſtertijs capidem vnam parando. Memorandæ res tanti Imperatorem, patremq.*

patriæ bibiſſe. Oriens murrhinam mittit. Humorem putant ſub terra calore denſari. Hucuſque Plinius, apud quem CCC. ſeſtertia ſcutatorum ſunt VII. M. D. De cryſtallinis ibidem Plinius hæc refert: *Aluis hic furor* HS CLM. (hoc eſt, ſcutatis aureis III. M. DCCL.) *trullam vnam non ante multos annos mercatam à matre familias nec diuite. Idem Nero amiſſarum rerum nuntio accepto, duos calices cryſtallinos in ſuprema ira fregit illiſos. Hæc fuit ratio ſæculum ſuum punientis, ne quis alius ex eis biberet.* De aereis autem vaſis, aut Corinthijs, aut Deliacis, multa apud auctores mentio. Cicero pro Sex. Roſcio Amerino: *Domus*, inquit, *referta vaſis Corinthijs, & Deliacis; in quibus eſt authepſa illa; quam tanto pretio nuper mercatus eſt; vt qui prætereuntes pretium numerari audiebant, fundum venire arbitrarentur.* & Paradoxo I. *Qui cælato auro, & argento, & Corinthijs operibus abundant.* Fuere etiam magno in pretio *toreumata*, hoc eſt torno elaborata vaſa; quæ à primo inuentore Thericle *Thericlea* vocabantur. Plinius lib. XVI. cap. XL. *Celebratur & Thericles nomine calices ex terebintho ſolitus facere torno.* & Clemens Alexandrinus lib. II. Pædagogi cap. III. *Valeant ergo Therichlei calices &c.* de quibus multa Athenæus lib. II. & Philo Iudæus lib. de vita contemplatiua: *Phiala Thericlea, toreumataq. clarorum artificum.* vt quod apud Ciceronem Verrin. IIII. legitur in vulgatis codicibus: *De hoc Verri dicitur habere eum perbona toreumata, in his pocula duo quædam, quæ Heraclia nominant, Mentoris manu ſummo artificio facta*, vitioſum videatur, & *Thericlea* ſubſtituendum. Ita ſtrato triclinio conuiuæ loti cenatum veniebãt, aut apud
ipſum

ipſum conuiuij dominum lauabant. Terẽtius Phormione:

Te ne aſymbolum venire vnctũ, atq; lautũ è balneis.
Plautus in Sticho:

Quàm mox cocta eſt cœna? impranſus ego ſum.

EP. *Abi intro ad me, & laua.* & paulò poſt:

Ibo lauatum in Pilium, poſt vbi lauero, ocioſus vos operiam accubans. Quòd ſi loti non erant, pedes ſaltem lauabant. Apud Plautum in Perſa conuiuæ aduenienti quidam ait:

Locus hic tuus eſt, hic accumbe; ferte aquam pedibus; preben tu puere? Niſi fortè, *manibus*, legendum. Veſtem deinde mutabant, *& cenatoriam*, ſiue conuiualem ſumebant, etiam ij, qui luctus cauſa atrati erant. De *cenatorijs* Martialis lib. XIIII. *Cenatoria*:

Nec fora ſunt nobis, nec ſunt vadimonia nota:
Hic opus eſt pictis accubuiſſe toris.

Petronius Arbiter: *Cenatorias repetimus, & in proximam cellam ducti ſumus, in qua tres lecti ſtrati erant.* Pomponius in. L. ſcribit. ff. de auro, & arge. legat. *Quintus Mutius ait, ſcire ſe quendam Senatorem muliebribus cenatorijs vti ſolitũ.* Seneca controuerſia. XXV. *Dic mihi, ſi cum animaduertere debeat, nec legitimo cultu ac more ſolemni vſus interdiu, tribunal conſcenderit conuiuali veſte.* Cicero in Vatinium: *Atque illud, inquit etiam ſcire ex te cupio, quo conſilio, aut qua mente feceris, vt in epulo Q. Arrij familiaris mei cum toga pulla accumberes?* & inferius: *Cedo, quis vnquam cenauit atratus? Ita enim illud epulum eſt funebre, vt munus ſit funeris, epulæ quidem ipſæ dignitatis. Sed omitto epulum Pop. Rom. feſtum diem argento, veſte, omni apparatu, ornatuque viſendo; quis in funere familiari ce*

nauit cum toga pulla? Cui de balneis exeunti præter te toga pulla vnquam data eſt? Cum tot hominum millia accumberent; cum ipſe epuli dominus Q. Arrius albatus eſſet, tu in templo Caſtoris, te cum C. Fidolo atrato, ceteriſq. tuis furijs funeſtum intuliſti. Scribit verò Salluſtius vt quidē legitur apud Macrobiū lib. III. cap. XIII. Metellum Pium toga picta plerumq; amictū accubare ſolitum. In marmoribus Romanis, quiin lectis accumbunt, aut ſeminudi, aut vnica tantum veſte tecti videntur. Sumpta cenatoria, atque iam diſcubituri, ne pretioſam veſtem ſtragulam, de qua diximus, lutulentis, aut ſordidis calceis inquinarent, *ſoleas*, deponebant. Martialis lib. V.

Depoſui ſoleas, affertur protinus ingens
Inter lactucas, oxygarumque liber;
Alter perlegitur dum fercula prima morantur;
Tertius eſt, nec adhuc menſa ſecunda venit.

Plautus in Truculento:

Iam redijt animus, deme ſoleas, cedo vinum.

Sic Naſidienus apud Horatium lib. II. Sat. vltima, cum è conuiuio ſurgere vellet; ſoleas, quas depoſuerat, poſcit. Et Seneca controuerſia XXV. de Manlio Prætore, qui in conuiuio hominem noxium ſecuri feriri iuſſerat: *Prætor*, inquit, *ad occidendum hominem ſoleas popoſcit.* Plautus in Truculento:

Cedo ſoleas mihi, properate, auferre menſam;

In quibuſdam marmoribus Romanis, conuiuis accumbere parantibus à ſeruis ſoleæ demuntur; in omnibus verò, ij, qui in lecto accubant, nudis ſunt pedibus. Poſtquam ſe in lectis ordine collocauerant, manus lauabant. Hinc apud Virg. Aen. I.

Iam pater Aeneas, & iam Troiana Iuuentus

Con-

Conueniunt,ſtratoq. ſuper diſcumbitur oſtro.
Dant manibus famuli lymphas.

Plautus in Perſa:

Tu Sagariſtrio accumbe in ſummo, meum natalem agitemus amœnum.
Date aquam manibus, apponite menſam.

Seneca cõtrouerſia xxv. *Etiam carnifices cenaturi manus abluunt*. In quibuſdam Romanis marmoribus conuiuis accubantibus præſtò ſunt ſerui cum malluuio,& aquamanili.Fabius Pictor lib.xvi. citante Nonio in Polubrum: *Aquam manibus, pedibuſq. dato, polubrum ſiniſtra manu teneto, dextera vaſum cum aqua*. Deinde *vnguenta* dabantur, quibus caput, & barbam vngerent.Martialis lib.iii.

Vnguentum,fateor, bonum dediſti
Conuiuis here;ſed nihil ſcidiſti.

Dabantur & *coronæ* ex his floribus, quos anni tempus ſumminiſtrabat; ſed maximè roſa, alijſq. quæ ebrietatem prohiberent, & caput non grauarent. Has quidem capiti,nõnulli collo;alij brachijs aptabant, vt in antiquis marmoribus videmus,& ab auctoribus traditur. Cicero Verrin. v. *Ipſe autem coronam habebat, vnam in capite, alteram in collo.* De conuiuarum numero à Varrone apud A. Gellium lib. xiii.cap.xi.ita definitur, vt nec pauciores ſint quàm tres, nec plures quàm nouem; vt aut numerum Gratiarum æquent,aut Muſarũ. Diſcumbebant autem in lectis procuiuſque dignitatis faſtigio ordine ſeruato; qua de re operæ pretium fuerit, integrum locũ Plutarchi ex conuiualibus quæſtionibus huc inſerere. eſt autem lib.i. quæſtione iii. *Secundum id*, inquit,*incidit quæſtio de locis; alius enim apud alios lo*

cus honoratior, vt Perſis medius, quem accūbens Rex occupat, videtur honeſtiſſimus; apud Græcos primus: apud Romanos medij lecti vltimus; quem ipſi conſularē vocant. Apud quoſdam Græcorum iuxta Pontum habitantium, vt Heracleotas, medij lecti primus. Maximè autem de conſulari loco dubitatum à nobis fuit, qui cum apud nos haberetur præcipuus, cauſa eius rei, neque vt quia primus, neque vt quia medius eſſet, definiri poterat. Atque ex ijs, quæ ſuper ea re dicta fuere, tria referenda videntur. Vnum quod exactis Regibus, Conſules cum ad popularem formam omnia redigerent, ſeipſos è medio, & regio loco deorſum ſubduxerunt: ne vel ipſe locus tamquam qui aliquid ex faſtu, & maieſtate regia adhuc retineret, moleſtus eſſet ciuibus. Secundum fuit, quòd cum duo lecti inuitatis tribuantur; tertius, eiuſque primus, hoc eſt medius locus, domino conuiuij congruit, ex eo enim tamquam auriga, ac gubernator facilè & miniſteria intueri, & ab alijs non ita longè abeſt, vt non cum eis miſcere ſermonem poſſit, et colloqui. locus enim infra eum, vxoris eſt, aut liberorum, qui ſupra, is, vt par eſt, tribuitur conuiuarum honoratiſſimo. Tertiū fuit, quòd huius loci proprium videbatur, opportunitas nimirum ad munia obeunda: conuenit enim magiſtratum, ac principem curare in quouis conuiuio, in quauis animi remiſſione, vt & audiat, & mandet ea, quæ opus ſint, & ſubſcribat: quod vt Conſul facere poſſit, commodiſſimum hunc habet locum, vbi ſecundus lectus primo applicatus, angulus flexu ſuo intercapedinem facit, quæ ſpatiū accedendi, alloquendi, & audiendi præbeat ſcribæ, lectori, ſtipatori, nuntio ab exercitu venienti: cum interim Conſul neq; moleſtiam cuiquam conuiuarum exhibeat, neque ipſi obturbetur à quoquam; ſed dextram, & vo-

cem

Digitized by Google

cem habeat liberam, atque expeditam. hæc Plutarchus. Verumenim uero, quod ait medij lecti vltimũ locum digniorem fuiſſe apud Romanos, id cũ Conſul conuiuio intererat fortaſſe perpetuum fuit; cum vero aut Pontificales *cenæ* dabantur, aut ipſi Pontifices adhibebantur conuiuijs, is locus, apud quem Heracleotas, & Græcos Pontum habitantes eſſe præcipuum tradit Plutarchus, honoratior apud Romanos erat: id quod ex Feſto facilè colligitur; qui ſic ſcribit: *Ordo ſacerdotũ æſtimatur Deorum .... maximus quiſque; maximus videtur Rex, deinde Dialis, poſt hunc Martialis, quarto loco Quirinalis, quinto loco Pontifex maximus. Itaque in conuiuijs ſolus Rex ſupra omnes accubat; ſed Dialis ſupra Martialem; Martialis ſupra proximum; omnes deinde ſupra Pontificem.* Idem refert & Gellius ex Pontificalibus libris, his verbis: *Super hominem Dialem in conuiuio, niſi Rex Sacrificulus haud quiſquã alius accumbit.* quin & medij lecti locum apud Romanos, vt etiam apud Perſas, Imperatorum, & honeſtiſſimarum perſonarum fuiſſe multa auctorum loca declarant. Suetonius de C. Caligula Imp. *Cum omnibus*, inquit, *ſororibus ſuis ſtupri conſuetudinem fecit; plenoq. conuiuio ſingulas infra ſe viciſſim collocabat, vxore ſupra cubante.* medius ergo erat inter vxorem & ſororem. Notatur verò à Suetonio Caius, quòd eum locũ ſororibus tribueret, qui vxori debebatur; vt ex Plutarcho cognouimus. In illo item conuiuio, quo apud Perpernam Sertorius occiſus eſt; medium locum ipſi Sertorio, vt Imperatori datum, Salluſtius apud Seruium ſcribit his verbis: *Igitur diſcubuere, Sertorius inferior in medio, ſupra L. Fabius Hiſpanienſis Senator*

ex

ex proſcriptis; Antonius in ſummo; infra ſcriba Sertorij Verſius; & alter ſcriba Mæcenas in imo: medius inter Tarquitium & dominum Perpernam. Sic enim hic Salluſtij locus legitur in manuſcriptis Seruij codicibus, licet apud eum mancus ſit, cum non planè referatur, qui inter Tarquitium & Perpernam conuiuijdominum accubuerit. Et quoniam Seruius ex hoc loco probat, medium locum apud maiores fuiſſe domini conuiuij, & in eo conuiuio dominus erat Perperna; videtur legendum; *medius inter Tarquitium & .... dominus*. nam Perpernæ nomen explicationis cauſa ab aliquo adiectum videtur. Quod verò dicitur, *Sertorius inferior in medio*; intelligo eũ relicto medio lecto Perpernæ, qui ſe inuitauerat, inferioris lecti locum medium occupaſſe. Ex hoc loco præterea diſcimus, quid ſit, *infra*, & *ſupra* diſcumbere, quid *in ſummo*, & *in imo*. Vt etiam ex illo Horatij lib II. Sermone vltimo:

Summus ego, et prope me Viſcus Thurinus, & infra,
Si memini, Varius; cum Seruilio Balathrone
Vibidius; quos Mæcenas adduxerat vmbras.
Nomentanus erat ſuper ipſum, Porcius infra.

En Mæcenatem magnum virum medium inter Nomentanum & Porcium accubuiſſe? Cicero lib. IX. Epiſtolarum, ad Pætum: *Accubueram hora nona apud Volumnium Eutrapelum: & quidem ſupra me Atticus, infra Verrius familiares tui: infra Eutrapelũ Cytheris accubuit*. Solere autem huiuſmodi mulieres, infra eos, hoc eſt, in ſinu eorum accumbere, qui eas amarent, ſiue cõducerent, præter hũc Ciceronis locũ & illum alterum Suetonij, T. Liuius cõfirmat; qui lib. XXXIX. de L. Quintio Flaminino ſic ſcribit ex

Vale-

Valerio Antiate: *Placentiæ famoſam mulierem, cuius amore deperiret, in conuiuium accerſitam, ſcribit Antias, ibi iactantem ſe ſcorto inter cetera retuliſſe, quàm acriter quæſtiones exercuiſſet, & quàm multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos ſecuri percuſſurus eſſet. tum illam infra eum cubantem, negaſſe vmquam vidiſſe quemquam ſecuri ferientem, et peruelle id videre. hic indulgentem amatorem vnum ex illis miſeris attrahi iuſſum ſecuri percuſſiſſe. facinus ſæuum, et attrox, inter pocula, atque epulas, vbi libare Dijs dapes, vbi benè precari mos eſſet, ad ſpectaculum ſcorti procacis in ſinu Conſulis recubantis mactatam humanam victimã eſſe, & cruore menſam reſperſam.* Infra aliquem ergo cubare, & in ſinu eius recumbere, idem eſſe manifeſtum eſt. Atque auctore Plutarcho is locus vxoris, aut filiorum, aut alioqui carorum hominum inter honeſtas perſonas fuit. Plinius Iunior lib. IIII. Epiſtolarum: *Cenabat Imp. Nerua cum paucis, Veiento proximus, atque etiam in ſinu recumbebat.* Cenæ verò initio proni in ventrem decumbebant puluinis pectori appoſitis; quo vtraq. manus ad veſcendum eſſet liberior; vt in antiquis marmoribus Romæ conſpicitur; procedente autem conuiuio, in cubitum ſe reponebant, aut ſi loqui nollent, ſupini iacebant. Quærit Plutarchus lib. V. Sympoſiacon, quæſtione VI. *Cur cenæ initio anguſtè, poſtmodum verò laxiùs diſcumberetur*: eamq. rationem reddit, quam ſupra retuli; quòd ſcilicet principio in ventrem diſcumberent, poſtea in cubitum; quod Horatius oſtendit, cum ſcribit lib. II. Sat. IIII.

Languidus in cubitum iam ſe conuiua reponet.

Ea omnia in marmoribus expreſſa videmus; ſed maximè

ximè in Patauino triclinio,quod ex antiquiſſimo lapide effictum inferius dabimus. In eo enim ij,qui in medio lecto ſunt,proni iacẽt;qui in reliquis,partim in cubitum repoſiti, partim ſedentium ſpecie, partim ſupini; vt Sertorium accubuiſſe, refert Plutarchus,cũ à cõiuratis occiſus eſt. Atque in pleno conuiuio plerunque terni in lectis accumbebant, nonnumquam & quaterni. Horatius lib. I. Satyr. IIII.

Sæpe tribus lectis videas cenare quaternos ;

aliquando etiam quini;vt in conuiuio, quo occiſus eſt Sertorius apud Salluſtium; & in Naſidieni apud Horatium vidimus. Apud Macrobium etiam li. III. cap. XIII. in cena Pontificali duobus lectis decem Pontifices accubuerunt,in tertio tres Virgines Veſtales, ac Flaminica, eiuſque ſocrus; licet id reprehendere videatur Cicero in Piſonem: *Extructa*, inquit,*menſa non conchylijs,aut piſcibus, ſed multa carne ſubrancida, ſerui ſordidati miniſtrant,nonnulli etiam ſenes;idem cocus,idem atrienſis,piſtor domi nullus,nulla cella,panis & vinum à propala,atque de cupa; Græci ſtipati,quini in lectulis,ſæpe plures,ipſe ſolus.* hæc Cicero. Nam exaclinon Martialis & ſigma,quod conuiuas octo capere poterat,vt iam dixi, triclinij vicẽ obtinebat,non lecti. Conuiuis autem menſas dapibus onuſtas pro diſcis apponi ſolitas, Seruio credimus;qui ad illud Aen. I.

Poſtquàm exempta fames epulis, menſæq. remotæ, ſic ſcribit:*Apud maiores ipſas menſas apponebãt pro diſcis,vnde eſt:*

——— *Et menſæ grata ſecundæ.*

Duas enim habebant menſas,vnã carniũ,alterã pomorũ. Reprehendit verò Martialis Anniũ;apud quẽ da

pes

pes lancibus potiusquàm menſis ipſis inferrentu; namque ſic ſcribit lib. VI.

Cum menſas habeat ferè ducentas,
Pro menſis habet Annius miniſtros ;
Tranſcurrunt gabatæ, volantque lances :
Has vobis epulas habete lauti,
Nos offendimur ambulante cena.

Cenæ initio oua apponebantur. hinc Cicero in epiſtolis: *Integram*, inquit, *famem ad ouum affero.* & Horatius lib. I. Sat. III.

—— ſi collibuiſſet
Ab ouo vſque ad mala citaret Io Bacche,

id eſt, ab initio cenæ vſque ad menſam ſecundam; quæ pomis, ſeu malis conſtabat, vt diximus; & apud Varronem lib. I. de Re ruſtica cap. II. Cum quidam è conuiuis, qui ſe tardiùs veniſſe exiſtimabant, ita rogarent ceteros : *Num cena comeſa venimus:* Reſpondent illi : *Bono animo eſte ; nam non modo non ouum illud ſublatum eſt, quod ludis Circenſibus nouiſſimi curriculi finem facit quadrigis ; ſed ne illud quidem ouum vidimus, quod in Cereali põpa ſolet eſſe primum:* quem locum, quia non nihil obſcuritatis habet, breuiter interpretari haud ab re fuerit. Antiqui ouis & inchoabant dapes, & finiebant. Id ex eo cognoſcitur, quòd cum Athenæus lib. II. Oua inter cenæ principia numeraſſet; lib. XIIII. eadẽ in ſecunda menſa adminiſtrari ſolita his verbis refert : ἐδίδοτο δὲ καὶ τὸ ὠὸν ἐν τῇ δευτέρᾳ τραπέζῃ μετὰ τῶν μελιπήκτων. Significat ergo Varro, non ſolùm cenam finitam non eſſe, ſed ne inceptam quidem. Id vero his figuris inuoluit. In pompa Cereris inter varia geſtamina & fercula, quæ à ſacerdotibus ferebantur, ouum primum locum

locū obtinebat;in Circo verò oua fuiſſe ad numerā da curricula appoſita,in multis marmoribus Romæ videmus, & Liuius tradit his verbis lib. XLI.licet mutilo loco: *Et carceres in Circo fecit,& oua,ac metas curriculis numerandis:* & Caſſiodorus lib.III.variarum ad Fauſtum:*Neque illud*,inquit,*putetur irritum, quod metarum circuitus ouorum ereptionibus exprimatur.* Vltimum itaque ouum metis ereptum, ſiue ſublatum quadrigarum curſum,hoc eſt miſſum illum eſſe finitum ſignificabat.ait ergo : non modo ouum illud ſublatum non eſt, quod in circo finem faceret, vt quadrigis, & in menſa ſecunda adminiſtraretur, ſed nec illud quidem viſum,quod in pompa Cereris ſolet eſſe primum,atque dapes etiam inchoare. Et apud maiores quidem ſingulis conuiuis ſuæ certæ partes tribuebantur, poſtea in commune veſci, ciuilius viſum; auctor Plutarchus li.II. Sympoſiacon, quæſtione x. Accipiebantur verò exquiſitiſſimis epulis; & ſupra omnem rei fidē ſumptuoſis. Lucullum ex temporali cena, quam vt cotidianam Ciceroni,& Pompeio dedit,μυριάδας πέντε, hoc eſt, ferè quinque ſcutatorum millia inſumpſiſſe, Plutarchus tradit in eius vita. Sed quanto magnificentius Aeſopus hiſtrio tragicus; cui vna tantum patina quindecim ſcutatorum millibus conſtitit ; refert id Plinius lib.x. cap.LI.his verbis: *Maximè inſignis eſt in hac memoria Clodij Aeſopi tragici hiſtrionis patina ſexcentis ſeſtertijs taxata, in qua poſuit aues cantu aliquo,aut humano ſermone vocales millibus ſex ſingulas coemptas*;ſex enim millibus legitur in m. ſ. Plinij codicibus, & apud Tertullianū libro de Pallio, hoc eſt,ſcutatis centum ferè,& quinquaginta ſingulas;

las; cuius filius ne patri in luxu cederet, ſingulos vniones aceto tabefactos, & reſolutos conuiuis abſorbendos dedit. auctor Plinius lib. IX. cap. XXXV. loquens enim de vnione illo Cleopatræ *centies ſeſtertium*, (hoc eſt ſcutatorum ducentis quinquaginta millibus æſtimato); quem ipſa ſimili modo liquefactum abſorbuit. *Prior id*, inquit, *fecerat Romæ in vnionibus magnæ taxationis Clodius tragœdi Aeſopi filius vt experiretur in gloria palati, quid ſaperent margaritæ, atque vt mirè placuere, ne ſolus hoc ſciret, ſingulos vniones conuiuis abſorbendos dedit*. Ceterum vnionem, quem ipſe abſorbuit *decies ſeſtertium* (hoc eſt, viginti quinque ſcutatorum millibus) æſtimatum ſcribit Horatius lib. II. Satyr. III. cum ait:

Filius Aeſopi detractam ex aure Metellæ,
Scilicet vt decies ſolidum abſorberet, aceto
Diluit inſignem baccam.

Seneca lib. de Conſolatione ad Albinam cap. X. *Apicius*, inquit, *noſtra memoria in ea vrbe, in qua aliquando philoſophi veluti corruptores iuuentutis abire iuſſi ſunt, ſcientiam popinæ profeſſus, diſciplina ſua ſæculum infecit: cuius exitum noſſe operæ pretium eſt: cum ſeſtertium millies in culinam congeſſiſſet, cum tot congiaria Principum, & ingens Capitolij vectigal ſingulis comeſſationibus hauſiſſet, ære alieno oppreſſus, rationes ſuas tunc primùm coactus inſpexit, ſuperfuturum ſibi ſeſtertium centies computauit: & veluti in ſumma famæ victurus, ſi in centies vixiſſet, veneno vitam finiuit. Quanta luxuria erat: cui ſeſtertium centies egeſtas fuit?* hæc Seneca. Millies verò ſeſtertium, vicies quinquies centena millia ſcutatorum ſunt: vt centies ducenta quinquaginta millia. Atque huiuſmodi

di quidem priuatorum conuiuia Romæ fuere. Quoties autem Imperator intererat, multum opulentiæ adijciebatur. Suetonius de Vitellio Imperatore: *Sed vel præcipuè*, inquit, *luxuriæ, ſæuitiæq. deditus, epulas trifariam ſemper, interdum quadrifariam diſpertiebat, in ientacula, & prandia, & cenas, commeſſationeſque, facilè omnibus ſufficiens vomitandi conſuetudine: Indicebat autem aliud alij eodem die, nec cuiquam minus ſinguli apparatus quadringenis millibus nummũ cõſtiterunt. famoſiſſima ſuper ceteras fuit cena ei data aduentitia à fratre: in qua duo millia lectiſſimorum piſcium, ſeptem auium appoſita, traduntur. Hanc quoque exuperauit ipſe dedicatione patinæ, quam ob immenſam magnitudinem clypeum Mineruæ* πολιούχου, *dictabat. In hac ſcarorum iocinera, phaſianorum & pauonum cerebella, linguas phænicopterum, murenarum lactes à Carpathio vſque, fretoque Hiſpanico per nauarchos, ac triremes petitarum commiſcuit.* Porrò, quod ait, Ientacula, aut prandia, aut cenas, aut commeſſationes ſingulis quadringenis millibus (ſic enim legitur in vetuſtis codicibus) conſtitiſſe; id decem millibus ſcutatorum æſtimari poteſt. Patinam verò ab ipſo dedicatam vigintiquinque millibus ſcutatorũ cõſtitiſſe auctor eſt Plinius, qui lib. XXXV. cap. XII. de ea ſic ſcribit, vt quidem legitur in vetuſtiſſimo codice: *At Hercules Vitellius in principatu ſuo decies ſeſtertium condidit (al. condiuit) patinam; cui faciendæ fornax in campis exædificata erat.* Eam fictilem principio inſtitutam; deinde quia commodè fieri non poterat, argenteam factam, refert Dio in Vitellio his verbis: μίαν γοῦν ποτε λοπάδα πέντε καὶ εἴκοσι μυριάδων σκευάσας, γλώττας τε καὶ ἐγκεφάλους καὶ ἥπατα καὶ ἰχθύων καὶ

ὀρνί-

ὀρνίθων τινῶν ἐμβάλλων. καὶ ἐπειδὰν ἀδύνατον ἦν κεραμίαν τηλικαύτην γενέσθαι, ἀργύρου τε ἐποιήθη, καὶ ἔμενε πολὺν χρόνον ὥσπερ τι ἀνάθημα, μέχρις οὗ ἀδριανὸς αὐτὴν ἰδὼν συνεχώνευσεν. Suetonius item in Nerone: *Indicebat & familiaribus cenas, quorum vni mellita quadragies* HS *conſtiterunt, alteri pluris aliquantò roſaria.* Sic habent vulgati libri. Verùm cum ea ſumma fidem excedat, colligit enim ſcutatorum centum millia, peccatum eſſe à librario crediderim. Vetuſtus codex habet: Q. HS. *conſtitit*, vt ſit quadringentis ſeſtertijs, hoc eſt ſcutatorum decem millibus. Seneca verò in libro de Conſolatione ad Albinam matrem de Caio Caligula Imperatore ſic ſcribit cap. IX. *C. Cæſar Auguſtus, quem mihi videtur rerum natura edidiſſe, vt oſtenderet, quid ſumma vitia in ſumma fortuna poſſent, centies ſeſtertium cenauit vno die; & in hoc omnium adiutus ingenio, vix tamen inuenit, quomodo prouinciarum tributum vna cena fieret.* Centies ſeſtertium æſtimari ducentis quinquaginta ſcutatorum millibus, ſæpe iam diximus; quæ vna in cena impendi poſſe nulla ratione perſuaderi potuit Triumuiro Antonio, cum Cleopatra regali luxu perdita id ſe facturam polliceretur, vt refert Plinius lib. IX. cap. XXXV. Sed ne hæc mira videantur, adijcere libet quorundam piſcium (piſcibus namque ſumptuoſæ, & opiparæ cenæ magna ex parte conſtabant) pretia. Seneca lib. Epiſ. XV. epiſt. XCVI. *Mullum*, inquit, *ingentis formæ (quare non pondus adijcio, & aliorum gulam irrito?) quattuor pondo et ad ſelibram fuiſſe aiebāt, T. Octauius quinq. ſeſtertijs emit.* id erit, ſcutatis CXXV. Sed carius multo Aſinius Celer, de quo hæc Plinius lib. IX. cap. XVII. *Aſinius Celer è Conſularibus hoc*

C *piſce*

piſce prodigus Claudio principe vnum mercatus eſt octo millibus nummum, hoc eſt ſcutatis C C. adijcit: *non parum ad hoc mulli* (vulgo triglia dicitur) *pretium*; quod vt ait Macrobius lib. III. cap. VI. negat Plinius ſua, hoc eſt, Claudij principis ætate facilè mullum repertum, qui duas libras pondo excederet. Sed aliquantò etiam magis, quod legitur apud Suetonium in Tiberio: *Tres*, inquit, *mullos triginta millibus nummum veniſſe grauiter Tiberius conqueſtus eſt*. Id valet ſcutatos DCCC. Et Lucilius lib. XIII. ſatyrarum:

——— his itidem in cena oſtrea mille
Nummis empta.

Quis facilè crederet Lucilij ætate ſingula oſtrea mille nummis (hoc eſt ſcutatis decem) empta fuiſſe? Neq. verò ſecundæ menſæ, quæ bellarijs, mellitis, & pomis conſtabant, ſumptu primis cedebant; quando illi familiari Neronis, vt diximus, mellita vnius cenæ, decem millibus ſcutatorum conſtiterunt: et poma Varronis ætate Romæ in Sacra Via *auro contra venibant*, vt ipſe refert lib. I. de re ruſtica, cap. I. Plinius certè lib. XV. cap. XII. de perſicis, ita ſcribit: *Pretium iam ſingulis triceni nummi fuere, nullius maiore: quod miremur; quia non aliud fugacius. Longinqua namque decerpto bidui mora eſt, cogitq. ſe venumdari*. hæc ille. Tricenos autem nummos pluſquã nouem drachmis, ſiue iulijs argenteis æſtimare poſſis; ſed immenſum eſt ire per ſingula. De vinis tantummodo pauca dicã. Ea dabantur generoſiſſima partim trãſmarina, Lesbia, Chia, Coa, Græca. Plautus. in Pænulo:

Vbi tu Leucadio, Lesbio, Thaſio, Coo, vetuſtate vino

no edentulo Aetatem irrigas;

partim Italica, vt Falerna &c. et reliqua, quæ numerat Plinius lib. XXIII. cap. I. & vetuſtiſſima. Seneca lib. de Vita beata cap. XVII. *Quare*, inquit, *apud te vinum ætate tua vetuſtius bibitur*. Celebratur à Macrobio lib. II. Satur. cap. III. iocus ille Ciceronis, qui cum apud Damaſippum cenaret; & ille, mediocri vino appoſito, diceret, *bibite hoc falernum, annorum quadraginta eſt, benè*, inquit, *ætatem fert*. Iocatus eſt autem Cicero ex ambiguo, vt hunc locum obiter exponam: Nā *benè ferre ætatem* dicitur, qui cū ſit ſenex, aſpectu tamen iuuenis apparet. Vinum autem benè ætatem fert, quod vetuſtate non euaneſcit, ſed in ſua vi, & gratia perſeuerat; vt contra, non pati ætatem dicitur, quod in acetum mutatur, aut vappam; & ille etiam, qui cum ſit iuuenis, ſenior ex aſpectu iudicatur. Seneca lib. Epiſt. v. epiſt. LVI. *Ariſton dicebat, malle ſe adoleſcentem triſtem, quàm hilarem, & amabilem turbæ: Vinum enim bonū fieri, quod recens; durum, atque aſperum viſum eſt, non pati ætatem quod in dolio placuit*; et Apuleius lib. v. de Cupidine, quem Venus puerum vocabat, cum eſſet inter uetuſtiſſimos Deos annumerandus: *An* inquit, *quod ætatē portat bellulè (hoc eſt, quod inueſtis & imberbis eſt) propterea tibi puer ſēper videtur?* Et Seneca lib. epiſt. XIII. epiſt. LXXXIX. *Non magis ad rem pertinet, quàm ſcire; an maior Hecuba fuerit, quàm Helena; & quare tam malè tulerit ætatem*. Igitur Damaſippus exiſtimauit Ciceronem falernum vinum laudaſſe; quod cum quadraginta annorum eſſet, benè ætatem tuliſſet. neque tanta ſenectute euanuiſſet: cum tamen ille, è contrario diceret, fa-

lernum benè ætatem ferre, ac nouum videri, non tam vetuſtum, quàm ille iactaſſet. vinum autem ante centum & ſexaginta annos diffuſum Pomponium Secundum Caio Imperatori dediſſe, cũ apud ſe cenaret, tradit Plinius lib.xiv.cap.iv. cuius ſingulas vncias magno æſtimat. Quò autem vina leuiora eſſent, ſacco frangebant eorum vires. Plinius lib. xiv.cap. xxii. *Quinimo*, inquit, *quò plus capiamus, ſacco frangimus vires; id caſtrare vina alij vocant, colo vinario infuſa.* Miniſtrabant verò pueri ætate pares, pretioſa veſte ornati, potius quàm veſtiti: vt etiam puellæ. Virgilius Aen.i.

Quinquaginta intus famulæ, quibus ordine longo
Cura penum ſtruere, & flammis adolere Penates;
Centum aliæ, totidemq. pares ætate miniſtri;
Qui dapibus menſas onerent, & pocula ponant.

Seneca lib.i.de trauquillitate vitæ cap.i. *Præſtringit animum apparatus alicuius pædagogij diligentius, quàm intra larem veſtita, & auro culta mancipia, & agmen ſeruorum nitentium*; & lib. de vita beata cap. xvii. *Quare apud te vinum ætate tua vetuſtius bibitur? quare pædagogium pretioſa veſte ſuccingitur? quare ars eſt apud te miniſtrare; nec temerè, & vt libet collocatur argentum, ſed peritè ſeriatur; & aliquis eſt ſcindendi obſonij magiſter?* Puellas verò miniſtrantes mẽſis in marmoribus Romæ paſſim videmus. Suetonius in Tiberio: *Sexto*, inquit, *Claudio libidinoſo, ac prodigo ſeni cenam ea lege condixit, ne quid ex conſuetudine mutaret, aut demeret: vtque nullis puellis miniſtrantibus cenaretur*. Miniſtrabant autem nunc a lateribus lectorum, nunc à pedibus: Nam triclinia in medio cenationum ſternebantur: vt liber locus mi-

miniſtrantibus relinqueretur. Virgilius Aen. I.

mediiſq. parant conuiuia tectis.

Et lib. III.

Aulai in medio libabant pocula Bacchi,
Impoſitis auro dapibus.

Hi, qui retro ſtabant, *à pedibus ſtare* dicebantur, ſiue *ad pedes*. Seneca lib. III. de Benefi. cap. XXVII. *Seruus qui cenanti ad pedes ſteterat, narrat quæ inter cenam ebrius dixiſſet.* Suetonius de Galba Imperatore: *Cibi plurimi traditur, quẽ tempore hiberno etiam ante lucẽ capere conſueuerat. Inter cenam verò vſque adeo abundantem, vt congeſtas ſuper manus reliquias, circumferri iuberet, ſpargiq. ad pedes ſtantibus.* Suetonius de Caligula: *quoſdam Senatorum ſummis honoribus functos ad eſſedum ſibi currere togatos per aliquot paſſuum millia; & cenanti, modo ad pluteum, modo ad pedes ſtare ſuccinctos linteo paſſus eſt.* Martialis:

Omnia cum retrò pueris obſonia tradas:
Cur non menſa tibi ponitur à pedibus?

Qui verò vinum miniſtrabant, *ad cyathum & vinum ſtare*, dicebantur. Suetonius in Cæſare: *C. Memmius etiam ad cyathum & vinum Nicomedi ſtetiſſe obiecit illi cum reliquis obſoletis, pleno conuiuio accubantibus nonnullis vrbicis negotiatoribus, quorum refert nomina.* Eſt autem cyathus duodecima pars ſextarij: quem ſextarium Romani, vt aſſem, in duodecim vncias, quas cyathos appellabant, diuidebant: his cyathis vinum metiebantur, atque inde frequens eſt apud auctores potare ſextãtes, quadrantes, trientes, & reliquas aſſis partes. Martialis:

Poto ego ſextantes, tu potas Cinna deunces.

Sextantes pro duobus cyathis poſuit, *& deunces* pro

vndecim. Hunc cyathum miniſtrantes manu tenebant; vt quod quiſq. poſceret, metiri poſſent. Hinc apud Plautum in Perſa, puer, qui erat ad cyathum:

At tibi ego, inquit, *hoc cōtinuo cyatho oculum excutiam tuum:* Conſtituebant & Regem vini ſiue Magiſtrum potandi. Varro. lib. xx. rerum humanarum: *In conuiuijs, qui ſint inſtituti potandi modiperatores.* Cicero in Catone, de conuiuijs: *Me verò magiſteria delectant à maioribus inſtituta, & is ordo, qui more maiorum à ſummo adhibetur in poculis.* Incipiebant verò miniſtrare ab ijs, qui in ſummo accumbebant. Inde toties eſt apud Plautum:

Da puere ab ſummo.

Cornelius Tacitus lib. III. *In conuiuio Germanici, cum ſuper eum Piſo diſcumberet, infectos manibus eius cibos arguentes.* quamquam Seruius ad illud Aen. I.

Poſtquã prima quies epulis, menſæq. remotæ:

licet ſub extranea perſona, inquit, *Romanorum tamen exequitur morem; apud quos duæ menſæ erant, vna epularum, altera poculorum:* et Aen. VIII.

Hæc vbi dicta, dapes iubet & ſublata reponi

Pocula. Suetonius in Claudio: *Conuiuæ, qui pridie ſcyphum aureum ſurripuiſſe exiſtimabatur, reuocato in diem poſterum, calicem fictilem appoſuit.* Ex quibus apparet pocula ipſa apponi ſolita, non a miniſtris porrigi. ſic Cleopatram Aegypti reginam in ſolemni cena, quam Antonio dedit, refert Plutarchus ſingulis Antonij amicis, quos ſimul conuiuio acceperat, donaſſe lectum, ac ſtragulum, in quo accubuerat, & vaſa, quæ cuique lecto diſpartita erant. Plutarchi verba appoſui: τῶν δ' ἡγεμόνων ἐφ' ἧ ἕκαστος κατέκειτο κλίνη, καὶ τὰ κυλίκια καθῶς ταῖς στρωμναῖς

ταῖς ἐμμερίσι(σ)τον, ἑκάστῳ φέρειν ἐπέταξε. Quoties autẽ pretioſa fercula inferebantur, miniſtri coronati ac cum tibicine procedebant. Sambonicus apud Macrobium lib. III. cap. XVI. ad Seuerum Imp. ſcribens de acipenſere, (vulgo ſturio appellatur) ita ait: *Gratiã eius video ad epulas quaſi poſtliminio rediſſe. Quippe qui dignatione veſtra cum interſum conuiuio ſacro, animaduerto hunc piſcem à coronatis miniſtris cum tibicine inferri.* Inter cenãdum, acroamata omnis generis adhibebantur, nam aut ſymphonia perſonabat triclinium, aut inſtrumenta, organaq. varia concinebãt, aut tragœdiæ, comœdiæ, mimique agebantur, aut ſpectacula alia iucunda inducebantur: incẽdebantur & odores naribus gratiſſimi. Seneca de Vita beata cap. XI. *Aſpice,* inquit, *Nomentanũ, & Apicium terrarum, ac maris, vt iſti vocant bona conquirentes, et ſuper mensã recognoſcentes omniũ gentiũ animalia. Vides hos eoſdem è ſuis lectis ſpectantes popinam ſuam, aures vocũ ſono, ſpectaculis oculos, ſaporibus palatum ſuum delectantes, mollibus lenibuſq. fomentis totum laceſſitur eorum corpus, & ne nares interim ceſſent, odoribus varijs inficitur locus ipſe, in quo luxuria parentatur.* Sic & Plautus in Menæh.

Sternite lectos, incendite odores.

Hinc apud Virgilium Aen. I. in conuiuio Didonis.

—— *cithara crinitus Iopas*
Perſonat aurata.

Et Liuius lib. XXIX. *Tunc pſaltriæ ſambuciſtriæq. & conuiualia ludionum oblectamenta addita epulis.* Macrobius lib. II. Saturnal. cap. IV. de Auguſto, *Delectatus,* inquit, *inter cenam erat pueris ſymphoniacis Turonij Flacci mangonis: atque eos frumento donaue-*

 rat,

rat; cum in alia acroamata fuiſſet liberalis nummis. Hinc in marmoreis triclinijs fidicinas, & aulœdos ſcalptos videmus; Plautus in Sticho:

Lectos eburatos, auratos, Babylonia periſtromata,
Conſutaq. tapetia, fidicinas, tibicinas, ſambucinas.

Macrobius item lib. II. capit. VII. *Pylades hiſtrio cum in Herculem furentem prodiſſet, ſagittas iniecit in populum: Eandem perſonam cum in triclinio ageret, & intendit arcum, & ſpicula immiſit.* Elephantos etiam inductos, refert Plinius lib. VIII. cap. II. *Plenis*, inquit, *hominum triclinijs accubitu elephantes iere per lectos; ita libratis veſtigijs, ne quis potantium attingeretur.* Quibus omnibus cum placebant, corollaria dabant conuiuij Domini, vt de Auguſto ex Macrobio ſupra iam retuli. Cicero in Verrem IV. *Cenabat apud Eupolemum, argentum ille, ceterum purum appoſuerat, ne purus ipſe relinqueretur; duo pocula non magna, verumtamen cum emblematis; Iſte quaſi feſtiuum acroama, ne ſine corollario de conuiuio diſcederet, ibidem conuiuis ſpectantibus emblemata euellenda curauit.* Atque hæc quidem in priuatis conuiuijs; nam cum aut Princeps ipſe inuitabat, aut nuptiæ celebrabantur, aut cenæ Pontificales, Augurales, triumphaleſue, aut cum epulum in magni alicuius viri funere populo dabatur, multo plures numero conueniebant, quàm ſupra diximus; & apparatus magnificentior eſſe ſolebat. Suetoni⁹ in Caligula de eodem: *Nepotinis ſumptibus omnia prodigorum ingenia ſuperauit; commentus nouum balnearum vſum, portentoſiſſima genera ciborum, atque cenarum, vt calidis, frigidiſq. vnguentis lauaret, pretioſiſſimas margaritas aceto liquefactas ſorberet, conuiuis*

*uiuis ex auro panes, & obſonia apponeret,aut frugi ho minē eſſe,oportere dictitans,aut Cæſarem.*Idē de Clau dio Imperatore : *Conuiuia agitauit, & ampla, & aſſi dua, ac ferè patentiſſimis locis, vt plerumque ſexcen teni ſimul diſcumberent.&* de Tiberio : *Prandium de hinc populo mille menſis, & congiarium tricenos num mos viritim dedit; quod ante Craſsus fecerat,cum deci mam Herculi polluceret;* de quo Plutarchus : ἡρακλεῖ inquit, μεγάλην θυσίαν ποιησάμενος, εἱστίασε τὸν δῆμον ἀπὸ μυρίων τραπεζῶν, καὶ σῖτον ἐμέτρησεν εἰς τρίμηνον. Iulius verò Cæſar populum inuitauit viginti duobus millibus tricliniorum, eodem Plutarcho auctore. Sic enim ſcribit: τὸν δῆμον ἀνελάμβανεν ἑστιάσεσι καὶ θέαις, ἑστιάσας μὲν ἐν δισμυρίοις καὶ δισχιλίοις τρικλίνοις ὁμοῦ σύμπαντας. Centum enim & quinquaginta hominum millibus vno tempore cenam parauit, ad quam ab vno tantum Hircio ſex millia murænarum ad pondus mutuo ſumpta plures auctores tradunt, ex quo reliquā magnificentiam æſtimare licet. Pontificalis cenæ indicem licet antiquæ parſimoniæ habes apud Macrobium lib. III. cap. XIII. Dabāt & principes epulum nonnunquam Senatorio tantùm ordini, interdum & Equeſtri. Suetonius de Caligula. *Congiarium populo bis dedit trecenos* HS *toties abundantiſſimum epulum Senatui & Equeſtri ordini, etiam coniugibus ac liberis vtrorumque, poſteriore epulo forenſia inſuper viris, pueris, ac feminis faſcias purpuræ ac conchylij diſtribuit.* Hæc autem quæ abeuntibus conuiuis a con uiuij domino dabantur, *apophoreta* dicebantur, voce Græca, ſed latinis etiam auctoribus vſurpata ; vt ea fuerūt, quę Cleopatram, Aegypti Reginam Antonij comitibus dediſſe, ſupra diximus ; Suetonius de

Ca-

Google

Caligula; *Agitatori Eutycho comeſſatione quadam i-apophoretis vicies* HS *contulit*. S. Ambroſius in exhortatione ad Virgines: *Qui ad conuiuium*, inquit, *magnum inuitantur, apophoreta ſecum referre conſueuerunt, &c.* Et ille, qui Ambroſij nomine circumfertur in Epiſt. ad Epheſ. cap. III. *Sicut enim in cena magna magna dantur apophoreta &c.* Illud non omiſerim ambiſſe quoſdam magno conatu, & ingenti nonnunquam pretio redemiſſe à vocatoribus, vt conuiuio principis adhiberentur. Suetonius in Caligula: *Compererat prouincialem locupletem ducenta* HS *numeraſſe vocatoribus, vt per fallaciam conuiuio interponeretur; nec tulerat moleſtè tam magno æſtimari honorem cenæ ſuæ &c.* Porro ducenta ſeſtertia quinque millia ſcutatorum ſunt. Ceterum vt ad inſtitutum ordinem redeam, poſt prandiū iterum manus lauabant. Macrobius lib. III. cap. VI. ex Veratio Pontificali ſic ſcribit: *Pinarijs, qui nouiſsimi comeſo prandio veniſſent, cum manus pranſores lauarent, præcepiſſe Herculem etc.* Tertullianus in Apologetico de conuiuijs Chriſtianorum: *Non prius diſcumbitur, quàm oratio ad Deum prægustetur; editur quantum eſurientes capiunt, bibitur quantum pudicis eſt vtile. Ita ſaturantur, vt qui meminerint, etiam per noctem adorandū Deum ſibi eſſe: ita fabulantur, vt qui ſciant Dominum audire. Poſt aquam manualem, & lumina; vt quiſque de ſcripturis ſanctis, uel de proprio ingenio poteſt, prouocatur in medio Deo canere. hinc probatur quomodo biberit: æquè oratio conuiuium dirimit, inde diſceditur.* hæc ille. & nos quoque à tam luxurioſis, & profanis Romanorum conuiuijs diſcedemus, ſi prius locum quē iam Philonis Iudæi ex libro de vita contempla-

tiüa integrum exſcripſerimus : *Sed fortaſſe*, inquit, *probabit aliquis, morem hunc conuiuiorum iam vulgo receptum apud Græcos,atque barbaros, à Romanis inuentum,non tam ad hilaritatem,quàm ad oſtentationem deliciarum,& opulentiæ. Triclinia lectos habent eburneos,aut teſtudineos,aut pretioſioris materiæ, gemmatos pleroſq. ſtratos auro intexta purpura, vel alijs floridis coloribus uarijs oculos allicientibus, poculorum etiam vim magnam,digeſtorum per ſuas ſpecies. Præſto ſunt enim ſcyphi, calices, phialæ, thericlea, toreumataq. clarorum artificum ; miniſtrantibus formoſis mancipijs, non tam ad præſens miniſterium quæſitis, quàm ad exhilarandos aſpectu conuiuarum oculos. Ex ijs minores pueri pincernas agunt,grandiores aquam afferũt, loti, & nitidi, fucatiq. ac cincinnati:(alunt enim capillitium)vel omnino intonſi, vel à fronte tãtum præſectis in orbem crinibus, tenuiſſimas candidasq. præcincti tunicas anteriore parte ad genua demiſſas, poſteriore ad poplites,vtrimque mollibus tænijs aſtricti commiſſuras tunicæ propendentibus ad latera ſinibus. Sic ornati adſtant nutus obſeruando,quid quiſque poſtulet. Adſunt & alij adoleſcentes prima lanugine malas veſtiti ; qui paulò ante amatorum ſuorum deliciæ fuerant, curioſè docti grauioris momenti miniſteria, mera oſtentatio magnæ opulentiæ, vt conuiuæ ſplendore ſtupefacti facilè intelligant à quanto uiro, quamq. magnifico ſint ad menſam communem adhibiti : cum tamen totum hoc negotium uera æſtimatione aliud non ſit,quàm ſtolidus luxus hominis abutentis fortunæ beneficio, ſicut teſtari poſſunt, quibus comperta ſunt talia. Huc accedunt uariæ bellariorum, obſoniorum, condimentorumq. ſpecies, elaboratæ à pictoribus,& cupediarijs, quorum eſt cura*

non

non tantùm guſtui ſatisfacere, uerùm etiam oculos exhilarare mundicijs. Sic fit, ut ſeptem, uel etiam plures menſæ inferantur, plenæ omnium, quæ terra, mares, amnes, aerq. ferunt ſelectis ſuauiſſimis carnibus terreſtrium, aquaticorum, & uolucrum, paratura ſimul, ac conditura uariantibus. Ac ne quid prætermittatur naturæ munerum, tandem apponuntur poma nucesq. dapſiliter, ſeruatis alijs eiuſdem generis ad comeſſationes, quas uocant. Deinde aliæ patinæ efferuntur uacuatæ à conuiuis uoracibus, more fulicarum explentibus ſe in tantum, ut oſſa etiam arrodant: aliæ cum fœdè diſcerptis, ſemeſisq. reliquijs. Vbi uerò uſque ad fauces expleti, nil poſſunt amplius, edendo laſſati, appetitu eſuriunt, oculos paſcendo carnium opimarum copia, nidorem uerò exhalantem attrahendo naribus. Poſtremo his quoque ſenſibus ſaturatis, faciunt mentionem de habitu, egregiè collaudata conuiuatoris magnificentia, &c.

ATq. vt ad id tandem veniam, cuius gratia hæc omnis à nobis eſt ſuſcepta, atq. inſtituta oratio; in ijs conuiuijs, quæ Dominus, & Redemptor noſter dum inter homines verſaretur, iniſſe memoratur, omnia more Romano adminiſtrata fuiſſe, certis quaſi indicijs reperiemus. Siue quòd id omnium gentium approbatione in conſuetudinem eſſet perductum, vt ex ijs, quæ ſcripſi ſuperius, facilè colligas; ſiue quòd Hebræi iam inde à Pompeio in ditionem, poteſtatemq. Romanorum redacti (vt erat ea gens in iis, quæ patrijs legibus non obuiarent, in adulationem profuſa) ad victoris dominantiſq. populi inſtituta ſe victuſq. ſui rationem accommodauerant. Nam vt ea omnia, quæ ſupra dixi, com-

pen-

pendio repetam; Romani tribus lectis in cenaculo ſtratis apparabant conuiuia, & Chriſti diſcipuli cenam illam apparaturi, quæ ante Paſſionem extrema fuit, *inuenerunt cenaculum grande ſtratum, atque ibi parauerunt.* Tribus autem lectis eos cenaſſe illud indicio eſt; quòd cum tredecim eſſent, in eandem omnes patinam porrigebant manus. quòd ſi menſæ perpetuæ fuiſſent, fieri haud quaquam poſſet. *Qui intingit*, inquit Dominus, *manum in paropſide, hic me tradet;* neminem vnum hac voce deſignãs; cum id omnes ex æquo facerent. Romani lauti, & vncti conuiuia inibant, & Chriſti diſcipulos lautos accubuiſſe ex eo coniectari poſſumus, quòd cum Petrus primò negaret futurum vnquam, vt ſibi Chriſtus pedes ablueret; deinde tam minaci reſponſo territus, non ſolùm pedes, ſed & caput & manus abluendas offerret, audit à Domino: *Qui lotus eſt, non indiget, niſi vt pedes lauet, & eſt mundus totus*: quo ſignificari videtur, illos lotos diſcubuiſſe, nec debuiſſe abluere; niſi ſiquid ſordium pedes inter ueniendum fortè contraxerant. Et alioqui Iudæi omnes, Euangeliſta Marco teſtante, niſi crebro lauiſſent manus, non manducabant; & à foro niſi baptizarentur, cibum non ſumebant. Hinc apud Lucam Phariſæus ille, qui Dominum inuitauerat, mirabatur, quòd Chriſtus non baptizatus eſſet ante prandium. Verùm obiter notandum videtur id, quod ſuperiori ſententiæ Chriſtus adiecit: *Vos autem mundi eſtis, ſed non omnes;* ambiguè poſitum eſſe. Diſcipuli enim intellexerunt, ſe non omnes partes corporis mundas habere; ideoq. eorum pedes ablutione indigere: Chriſtus autem non omnes duodecim à peccato eſſe

Luc. 22.

Matth. 26.

Ioan. 13.

Marc. 7.

Luc. 11.

Ioan. 13.

Digitized by Google

eſſe mundos, etiam intelligi voluit; quod vt explica
Ibidem. ret Ioannes, adiecit: *Sciebat enim quis nam eſſet, qui traderet eum; propterea dixit: Non eſtis mundi omnes.* Vſus eſt & alibi hac verborum ambiguitate Dominus; nam cum Iudæi ab eo ſignum peterent: *Solui te*, inquit, *templum hoc, & in tribus diebus excitabo*
Ioan. 2. *illud:* quod verbum ipſi cum de Salomonis templo dictum acciperent, reſponderunt; *Quadraginta et ſex annis ædificatum eſt templum hoc, & tu in tribus die-*
Ibidem. *bus excitabis illud?* Sed errorem eorum arguens Ioãnes: *Ille autem*, ait, *dicebat de templo corporis ſui.* Vnctos verò fuiſſe illud perſuadere videtur, quòd veriſimile ſit id ab opulento illo patrefamilias, qui eos exceperat non prætermiſſum, cum percrebuiſſet iam, & in ore omnium eſſe cœpiſſet, Chriſtum
Luc. 7. obieciſse Simoni, quòd ab eo inuitatus ad cenam, id officij non exhibuiſſet: *Veni*, inquiens, *in domum tuam, aquam pedibus meis non dediſti, oleo caput meum non vnxiſti*. et ab huiuſmodi vnctione Dominum non abhorruiſſe ex eo apparet, quòd inter diuina il-
Matth. 6. la præcepta: *Tu autem*, ait, *cum ieiunas unge caput tuum, & faciem tuam laua:* vt prandiſſe videlicet iam, non adhuc ieiunus eſſe videaris. Romani accubituri veſtem mutabant, & Chriſti diſcipulos veſtem mutaſſe inde cognoſci poteſt, quòd adoleſcens ille
Ambro. in Pſal. 36. Marc. 14. (Euangeliſtã Ioannem fuiſſe S. Ambroſius atque alij teſtantur) qui à cena in hortum cum Chriſto ſeceſſerat, *amictus ſindone ſuper nudo* traditur fuiſſe, quaſi veſte adhuc cenatoria indutus; quod ſi ſolitum illi, & quotidianum fuiſſet, non vtique ab Euãgeliſta id memoriæ traderetur. et quidem in marmoribus Romanis accumbentes in triclinaribus le-

ctis

ctis magna ex parte vna tantùm veſte ſuper nudo
tecti conſpiciuntur. Sed & ille, qui non indutus ve- Matt.22.
ſte nuptiali in conuiuium irrepſit, in tenebras exte-
riores proijci iubetur. Manus lauabant illi ante ce-
nam, & hos etiam abluiſſe credendum eſt, poſt-
quam à Phariſæis vitio eis datū fuerat, quòd illotis Matt.7.
manibus cibum ſumerent: nam huiuſmodi ſcandala Mar.17.
vitare nitebātur. *Ne ſcandelizemus eos*, ait Dominus
Petro, *vade da illis pro me & te*. Certè id Iudææ gen
ti in vſu fuiſſe, Phariſæorum exprobratio declarat.
Accumbentes, non ſedentes cenabant Romani: Et
hos ſimiliter accubuiſſe verbum ipſum accumbere,
aut recumbere quo ſemper vtuntur Euangeliſtæ;
ſed & quæ inferius dicam, ſatis declarant. Altis to-
ris illi diſcumbebant: & tricliniares lectos, in qui-
bus Chriſtus cenabat, altiores fuiſſe, hoc argumen-
to eſt, quòd mulier illa ſtans retro ſecus pedes eius, Luc.7.
ſtans, inquam, non procidens, non genu nixa, eos
lachrymis rigat, & capillis tergit: quo lectorum
altitudo euidenter oſtenditur. Soleas illi depo-
nebant accubituri, nudiſque pedibus cenabant,
et Chriſtus nudos diſcipulorum pedes abluit; et
Maria ipſius Domini nudos pedes lacrymis rigat;
cum calciatum inceſſiſſe Chriſtum Baptiſta Ioan- Matt. 3.
nes innuat, negans ſe dignum, qui eius calciamen-
ta portaret; nam de eius diſcipulis minus dubita-
tur, cum Petro in robur, & vincla coniecto præ-
cipiat Angelus, ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Hierony-
mus in Eſai. cap. xx. *Calciamenta*, inquit, LXX. *ſanda-
lia, ideſt, caligas vocant. Calcia te caligas tuas*; et apud
Marcum legatur, miſiſſe illos Dominum, vt Euan- Mar. 6.
gelium prædicarent, non habentes æs in zonis, ſed

tan-

Digitized by Google

tantùm calciatos ſandalijs. Romani liberos ſuos, aut eos, quos caros habebant in conuiuiis infra ſe, hoc eſt, in ſinu ſuo collocabant (nam id eſſe in ſinu recũbere, ſuperius oſtendi.) et Ioannes Chriſto maximè carus, in ipſius ſinu recubuit; & in eius pectus
Ioan.13. ſeſe quãfamiliariter reiecit, dum ex eo quærit, quis illum eſſet traditurus. Ambroſius in cap. xv. Lucę, ad illud *Cecidit in collũ eius: Nõne*, inquit, *tibi videtur Chriſtus cecidiſſe in collum Ioannis, quando erat Ioannes in ſinu Ieſu, ceruice recumbens reflexa? Et ideo verbum apud Deum vidit, quia erectus eſt ad ſuperna*. Regem ſacrorum, qui apud Romanos maximæ dignationis erat inter Pontifices, ſummum locum medij lecti in Pontificalibus cenis occupare ſolitum, neminemq. ſupra eum accubare diximus; & in his
Pſal. 109. Heb.7. Pontificalibus cenis Chriſtus verè Rex & Sacerdos ſecundum ordinem Melchiſedech, eundem locum occupat, nec quiſquam ſuper eum accubat: alioqui
Luc.7. non potuiſſet Maria alabaſtrum vnguenti effundere ſuper caput ipſius recumbentis, ſi in medio lecto accubuiſſet; aut ipſe Ioannem in ſinu habere, ſi in imo. Romani non raro quini in lectis diſcumbebant, vt ſupra retulimus; et Chriſti diſcipuli, vt veriſimilè eſt quini in duobus lectis diſcubuere, in reliquo autem tres tantùm: ipſe nempe Dominus, & Ioannes,
Ioan.13. ac ſi diuinare permittitur, Petrus, is enim veluti proximus Ioanni innuit, vt ex Domino auctorem tanti facinoris quæreret. In commune illi veſcebantur, vt ex Plutarcho ſuperius retuli, & ij in commune veſcuntur, omneſq. in eandem patinam manus
Matth.26. porrigunt. *Qui intingit*, inquit, *mecum manum in paropſide, hic me tradet*. Magiſtrum potandi, aut Regem

gem vini illi conſtituebant; & huiuſmodi munus aliquod in illis nuptijs, quibus Chriſtus interfuit, architriclinũ obijſſe apparet; cum illi aquam vinum factã Dominus afferri iubeat. Spectacula Romani, & varia acroamata inter cenandũ adhibebãt, odoreſq. ſuaues incendebãt; Sed neq. Chriſti cõuiuijs ſua ſpectacula, ſua acroamata ſui odores, aut multò etiã iocundiores defuerunt. Quod enim ſpectaculũ fuiſſe putamus; cum cæli & mundi Dominus poſitis veſtibus, ac linteo præcinctus in ſeruilẽ modũ ad pedes piſcatorum, atq. diſcipulorum deiectus, ſuis eos manibus abluere, & linteo, quo erat pręcinctus tergere ſpectatum eſt? Aut quod vnquam aliud ſpectaculum tanto tamq. immortali potuit conuiuas gaudio, ac voluptate perfundere? cum id factum, & immenſi amoris, & perpetuæ Domini erga eos voluntatis argumẽtum inſigne foret? *Cum dilexiſſet*, inquit Ioannes, *ſuos, qui erant in mundo, in finem dilexit eos; & cena facta ſurgit à menſa, & ponit veſtimenta ſua*. Comœdiæ apud Romanos inter epulas agebantur; ſed cuius comœdiæ cataſtrophe tantam rerum conuerſionem ſpectandam præbuit, quantam mulier illa in ciuitate peccatrix; quæ oculorum venuſtate, capillorum ornatu, oris ſuauitate, & munditia homines allicere, & ad ſe conuertere ſolebat; ex illis ipſis oculis diſtillantibus inſtar riui perennis lacrymis pedes Chriſti rigare, & ſuis illis crinibus illectoribus tergere, & ſuaui ore ſuauiari, atq. illis affectuoſiſſima oſcula figere non ceſſabat? Aut quam voluptatem id etiam Angelis ſpectatoribus attuliſſe, credimus; cum ingens gaudium ſit in cælo ſuper vno peccatore pœnitentiam agente? Neq. verò hoc tam

Ioan. 2. — Ioan. 13. — Ioan. 13. — Luc. 7. — Luc. 15.

gratum acroama ſine inſigni corollario diſceſſit, nã
Luc.7. ad mulierem conuerſus benignus Dominus: *Remittuntur*, inquit, *tibi peccata; fides tua te ſaluã fecit. vade in pace.* Iam quod acroama, quem ſymphoniæ cantum cum diuino illo hymno compares? *Et hymno,*
Matth. 26. inquit, *dicto exierunt in montem Oliueti.* Et quamquã ſuauiſſimus odor, tamquam è fragrantibus floribus afflaretur ex conuiuis ipſis, qui cũ Paulo dicere po-
2. Cor. 2. terant: *Nos autem bonus odor ſumus Deo*; non defue-
Ioan. 12. runt tamen illi conuiuio odores alij iocundiſſimi. *Effuſo enim alabaſtro vnguẽti nardi piſtici pretioſi, impleta eſt*, inquit, *domus ex odore vnguenti.* Deniq. vt omnia (quemadmodum dixi) ſemel oſtẽdam ex Romanorum moribus tractã; qui conuiuis abeuntibus grata, & pretioſa ſolebant apophoreta conferre, liberaliſſimus, ac ſui nimium profuſus Dominus, ex hoc
Matth. 26. mundo ipſe diſcedens, pretioſiſſimum corpus ſuum & ſanguinem conuiuis in apophoretis dedit, vt ſibi haberent, vt ſecum domum deducerent; vt iter ingredientibus, etiam pro viatico foret. Reſtat, vt quoniam Romani ambiebant, & magno etiam interdum pretio redimebãt, vt inter amicos principis eius epulis intereſſent; ambiamus & nos quoq. qui ſectatorum Chriſti nomine cenſemur; vt peccatorum ſordibus ablutos, bonorum operum vnguẽto nitidos, nuptiali & conuiuali ſtola innocentiæ indutos, terrenorum affectuum nexibus liberatos, ſuis magnificẽtiſſimis epulis princeps noſter adhibeat: Vt edentes,
Luc.22. & bibentes ſuper menſam eius, illa ſpectacula ſpe-ctemus, illa acroamata audiamus, illa gaudia gau-
2.Cor.2. deamus; quæ neque oculus vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis aſcenderunt.

TRICLINIVM PATAVINVM.

Ambroſius lib. de Elia, & ieiunio cap. XVII. *Per cornu etiã ſluentia in fauces hominum vina decurrunt, & ſiquis reſpirauerit, commiſſum flagitium, ſoluta acies, loco motus habetur.* Philo libro de Ioſeph. ἑξῆς δὲ προσάξαντες κατὰ τὰς ἡλικίας καθίζεσθαι, μήπω γὰρ ἀνθρώπων ἐν ταῖς συμποτικαῖς συνουσίαις κατακλίσει χρωμένων.

Digitized by Google

FVLVI VRSINI
APPENDIX
AD LIBRVM PETRI CIACCONII DE TRICLINIO

Digitized by Google

ALEXANDRO PERETTO CARDINALI

FVLVIVS VRSINVS

SVPERIORIBVS diebus cum ad te veniſſem officij cauſa, & vt tibi pro Sanctiſsimi Maximique Pontificis Proauunculi tui in me meritis, operam, ſtudium, & induſtriam meam pollicerer; cum alia multa ex illa eorum dierum collocutione cognoui in te ingenij ornamenta, tum illud, quòd ſingulari quodam mihi viſus es teneri ſtudio Romanarum rerum cognoſcendarum. Itaque exiſtimaui me non malam humanitati tuae, qua me tunc excepiſti, gratiam relaturum, ſi haec an-

tiquitatis monumenta, mitterem tibi rerum antiquarum ſtudioſo. Ea verò ſunt ſupplementa quaedam ſiue appendix ad librum Petri Ciacconij de Triclinio Romano, ex quibus intelligere poteris, quiſnam fuerit modus conuiuandi apud veteres Romanos,& conuiuiorum item apud eoſdem apparatus. Quae ſanè notitia cùm priſcis illis temporibus quaſi ſugeretur cum lacte nutricis, confirmaretur à domeſticis & familiaribus, cumularetur à populo & ab ipſa conſuetudine, iam diu eſt, cum haec & alia his ſimilia perierunt adiumenta; vt libri tantum perpauci reliqui ſint, vnde has vetuſtatis reliquias,& quidem nimium diſiectas, diſperſasque colligere poſsis. Nos autem in noſtro praetermiſſorum ſupplemento eam rationem adhibuimus, vt quae à Ciacconio in librum de Triclinio relata ſunt, niſi ad cognoſcendum

aliud

aliud aliquod Romanorum inſtitutum pertinere viſa ſint, de nouo non protulerimus: quae verò omiſſà deſiderari poſſe viderentur, ea addiderimus. Licet enim ad probandum id, quod ille ſibi propoſuerat, nempè Dominicae cenae apparatum ex ipſa Romani Triclinij ratione ductum eſſe, ſatis ſuperque ſint quae ipſe curiosè diligēterque collegit, viſum tamen eſt fieri poſſe, vt deſideraturi eſſent nonnulli partem illam, quae ad vſum lauandi & vngendi ante cenam pertineret; quae ſuppleta à nobis eſt. Quin & alia quaedam adiecimus, quae de modo conuiuandi apud Graecos, & de conuiuiorum itidem apud eos apparatu, notata olim à me fuerant, quòd ex ijs viderentur Romanae de Triclinio antiquitates maiorem partem deriuatae. Quae ſanè non putamus, virum alioqui diligentem vel incuria omiſiſſe, quòd ſcilicet

impru-

imprudenti exciderint; vel in aliud tempus reiecisse, quòd illa videlicet additurus aliquando esset; sed quòd ad propoſitum argumẽtum minus neceſſaria ratus, contentus ijs, quæ collegerat, cetera non curarit. Ea verò cùm magno vſui futura tibi putem, tum ad intelligentiam quorundam ſacrae Scripturae locorum, tum ad cognoſcendas res Romanas, quarum tu lectione ſuccisiuis horis delectaris, eò mittimus libentius, quòd rerum huiuſmodi cognitio & lubrica vehementer eſt, & Scriptorum mira paucitas, vnde illa peti poſsit. Interea verò ſiue in hoc, ſiue in alio ſtudiorum genere, quid tibi ego ad iſtam ingenij praeſtantiam, ad indolem praeclaram domeſtica excultam diſciplina, tibi inquam ad decus & gloriam nato, in tanta praeſertim mearum virium tenuitate praeſtare poſsim, neſcio. quicquid

autem

autem illud eſt, ſi modo eſt aliquid, id tibi totum verè & ex animo profiteor, deferoque; & vt eo, iure tuo vtare, à te etiam atque etiam peto. Atque hanc meam colendi tui perpetuam voluntatem, ita tuebor conſtanter, vt quae vitae dies, eadem obſeruantiae factura ſit finem. Ad quam ſanè voluntatem, ſuſceptam ſponte mea; confirmatam benignitate tua, magnus velut cumulus accedit Proauunculi tui Sanctiſsimi Optimique Pontificis auctoritas, cui de tua laude cogitanti, nihil me gratius facturum intellexi, quàm ſi, vt mei in te officij ratio poſtulat, in exornandi tui curam quoad fieri per occupationes tuas liceat, quibus maximè potero, ſtudijs incumbam.

FVLVI VRSINI
APPENDIX
AD LIBRVM PETRI CIACCONII
DE TRICLINIO

NOTVM eſt omnibus, vt opinor, veteres Romanos diem, qui ciuilis appellatur, in duodecim horas pro anni temporibus inaequabiles diſtribuiſſe: ipſas verò diei horas ita partitos eſſe, vt ſingulas ſingulis muneribus adſignarent; quibus perfuncti, tunc demum cenas inirent. Cõſtat hoc ex epigrammate Martialis, quod habetur libro quarto ad Euphemum Structorem Domitiani:

Prima ſalutantes, atque altera continet hora:
Exercet raucos tertia cauſidicos.
In quintam varios extendit Roma labores:
Sexta quies laſſis, ſeptima finis erit.
Sufficit in nonam nitidis octaua paleſtris:
Imperat extructos frangere nona toros.
Hora libellorum decima eſt Eupheme meorum,
Temperat ambroſias cum tua cura dapes.
Et bonus aetherio laxatur nectare Caeſar,
Ingentique tenet pocula parca manu.
Tunc admitte iocos, greſſu timet ire licenti,
Ad matutinum noſtra Thalia Iouem.

Atque

Digitized by Google

Atque ad hanc diei partitionem videtur Cicero reſpexiſſe in oratione pro Murena, cum inquit: *Neque verò Cretes, quorum nemo guſtauit vnquam cubans, melius quàm Romani hom nes, qui tempora voluptatis laborisq́. diſpertiunt, reſpublicas ſuas tenuerunt*. Sed cenas obire ſoliti non erant, niſi poſt varia exercitationum genera, ſiue in Xyſto, ſiue in Stadio, ſiue in Sphaeriſterio, quibus octaua hora adtributa erat, lauti prius & vncti fuiſſent. Dicendum igitur aliquid primum de vſu lauandi & vngendi ante cenam, deinde de cena ipſa & prandio diſſerendum. Lauandi quidem mos atque vngendi apud veteres tum Graecos tum Latinos antiquiſſimus fuit, & ab Heroicis vſque temporibus petitus, vt apparet ex Homero, apud quem Telemachus lauatur & vngitur ante cenam Odyſſ.lib.1.

Αὐτὰρ ἐπεὶ λοῦσέν τε καὶ ἔχρισεν λίπ' ἐλαίῳ &c.

Ἐκ ῥ' ἀσαμίνθου βῆ &c.

Δαίνυνθ' ἑζόμενοι &c.

Lauantur item & vnguntur apud eundem Homerum Nauſicaae ancillae ante prandium Odyſſ.lib.VI.

Αἱ δὲ λοεσσάμεναι, καὶ χρισάμεναι λίπ' ἐλαίῳ,

Δεῖπνον ἔπειθ' εἵλοντο παρ' ὄχθῃσιν ποταμοῖο.

Inſtituta verò lauatio fuit, tum valetudinis cauſa, tum voluptatis; nam ea & ſudorem eliciebant, & ablutis ſordibus reuocabant hilaritatem. Nam vt inquit Euſtathius in Homerum, εἰσήχθη τὸ βαλανεῖον, vt eſſet, ῥύπου μὲν ἀποθετικὸν, ἀναψυχῆς δὲ τινὸς αἴτιον. & Athenaeus lib.1. appellat balnea, ἄλη πόνων παντοίων, quòd ſcilicet laborum omnium laſſitudini mederentur, vnde Plautus dixit in Mercatore:

Nunquã aedepol omnes balneae mihi hanc laſſitudinem exi-

eximent. & Homerus θυμῆρες ὕδωρ vocauit aquam, quae è balneis lauando corpori funderetur. Itaque dictum eſſe βαλανεῖον putat S. Auguſtinus, quòd pellat ex animo anxietatem; & Suetonius ſcribit Caium principem capitali poena puniſſe, ſiquis indicto inſtitutio balnearibus delicijs indulſiſſet: vt videri poſſit balnea voluptatis etiã cauſa comparata fuiſſe, & non immeritò in antiquo lapide inciſum eſſe à vetere poëta:

BALNEA VINA VENVS CONSERVANT CORPORA NOSTRA
CORRVMPVNT VITAM BALNEA VINA VENVS.

Vſus autẽ lauandi erat ferè quotidianus; quin & Cõmodus Imperator ſepties per diẽ, atque octies lauit, & in ipſis balneis, vt ſcribit Lãpridius, perſępe cenitauit; & Gordianus Iunior ſepties aeſtate, hieme bis lauatione vſus eſt. Capitolinus tamen ſcribit Gallienũ Imperatorẽ lauiſſe die ſeptimo aeſtate, vel ſexto; hieme ſecũdo, vel tertio: Vopiſcus autem Tacitum balneis rarò vſum eſſe. Seneca item lib. Epiſtol. XIII. veteres Romanos brachia tantum & crura quotidie abluiſſe, quae ſcilicet ſordes opere collegerant, totum verò corpus tantum nundinis teſtatur lauiſſe. Lauabatur autem apud Romanos plebs quidem vrbana in thermis publicis, ordo autem patricius & equeſter in balneis priuatis. Quamuis nobiles etiam & principes viros, publicis balneis non abſtinuiſſe, tum ex aliorum ſcriptis intelligimus, tum ex Epigrammate Martialis, in quo notat Aemilium quemdam, qui cum captator eſſet cenarum, cum diuitibus ſolebat in thermis lauari, vt inde eos ſequutus, lautius cenitaret. Notum eſt etiam illud Hadriani Impera-

pera-

Digitized by Google

peratoris, quod refert Spartianus in eius vita his verbis: *Publicè frequenter & cum omnibus lauit; ex quo ille iocus balnearis innotuit: nam cùm quodam tempore veteranum quendam notum ſibi in militia, dorſum & ceteram partem corporis vidiſſet atterere, percontans, cur ſe marmoribus deſtringendum daret, vbi audiuit hoc idcirco fieri, quòd ſeruum non haberet; & ſeruis eum donauit, & ſumptibus. Verùm alia die, cùm plures ſenes ad prouocandam liberalitatem principis pariter & ſe attererent, euocari eos iuſſit, & alium ab alio inuicem defricari*. & Lampridius de Alexandro Seuero ita ſcribit: *Thermis & ſuis & veterum frequenter cum populo vſus eſt, & aeſtate maximè; balneari veſte ad palatium reuertens*. item Capitolinus de Claudio II. *Balneatorum* (inquit) *vnum, & ad balneas ligna, ſi minus lauaretur in publico*. Ita enim legendus eſt hic locus. Contrà verò plebeios viros domi etiam priuatis balneis, & apud ipſum quandoq. conuiuij dominum lauari ſolitos legimus, iuxtà illud Plautinum in Sticho:

Quàm mox cocta eſt cena? impranſus ego ſum. E. abi intrò ad me, & laua.

Nam publicis, vt videtur, balneis lautum indicat Terentius in Phormione illo verſu:

Te ne aſymbolũ venire vnctum, atque lautum è balneis.

M. autem Varro lib. VIII. de ling. lat. ſatis apertè indicat veteres balneis tum publicis, tum priuatis vſos eſſe, cum ſcribit: *Reprehendunt analogias, quòd dicantur multitudinis nomine publicae balineae, non balinea: contrà, quòd priuati dicant vnum balineum, quòd plura, balineas dicant*. & poſt: *Balineas, quòd plures eſſent, quibus vterentur, multitudinis potius, quàm ſingulari voca-*

vocabulo; balineum verò, vbi domi ſuae quiſque lauaretur, veteres appellaſſe. Itaque Cicero lib. II. de oratore, balnea M. Bruti priuata dixit, non balneas. Ac de publicis quidem balneis infra dicetur. Priuatum autem balneum intellexit Cicero, cum ſcribit ad Atticum lib. I. *Balneum calefieri iubebo*. Item: *Cum è balneo exiſſem, accepi tuas litteras*. & ad Terentiam lib. XV. *Labrum, ſi in balneo non eſt, fac vt ſit*. Priuatum itidem balneum ſignificauit Plinius Iunior lib. II. Epiſt. ad Gallum, cum inquit: *In hoc balnea meritoria tria, magna commoditas, ſi fortè balineum domi, vel ſubitus aduentus, vel breuior mora calefacere diſſuadeat*. Balneum autem priuatum, quo domi ſuae lauaretur, Sergium Oratam primum feciſſe ſcribit Macrobius lib. III. cap. XV. cum inquit: *Hic eſt Sergius Orata, qui primus balneas penſiles habuit*. Lauationi hora eadem erat adſignata, quae exercitationi: hanc autem diximus fuiſſe octauam: nam exercitationes & palaeſtram ſtatim conſequebatur lauatio, cena verò lauationem, vt apertè ſignificat Cicero lib. XIII. Epiſt. ad Atticum, cum inquit: *Poſt horam octauam in balneum*. & Martialis. lib. X.

Nuntiat octauam Phariae ſua turba iuuencae,
Et pilata redit, iamq. ſubitq. cohors.
Temperat hic thermas, nimios prior hora vapores
Halat, & immodico ſexta Nerone calet.
Stella, Nepos, Cani, Cerealis, Flacce venitis:
Septem Sigma capit, ſex ſumus, adde Lupum.

Itaq. Spartianus in Hadriano: *Ante octauam*, inquit, *horam in publico neminem, niſi aegrotum, lauari paſſus eſt*; & Plinius Iunior lib. III. Epiſt. I. *Vbi hora balinei nuntiata eſt: eſt autem hieme nona, aeſtate octaua*. Vi-

truuius item eandem horam deſignat lib.v.cap.x. cū inquit: *Quòd maximè tempus lauandi à meridiano ad veſperam eſt conſtitutum*. Ipſa verò lauandi hora indicabatur ſonitu tintinnabuli, vt conijci poteſt ex verſibus Martialis, quos infra ponemus, & ex aereo item tintinnabulo, quod extat apud me, cum inſcriptione FIRMI BALNEATORIS, repertum in Eſquilijs anno M D XLVIII. in ruinis thermarum Diocletiani Imperatoris. Martialis verſus ſunt hi ex lib. XIV. qui *Xenia* inſcribitur:

Redde pilam, ſonat aes thermarum, ludere pergis?
Virgine vis ſola lotus abire domum.

Plinius Iunior lib. III. Epiſtola prima ad Caluiſium: *Vbi hora balinei nuntiata eſt &c. lotus accubat, & pauliſper cibum differt*. Nam data, vt diximus, lauationi opera, & curato prius lotoq. corpore, cenas inibant iuxtà illud Athenaei lib. IV. Δεῖν θεραπεύσαντα τὸ σωμάτιον, καὶ λουσάμενον ἰέναι περὶ δεῖπνον. Plautus Amphitruone: *Lauaſti. Amph. Quid poſtquam laui? Alcm. Accubuiſti &c. Cenaſti mecum in eodem lecto*. Cicero in libro de oratore: *Cum lauti accubuiſſent*. & in oratione pro Deiotaro: *Huc te è balneo priuſquam accumberes, ducere volebat*. Poſt lauationem autem fricari & vngi ſtatim ſolitos fuiſſe notat Euſtathius in verſum Homericum ex Iliad. x. τὼ δὲ λοεσσαμένω καὶ ἀλειψαμένω λίπ' ἐλαίῳ, in quem verſum ita ſcribit: ἐλαίῳ δ' ἐχρῶντο οἱ λουσάμενοι, ἐμπλάττοντες τοὺς σωματικοὺς πόρους, ὡς ἂν μετὰ λουτρὸν στέγοιεν τὴν ὑγρότητα. Colligimus etiam hoc tum ex alijs, tum ex Cicerone, apud quem ſic eſt lib. VIII. Epiſt. ad Atticum: *Poſt horam octaua n in balneum &c. vnctus eſt, accubuit*. & Plutarchus de Pompeio ſcribit, Quòd tempus cenae

cùm

cùm inſtaret, paraſſet autem ex praeſentibus copijs nauclerus, cernens Pompeium Fauonius ſeruorum penuria ſemetipſum lauantem, accurrit, abluitq́. & vnxit; ſic enim inquit: ἐπεὶ δὲ καιρὸς ἦν δείπνου, καὶ παρεσκεύασεν ὁ ναύκληρος ἐκ τῶν παρόντων, ἰδὼν ὁ Φαώνιος οἰκετῶν ἀπορίᾳ τὸν Πομπήιον ἀρχόμενον αὐτὸν ἀπολούειν, προσέδραμε, καὶ ἀπέλουσε, καὶ συνήλειψε. Et de Bruto idem Plutarchus refert, quòd ei miniſtri cùm non ita citò apportaſſent tentorium, labore autem eſſet confectus, tandem meridie vnxiſſe ſe, & paululum cibi cepiſſe. Graeca verba ſunt haec: τῷ δὲ βρούτῳ οὐ ταχέως ἧκον οἱ τὴν σκηνὴν κομίζοντες. ἐκπονηθεὶς δὲ περὶ ταῦτα, μεσημβρίας μόλις ἀλειψάμενος, καὶ φαγὼν ὀλίγα. Ad eandem vngendi conſuetudinem poſt lauationem reſpexit Appuleius lib. IV. de Aſino, cùm inquit: *In fine ſermonis huius ſtatim ſe ſe deueſtiunt, calidaq́. perfuſi, & oleo peruncti, menſas dapibus largiter inſtructas accumbunt.* & Varro lib. I. de re ruſtica. cap. LV. *olea, & vua, per idem biuium redit in villam: alia ad cibum eligitur, alia vt eliqueſcat, ac non ſolùm corpus intus vngat, ſed etiam extrinſecus, itaque dominum & ad balneas, & ad gymnaſium ſequitur.* Diximus autem ſuprà, gymnaſium & palaeſtrā ſtatim conſequi lauationem. Lauatur item Auguſtus, & poſt lauationem vngitur, vt innuit Suetonius in Auguſto cap. LXXVI. his verbis: *Ne Iudaeus quidem, mi Tiberi, tam diligenter ſabbatis ieiunium ſeruat, quàm ego hodie ſeruaui, qui in balneo demum poſt horam primam noctis duas bucceas manducaui, priuſquam vngi inciperem.* Interdum tamen poſt exercitationes vngebantur prius, quàm lauarentur, vt de Alexandro Seuero refert Lampridius: *Poſt lectionem,* inquit, *operam palaeſtrae, aut ſphaeriſterio, aut curſui,*

aut luctaminibus mollioribus dabat. Atque inde vnctus lauabatur, ita vt caldarijs vel nunquam vel rarò; piſcinis ſemper vteretur, in eisq. vna hora propè maneret. Quin etiam aliquando nulla poſt exercitationes vſi lauatione vngebantur, vt ex Perſio intelligimus, apud quem eſt Sat. III.

——— vncta vixiſſe patella
Semper & aſſiduo curata cuticula ſole. & alibi:
At ſi vnctus ceſſes, & figas in cute ſolem. & Iuuenalis:
Noſtra bibat vernum contracta cuticula ſolem,
Effugiatq. togam, iam nunc in balnea ſalua
Fronte licet vadas.

Sed clarius & certius Cornelius Celſus lib. I. ca. II. *Exercitationem*, inquit, *rectè ſequitur modò vnctio, vel in ſole, vel ad ignem: modò balneum, ſed in conclaui, quàm maximè & alto, & lucido, & ſpatioſo. Ex his verò neutrum ſaepe fieri oportet, ſed ſaepius alterutrum pro corporis natura.* Plautus in Sticho, Vnctiones Graecas, ſudatorias dixit, quòd adhiberentur ab ijs, qui vel in balneo, vel in gymnaſio ſudaſſent, ad obſtruenda ſcilicet corporis ſpiramenta, & vt inquit Euſtathius in Homerum, πρὸς τὸ ἐμπλάττειν τοὺς σωματικοὺς πόρους, loco ſuprà citato. Vngendi autem officio fungebantur in balneis ſerui, qui ab eo Vnctores dicti ſunt, & Aliptae. Seneca lib. VII. Epiſtolarum: *Suprà ipſum balneum habito: cùm in aliquem, ac plebeia vnctione contentum incidi, audio crepitum illiſae manus humeris: Aliptã cogita tenuẽ.* & Iuuenalis: *Grammaticus, Rhetor, Geometres, Pictor, Aliptes.* Locus verò in balneis, in quo vngebantur, Vnctorium vocabatur, ſiuè Elaeotheſium. Plinius Iunior lib. II. Epiſt. ad Gallum: *Adiacet Vnctorium, hypo-*

cau-

cauſtum, adiacet propnigeon balinei. Vnctores in antiquis inſcriptionibus nominantur hi: PANTHAS CAESARIS VNCTOR. item, C. PLAETORIVS. SECVNDIO. VNCTOR. item, AVRELIVS. EROS. AVG. VNCTOR. item, ATHENAIS. AVGVSTAE. VNCT. De varijs vnguentorum generibus, quibus in balneis vtebantur, videndus Athenaeus lib. v. in quo adducit Polybium de Antiocho referentem, in publicis eum balneis lauari ſolitum, etiam cùm frequentiſſima plebis turba occuparentur; pretioſiſſimorumq́. vnguentorum fictilia vaſa tum ad eum perferri ſolita; quorum odore oblectatum quendam, dixiſſe: fortunatos eſſe reges, qui ijs delibuti ſuauiter olerent: hominiq́. nihil tunc Antiochum reſpondiſſe, ſed poſtridie eò ingreſſum, vbi ille lauabatur, vnguenti nobiliſſimi, nempè ſtactitiae myrrhae vas fictile in eius caput effundi iuſſiſſe; omneíq́. lauaturos aſſurrexiſſe, & in vnguento illo ſeſe volutantes, ac ob lentorem labentes, regi etiam ipſi riſum excitaſſe. Athenaei verba, vel potius Polybij ſunt haec: *Ελύετο δὲ κἀν τοῖς δημοσίοις βαλανείοις, ὅτε δημοτῶν ἦν τὰ βαλανεῖα πεπληρωμένα, κεραμίων προσφερομένων αὐτῷ μύρων πολυτελεστάτων, ὅτε καί τινος εἰπόντος, μακάριοι ἐστὲ ὑμεῖς οἱ βασιλεῖς, οἱ καὶ τούτοις χρώμενοι, καὶ ὄζοντες ἡδύ. καὶ μηδὲν τὸν ἄνθρωπον προσειπὼν, ὅπου ἐκεῖνος τῇ ἑξῆς ἐλύετο, ἐπεισελθὼν ἐποίησεν αὐτοῦ καταχυθῆναι τῆς κεφαλῆς μέγιστον κεράμιον πολυτελεστάτου μύρου τῆς στακτῆς καλουμένης, ὡς ἅπαντας ἀναστάντας κυλίεσθαι λουομένους τῷ μύρῳ, καὶ διὰ τὴν γλισχρότητα καταπίπτοντας γέλωτα παρέχειν, καθάπερ καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα.*

Lauabantur autem aqua tum calida, tum frigida, vt apparet ex Homero, & alijs Scriptoribus, quorum teſtimonia proferemus. Apud Homerum ſiquidem

priſcis temporibus Heroes aqua marina primùm lauabantur, hoc eſt frigida, vt ea lauatione ſudorem & ſordes detergerent; deinde aqua dulci, hoc eſt, calida, qua animi recreandi cauſa vtebantur. Homeri verſus ex Iliad. x. ſunt hi:

Αὐτοὶ δ' ἱδρῶ πολλὸν ἀπενίζοντο θαλάσσῃ
Ἐσβάντες, κνήμας τε, ἰδὲ λόφον, ἀμφί τε μηρούς·
Αὐτὰρ ἐπεί σφιν κῦμα θαλάσσης ἱδρῶ πολλὸν
Νίψεν ἀπὸ χρωτός, καὶ ἀνέψυχθεν φίλον ἦτορ,
Ἔς ῥ' ἀσαμίνθους βάντες ἐϋξέστας λούσαντο.
τὼ δὲ λοεσσαμένω, καὶ χρισαμένω λίπ' ἐλαίῳ,
Δείπνῳ ἐφιζανέτην. Et de Vlyſſe Odyſſ. VIII. vt animi hilaritatem reuocaret, triſtitiamq. de pelleret, dicit eum calida lauatione vſum eſſe his verſibus:

—— ὁ δ' ἀσπασίως ἴδε θυμῷ
Θερμὰ λοετρά. Sed haec quoque apertius Cornelius Celſus lib. I. cap. I. *Prodeſt*, inquit, *etiam interdum balneo, interdum aquis frigidis vti: modò vngi, modò id ipſum negligere*. Plinius lib. XXV. cap. VIII. *Iidem fratres inſtituere à balneis frigida multa corpora adſtringere antea non erat mos niſi calida tantum lauari, ſicut apud Homerum etiam inuenimus*. Atqui in hoc falſus videtur Plinius, cùm conſtet tum ex verſibus ſuprà prolatis, tum ex alijs apud Homerum locis, quibus citandis, quia in promptu ſunt, ſuperſedemus, aqua marina, hoc eſt, frigida lauari Heroas ſolitos fuiſſe. Idem Plinius lib. XXVIII. cap. IV. *Perfundere*, inquit, *caput aqua calida ante balnearum vaporationem, & poſtea frigida, ſaluberrimum intelligitur*. Sed variè pro cuiuſque voluntate & libidine modò frigida, modò calida vſi veteres videntur. Plinius Iunior lib. III. Epiſtola ad Macrum: *Poſt ſolem plerumq. frigida lauabatur, deindè guſtabat dormiebatq. minimum*. Vo-

piſcus

piſcus in Carino: *Balneis*, inquit, *ita frigidis vſus eſt, vt ſolent eſſe cellae ſuppoſitoriae frigidarijs ſemper niualibus*.& Lampridius in Commodo: *Auſpicium*, inquit, *crudelitatis apud Centumcellas dedit anno aetatis xij. nam cum tepidus forte lotus eſſet* (ſic enim legendum, non *locus*) *balneatorem in fornacem conijci iuſſit, quando à paedagogo, cui hoc iuſſum fuerat, veruecina pellis in fornace conſumpta eſt, ut fidem poenae de fetore nidoris impleret*. Idem ſcribit Alexandrum Seuerum caldarijs vel nunquam vel rarò vſum eſſe. Habebant enim balnea tres domos, ſiue vt eas vocat Plinius Iunior in Epiſt. ad Gallum lib.II. cellas. Quarum ſuperior acris erat calidi, & calidarium, vel vt Graeci vocant, πυριατήριον, ſiuè ſudatorium, quòd in eo ſudorem ſicco calore prouocabant, & Laconicum dicebatur: Media calidae aquae, ſiue tepidae, caldarium ſiue tepidarium Graecè βαπτιστήριον dicta, in qua erat ſolium, ſiue labrum vbi conſidentes lauabantur: Infima aquae frigidae, frigidaria, ſiuè frigidarium dicta, quæ ſolium itidem habebat. Galenus lib.III. de ſanitate tuenda addit his quartam cellam, in qua ſcilicet loti vngerentur; quaeque ob id Vnctorium, à Graecis verò ἀλειπτήριον dicebatur. Has deſignat Plinius loco ſuprà memorato, cum inquit: *Inde balinei cella frigidaria, ſpatioſa, & effuſa*.& poſt: *Mox duae cellae, magis elegantes, quàm ſumptuoſae*.& lib.V.Epiſt.ad Apollonium: *Si poenitet*, inquit, *teporis; frigidariae cellae connectitur media, cui ſol benigniſſimè praeſtò eſt, caldariae magis, prominet enim*. Ad eaſdem item cellas reſpexiſſe videtur Cornelius Celſus lib.I.cap.IV. cum inquit: *Si in balneum uenit: ſub ueſte primum paulum in tepidario inſudare: ibi ungi:*

tum tranſire in calidarium: ubi inſudauit, (ſic enim legendum) *in ſolium non deſcendere; ſed multa calida aqua per caput ſe totum perfundere: tum tepida, dein frigida*: (omiſſo verbo, *uti*, quod gloſſema eſt) *diutiuſq́. ea caput, quàm ceteras partes perfundere: deinde id aliquandiu perfricare: nouiſſimè detergere, & vngere.* Sed haec ex ipſo fonte, hoc eſt, ex Vitruuij lib. v. cap. x. haurienda ſunt, in quo & Laconici meminit, quo vtebantur ad ſudorem ex calore ſicco eliciendum. De quo ita Columella in prooemio lib. I. *Quotidianam*, inquit, *cruditatem Laconicis excoquimus, & exucto ſudore ſitim quaerimus.* Seneca in Epiſtolis appellat ſudatoria, cum inquit: *Quid cum ſudatorijs? omnis ſudor per laborem exeat.* Cornelius autem Celſus dixit ſudationes aſſas, quòd differrent ab ijs, quae in balneis fierent. Dio lib. LIII. ſcribit ſudatorium ab Agrippa Romae extructum fuiſſe, quòd Laconicum appellauit, exemplo Lacedaemoniorum, quoniam hi tunc nudari corpora, & inungi oleo praecipuè videbantur. Dionis verba ſunt haec: Ἀγρίππας τὸ πυριατήριον τὸ λακωνικὸν κατεσκεύασε. λακωνικὸν γὰρ τὸ γυμνάσιον, ἐπειδήπερ οἱ λακεδαιμόνιοι γυμνοῦσθαί τε ἐν τῷ τότε χρόνῳ, καὶ λίπ' ἀσκεῖν μᾶλλόν ἐδόκουν, ἐπεκάλεσε. Idem Dio lib. LV. ſcribit Maecenatem primum aquae calidae piſcinam Romae inſtituiſſe: πρῶτός τε, inquit, κολυμβήθραν θερμοῦ ὕδατος ἐν τῇ πόλει κατεσκεύασε. Priuatam verò piſcinam domi Ciceronem habuiſſe, ipſe indicat, cum inquit: *Latiorem piſcinam voluiſſem, vbi iactata brachia non offenderentur.* Suetonius in Nerone cap. XXVII. *Epulas à medio die ad mediam noctem protrahebat, refotus ſaepe calidis piſcinis, ac tempore aeſtiuo niuatis.* Lampridius autem ſcribit Elagabalum Imp. non niſi vnguen-

guento nobili, aut croco piſcinis infectis nataſſe. Plinius Iunior lib. II. Epiſt. ad Gallum: *Cohaeret*, inquit, *calida piſcina mirificè, ex qua natantes mare aſpiciunt*. Balnea publica, quibus populus Romanus lauaretur, M. Agrippa in Aedilitate ſua populo gratuita praebuit CLXX. *quae nunc*, inquit Plinius lib. XXXVI. cap. XV. *Romae ad infinitum auxere numerum*. Dionis verba ex lib. XLIX. ſunt haec: *τά τε βαλανεῖα προῖκα δι' ἔτους καὶ τοῖς ἀνδράσι καὶ ταῖς γυναιξὶ λούεσθαι παρέσχε, καὶ τοὺς κουρέας*. Idem Dio lib. LIV. ſcribit, Auguſtum tonſores, & balnea gratis per diem vnũ populo dediſſe: Qua quidem munificentia Fauſtum quoque Syllae filium antea vſum fuiſſe dicit; qui oleum, & balnea per diem vnũ gratis populo praebuit. Dionis verba ſunt haec ex lib. XXXVII. *Κἀν τῷ αὐτῷ τούτῳ χρόνῳ Φαῦστος ὁ τοῦ Σύλλου τοὺς ἀγῶνά τε μονομαχίας ἐπὶ τῷ πατρὶ ἐποίησε, καὶ τὸν δῆμον λαμπρῶς εἱστίασε, τά τε λουτρὰ καὶ ἔλαιον προῖκα αὐτοῖς παρέσχεν*. Thermas quoque Agrippam populo legaſſe, ab ipſo Agrippinas appellatas, quibus ſine mercede lauaretur, idem Dio lib. LIV. ſcribit his verbis: *Καὶ τότε γοῦν κήπους τέ σφισι καὶ τὸ βαλανεῖον τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ κατέλιπεν, ὥστε προῖκα αὐτοὺς λοῦσθαι*. & Capitolinus de Pio Imp. *Balneum*, inquit, *quo vſus fuiſſet, ſine mercede populo exhibuit*. Lampridius item in Alexandro Seuero: *Balnea*, inquit, *omnibus regionibus addidit, quae fortè non habebant: nam hodieq. multa dicuntur Alexandri*. Vtebantur autem in balneis tum ad fricandum corpus ſudoremq. eliciendum, tum ad abſtergendas ſordes, aenea ſtrigili, cuiuſmodi multae reperiuntur in antiquis ruderibus Thermarum. Auctor ad Herennium lib. IV. *Nam vt fortè*, inquit, *hic in balneas venit*,

nit,coepit poſtquam perfuſus eſt,defricari. Defricabatur autem,vt videtur, ſtrigili. & Suetonius in Veſpaſiano,cap.xx. *Valetudine proſperrima vſus eſt, quamuis ad tuendam eam nihil amplius quàm fauces, ceteraq. membra ſibimet ad numerum in ſphaeriſterio defricaret.* Perſius Sat. I.

I puer & ſtrigiles Criſpini ad balnea defer.

Iuuenal. Sat. III.

——— *& ſonat vnctis.*

Strigilibus. &c. Nam vncti oleo ſtrigilibus radebantur ſudantes, deinde linteis ad id paratis tergebantur. Appuleius lib. II. de Aſino: *Ac ſimul ex promptuario oleum vnctui, & lintea terſui, & cetera huic eidem vſui profer ociter, & hoſpitem meum produc ad proximas balneas.* Plinius lib. XXVIII. cap. IV. *Solum quoque remediorum maximum ab ipſo ſibi praeſtari poteſt, ſicut linteorum ſtrigiliumq. vehementia.* Martialis lib. XIV.

Pergamus has miſit ſtrigiles curuo deſtringere ferro:
Non tam ſaepè teret lintea fullo tibi.

& Iuuenalis Sat. III.

——— *pleno componit lintea gutto.*

Gutto enim Vnctores, vt inquit Varro, oleum lauantibus ſe in balneo guttatim fundebant; quod fiebat è vulgari cornu, ſiue vitro: nam è rhinocerotis potentiores tantum vtebantur. Iuuenalis:

——— *magno cum rhinocerote lauari.*

Qui ſolet &c. Vtebantur etiam ad oleum fundendum ampullis. Appuleius lib. II. Floridor. *Strigilem,* inquit, *& ampullam, ceteraq. balnei vtenſilia nundinis mercari.* & Cicero lib. IV. de Finib. *Si ad illam vitam, quae cum virtute degatur, ampulla, aut ſtrigilis accedat.*

dat. Vnde Suetonius in Auguſto cap. LXXX. ſcribit cum nimio ſtrigilis vſu cutem laeſiſſe. *Sed & callis* (inquit) *quibuſdam ex prurigine corporis, aſſiduoq́. et vehementi ſtrigilis vſu plurifariam contractis ad impetiginis formam.* Appuleius in Floridis refert, Hippiam illum multiſcium, ſtrigileculam ex qua ſudor laberetur, ſibimet ipſum fabricaſſe. Sic enim ait: *Etenim non pigebit me commemorare, quod illum non puditum eſt oſtentare; qui magno in coetu* (ſic enim legendum, non, *inceptu*) *praedicauit fabricatum ſe met ſibi ampullam quoque oleariam, quam geſtabat, lenticulari forma, tereti ambitu, preſſula rotunditate, iuxtaq́. honeſta ſtrigilecula, recta faſtigatione* (ſic enim ſcribendum, non, *fatigatione*) *clauſulae, flexa tubulatione ligulae, vt & ipſa in manu capulo moraretur, & ſudor ex ea riuulo laberetur*. Plinius Iunior lib. III. Epiſtola ad Macrum: *Solum balinei tempus ſtudijs eximebatur, cum dico balinei, de interioribus: nam dum deſtringitur, tergiturq́., audiebat aliquid, aut dictabat*. Strabo autem ſcribit lib. XV. Indos, cùm de corporis exercitationibus praecipuè fricationem probarent, non aerea, vel argentea, aut aurea, ſed ſtrigilibus hebeni glabris corpora laeuigaſſe. ſic enim ait: Γυμνάσιον δὲ μάλιστα τρῖψιν δοκιμάζουσι, καὶ ἄλλως καὶ διὰ σκυταλίων ἐβενίνων ὁμαλίζονται τὰ σώματα. Sed pro ſtrigilib. delicatiores homines, & eos praecipuè, qui mala valetudine vterentur, ſpongijs interdum vti ſolitos fuiſſe tradit Plinius lib. XXXI. cap. vltimo, his verbis: *Praeſtant & ſtrigilum vicem, linteorumq́. affectis corporibus*. Cum autem ij, qui lauarentur, à ſeruis & miniſtris raderentur ſtrigili aerea, Scipio Aemilianus, vt refert Plutarchus in Apophthegm, milites ſuos lauari prohibuit,

hibuit, nec non vnumquemq. eorum, qui ſe vngerent, ipſum ſe fricare iuſſit: quòd diceret, iumenta quae manus non haberent, alio fricante indigere: λούεσθαι δὲ, inquit, ἅπαντας· τῶν δ' ἀλειφομένων τρίβειν ἕκαστον ἑαυτόν. τὰ γὰρ ὑποζύγια χεῖρας οὐκ ἔχοντα ἑτέρου τρίψοντος δεῖσθαι. Celebratur autē inter egregia veterum monumenta ſignum τοῦ ἀποξυομένου, ideſt, ſe ipſum deſtringentis, dicatum à M. Agrippa in thermis ſuis, quòd Tiberius Imp. cum in cubiculum ſuum tranſtuliſſet, efflagitanti populo reſtituit. De qua re ita refert Plinius lib. XXXIV. cap. VIII. *Fuit & alius Pythagoras Samius, initio pictor, cuius ſigna ad aedem Fortunae huiuſq. diei ſunt ſeminuda, vnde & laudata ſunt. Plurima ex omnibus ſigna fecit, vt diximus, fecundiſſimae artis, inter quae deſtringentem ſe, quem M. Agrippa ante thermas ſuas dicauit; mirè gratum Tiberio principi: qui non quiuit temperare ſibi in eo, quanquam imperioſus ſui inter initia principatus; tranſtulitq́. in cubiculum, alio ibi ſigno ſubſtituto; cùm quidem tanta populi Romani contumacia fuit, vt magnis theatri clamoribus reponi Apoxyomenon flagitauerit; princepſq́. quamquam adamatum repoſuerit.* Quod autem apud Plinium ſcripſimus, *Fortunae huiuſq. diei*, debemus eam lectionem marmori Capitolino, in quo eſt. VICVS. FORTVNAE HVIVSQVE DIEI, cùm antea non ſolùm apud Plinium mendoſè legeretur, *huiuſce deae*, ſed apud Ciceronem etiam libro de legibus ſecundo. De honeſtate lauandi videndus Valerius Maximus lib. II. cap. I. Plutarchus in Cenſorino, & Cicero lib. I. de Officijs. Erant enim balnea mixta, in quibus lauabantur viri & mulieres, praeter ea, quibus viri tantum vtebantur. Gracchus in oratione de

legibus

legibus promulgatis, apud Agellium lib. x. cap. III. *Nuper*, inquit, *Teanum Sidicinium Conſul venit: vxorem dixit in balneis virilibus lauari velle. Quaeſtori Sidicino à M. Mallio datum eſt negotium, vti balneis exigerentur, qui lauabantur. Vxor renuntiat viro, parum citò ſibi balneas traditas eſſe, & parum lautas fuiſſe &c.* Hadrianus autem Imp. primus viros diſcretos à mulieribus lauari edixit, vt ſcribit Spartianus in Hadriano: *Lauacra*, inquit, *pro ſexibus ſeparauit*. & Capitolinus in M. Aurelio: *lauacra*, inquit, *mixta ſummouit*. item Lampridius in Alexandro Seuero: *Balnea*, inquit, *mixta Romae exhiberi prohibuit*. De balneis publicis, quibus feminae tantùm lauarentur, facit mentionem Varro lib. VIII. de ling. lat. cum inquit: *Publicae* (ſic enim legendom ex loco ſuperiore, non *publicè*, refertur enim ad *balneae*.) *ibi conſedit, vbi bina eſſent coniuncta aedificia lauandi cauſa; vnum vbi viri, alterum vbi mulieres lauarentur*. & Vitruuius lib. v. cap. x. ſatis apertè oſtendit balneà virorum diſiuncta à balneis mulierum fuiſſe, ita tamen, vt in ijſdem regionibus collocata eſſent *Vti caldaria*, inquit, *muliebria, viriliaq. coniuncta, & in ijſdem regionibus ſint collocata: ſic enim efficietur, vti vaſaria ex hypocauſto communis ſit eorum vtriſque*. Plinius lib. XXXIII. cap. XII. *Videret haec Fabricius, & ſtratas argento mulierum balineas, ita vt veſtigio locus non ſit, cum viris lauantium*. Suetonius in Auguſto cap. LXXX. *Vt mox*, inquit, *Accia publicis balneis abſtinuerit*. Quod dictum de balneis mulierum intelligēdum eſt: in quibus Romanas feminas ſolijs etiā argenteis aliquando vſas fuiſſe, intelligi poteſt ex Plinij lib. XXXIII. cap. XI. cum ait: *Argento feminae lauentur, & niſi ar-*

gentea

gentea ſolia faſtidiant, eademq. materia & cibis & probris ſeruiat . & loco ſupra prolato dixit : *Stratas argento mulierum balineas* . Lampridius in Alexandro ſcribit: Eunuchos balneis feminarum ab Alexandro praepoſitos fuiſſe . Tempus autem quo balnea paterent , indicat Lampridius in Alexandro , cum ait : *Addidit & oleum luminibus thermarum , cum antea , non antè auroram paterent , & ante ſolis occaſum clauderentur.* Vopiſcus in Tacito: *Thermas*, inquit, *omnes ante lucernam claudi iuſſit* . Balneorum vſum vſque ad Iuſtiniani tempora permanſiſſe conijcimus ex Procopij lib. I. nam vſque ad Valentiniani imperiũ perduraſſe apertè indicat Ammianus lib. XXVIII. Praefectus autem Vigilum, aduerſus Capſarios, qui mercede ſeruanda in balneis veſtimenta ſuſcipiebant , iudex erat conſtitutus , vt conſtat ex Digeſt. lib. I. tit. XV. & lib. III. tit. II. & Vlpiano item, qui lib. I. Digeſt. Depoſiti , de hac re ſic ſcribit : *Si veſtimenta ſeruanda Balneatori data perierint.* Nam lauaturi, aut ſudaturi veſtimenta deponebant in Apodyterio , quem locum Celſus ponit in cella tepidaria , quòd in eo primum corpora nudarent, qui lauatum veniſſent . Quòd autem Apodyterium locus eſſet tepidus, conijci poteſt ex verbis etiam Ciceronis , quae habentur in lib. III. epiſt. I. ad Q. Fratrem: *In balnearijs*, inquit, *hypocauſta in alterum Apodyterij angulum promoui, propterea quòd ita erant poſita, vt eorum vaporarium* (omiſſis verbis: *ex quo ignis erumpit* : quae gloſſae ſunt) *eſſet ſubiectum cubiculo* . Apodyterij meminit item Plinius Iunior lib. V. Epiſt. ad Apollonium: *Inde*, inquit, *Apodyterium balinei laxum* . & poſt: *Non longius Apodyterio ſuperpoſitum eſt ſphaeriſte-*

riſterium,quod plura genera exercitationis,pluresq́. circulos capit. Inde Balnearij fures, qui veſtimenta eorum,qui lauabantur,ſurripiebant. Catullus:

O furum optimè balneariorum.

Qui balneis praeerant, Balneatores dicebantur, quorum mentio eſt in antiqua inſcriptione: ANTEROS. BALNEATOR. Erant autem plures, vt oſtendunt alij ſcriptores, & Capitolinus in Claudio II. *Balneatorum,*inquit, *vnum, & ad balneas ligna.* Hi quadrantem exigebant ab ijs,qui lauabantur. Iuuenalis Satyr. II.

Nec pueri credunt niſi qui nondum aere lauantur.
& Satyr. VI.

Caedere Siluano porcum,quadrante lauari.
Horatius lib.I.ſerm.Satyr.III.

——— *dum tu quadrante lauatum.*

Rex ibis &c. Sed lauandi & vngendi conſuetudine iam explicata, dicendum nunc aliquid de prandio,& cena,vel potius primum de ientaculo, quod ante prandium ipſum ſumebatur. Nam veteres ante quàm prandèrent, ſolitos fuiſſe ientaculum ſumere, vel ex illo Dionis loco de Vitellio intelligi poteſt, in quo ſcribit eos, qui epulum Vitellio dabant viciſſim,magno incommodo affici ſolitos, licet conuiuium ab vno minimè totum diem ageretur. Dabant enim alij ientacula, alij prandium, alij cenam,alij comeſſationes,veluti ſolatium priſtinae ſatietatis. οἱ δὲ, inquit, δειπνίζοντες σφᾶς, ἐν μεγάλῳ κακῷ ἐγίνοντο, καίπερ οὐδ' ὅλης τῆς ἡμέρας οἱ αὐτοὶ εἱστίων αὐτὸν, ἀλλ' ἄλλοι μὲν ἀκρατίσασθαι παρεῖχον, ἄλλοι δὲ ἀριστῆσαι, ἕτεροι δὲ δειπνεῖν, ἕτεροι μεταδέρπια τινὰ πλησμονῆς παραμύθια. Cum hoc Dionis loco conſentiunt illa quae ſcribit Suetonius

nius in Vitellio, cap.XIII. *Epulas*, inquit, *trifariam ſemper, interdum quadrifariam diſpertiebat, in ientacula, & prandia, & cenas, comeſſationeſq́*. Athenaeus item lib.I.refert ex auctoritate Philemonis, veteres v'ſos eſſe ientaculo, prandio, merenda, cena. Φιλήμων δέ φησιν, inquit, ὅτι τροφαῖς ἐχρῶντο οἱ παλαιοὶ ἀκρατίσματι, ἀρίστῳ, ἑσπερίσματι, δείπνῳ. Videtur autem Aeſchylus illo verſu:

—— σῖτον δ' εἰδέναι διώρισα

Ἄριστα, δεῖπνα, δόρπα αἱρεῖσθαι τρίτα, dixiſſe ἄριστον, id, quòd Philemon vocauit ἀκράτισμα; Latini certè ientaculum appellarunt. Plautus Curculione:

Quid antepones Veneri ientaculi?

Callimachus αἰτίοις: Ientaculum proferto Ioui. Ientaculum Fulgentius exponit, cibi deguſtationem matutinam. Martialis in Apophoretis:

Surgite iam pueri, vendit ientacula Piſtor,
Criſtataeq́. ſonant vndiq́. lucis aues.

Quale fuerit ientaculum apud veteres, videtur innuere his verbis Appuleius lib. I. de Aſino: *En inquam paratum tibi adeſt ientaculum; & cum dicto manticam meam humero exuo, caſeum cum pane properè ei porrigo*. Item Pomponius: *Nihil habens ientaculi praeter nauticum panem*. & Plutarchus Sympos. lib. VIII. φασὶ γάρ, inquit, ἐκείνους ἐργατικοὺς ἅμα καὶ σώφρονας ὄντας, ἕωθεν ἐσθίειν ἄρτον ἐν ἀκράτῳ, καὶ μηδὲν ἄλλο. διὸ τοῦτο μὲν ἀκράτισμα καλεῖν, διὰ τὸ ἄκρατον. Quamuis hoc loco Plutarchus ἄριστον poſuiſſe videatur, pro leui prandio, ex antiqua conſuetudine: nam Feſtus ientaculum idem cum prandio fuiſſe dicit, & ſilatum alibi appellat, cum inquit: *Silatum antiqui pro eo, quod nunc ientaculum dicimus appellabant, quia ieiuni vinum ſibi*

con-

conditum ante meridiem abſorbebant. Sed poſtea ientaculum diſtingui à prandio coeptum, ita vt prius ientaculum ſumeretur, deinde prandium, quod & ipſum breuiſſimum fuit. Ientaculi verò etymon oſtendit Iſidorus lib. xx. *Ientaculum*, inquit, *eſt primus cibus, quo ieiunium ſoluitur, vnde & nuncupatum.* Nigidius:

Nos ipſi ieiunia ientaculis leuibus polluimus.

Inde ientare dicebant, pro eo quod eſt matutinum cibum capere. Suetonius in Vitell. cap. VII. *Vt mane ſingulos iam ne ientaſſent, ſciſcitaretur.* Afranius Crimine:

Haec ieiunia ientauit. Idem Buccone adoptato:

Ientare nulla inuitat. Ientaculum, vt oſtendimus, ſequebatur prandium, quod deſignare videtur Seruius lib. I. Aeneid. cum ſcribit Romanos duobus tantùm cibis vſos eſſe, prandio ſcilicet (vt opinor) & cena, & in atrijs ſedentes edere ſolitos fuiſſe. Confirmat hanc noſtram opinionem Macrobius lib. III. cap. XVII. his verbis: *Et hae nimirum cauſae fuerunt, propter quas tot numero leges de cenis, & ſumptibus ad populum ferebantur, & imperari coepit, vt patentibus ianuis pranſitaretur, & cenitaretur.* & paulò poſt: *Deinde, vt non ſoli, qui prandia cenaſue maiore ſumptu feciſſent, ſed etiam qui ad eas vocati eſſent, atque omnino interfuiſſent, poenis legis tenerentur.* Prandij mentionem faciunt, cum alij ſcriptores permulti, tum in primis Hippocrates lib. II. de victus ratione, & in Oeconomico Xenophon, apud quem narrat Iſchomachus ſe leuiter prandere, vt largius cenet. Quod eò libentius indicaui, ne cui fortè veterum quorundam & Iſidori imponat auctoritas, qui negat pran-

dia in vſu antiquis fuiſſe. Galenus lib. vi. de tuenda valetudine dicit, ſe niſi tardius lauaret, cibum interdiu non ſumpſiſſe, & illum quidem cùm ſumeret, ſolo pane vti abſque potu: quoſdam verò oliuis, melle, atque id genus vſos eſſe, iuxtà Graecum illud δεῖπνον ἀφελὲς, ἄριστον ἄπυρον: vt videri poſſit prandium, ideſt cibus, quem interdiu ſumebant, leuis fuiſſe & ſimplex; cena verò largior & copioſior. Plutarchus etiam lib. Sympoſ. viii. refert veteres Romanos καθ' ἑαυτοὺς prandiſſe parcè, cenas verò largè adhibitis conuiuis iniſſe. Eius verba ſunt haec: Καθ' ἑαυτοὺς γὰρ ἠρίστων ἐπιεικῶς οἱ πάλαι Ῥωμαῖοι, συνδειπνοῦντες τοῖς φίλοις. Quo loco ἀριστᾶν vſurpauit pro prandere. Moderatum item prandium deſignat Plinius lib. iii. Epiſt. ad Macrum, cum inquit: *Poſt cibum, quem interdiu leuem, & facilem veterum more ſumebat.* itemq. Sidonius, cum ait: *Prandebamus breuiter.* & Horatius Serm. lib. i. Sat. v.

Pranſus non auidè, quantum interpellet inani
Ventre diem durare &c. & lib. ii. Sat. iv.
——— *ille ſalubreis*
Aeſtates peraget, qui nigris prandia moris
Finiet, ante grauem quae legerit arbore ſolem.

Lampridius in Alexandro Seuero: *Egreſſus*, inquit, *balneas multum lactis & panis ſumebat, oua, deinde mulſum, atque his refectus aliquando prandium inibat, aliquando cibum vſque ad cenam differebat; prandit tamen ſaepius.* Sed videtur legendum: *Egreſſus balneas non multum lactis & panis, oua deinde & mulſum ſumebat. atque his &c.* Haec enim ſumebat, vt reficeret tantùm vires. Cicero etiam in quinta Tuſculana videtur leue & ſimplex prandium probaſſe,

cum

cum inquit:*Vita illa beata,quae ferebatur.plena Italicarum, Syracuſanarumq́. menſarum nullo modo mihi placuit,bis in die ſaturum fieri.* Ariſtoteles tamē praecipit in Problematum Sectione III.oportere prādere largè, cenare parcè. & de Nerone ait Suetonius: *Prandebatq́, ad ſatietatem, vt non temerè ſuper cenam praeter Matianum malum, & modicam in ampulla potiunculam ſumeret.* Contrà Cornelius Celſus lib. I. cap.I.*Bis die potius,quàm ſemel cibum capere, & ſemper quàm plurimum, dummodo hunc concoquat.* Ex quibus locis ſatis conſtat prandio veteres vſos eſſe, ſiue leuius illud, ſiue largius ſumerent. Sex. Pomius:Cena,inquit, *apud antiquos dicebatur, quòd nunc prandium: Veſperna quae nunc cena appellatur.* Idem alibi:*Prandium ex Graeco dictum:nam meridianum cibum cenam vocabant.* Mihi tamen non liquet, quomodo prādium ex Graeco ducatur. niſi fortè quòd πρὸ τοῦ ἐνδίου, hoc eſt ante tempus meridianum ſumebatur, inde dictum prandium Feſtus velit. nam Plutarchus Sympos.lib.VIII.ἄριστον ponit pro prandio, & χανδῆναι ἄριστον dicit ἀπὸ τῆς ὥρας. ἔνδιον γὰρ τὸ δειλινὸν vocari. Prandium veteribus in vſu fuiſſe, praeter ea quae adduximus, multis alijs ſcriptorum teſtimonijs confirmari poteſt; nos paucis his contenti erimus. Plautus in Amphitruone,

Illo die impranſus fui:

Non placet hoc me noctis eſſe, cenaui modo.

& in Captiuis;

Quò imus ad prandium &c.

Vbi cenemus inquam? in Bacchide:

Quid ſi ad te veniat de ſubito prandium, aut potatio,

Fortè aut cena &c.

Vbi ego tum accumbam?

M. Cato tit. CLVII. prandium agnoſcit, cum ait: *Si quem velis purgare, pridie ne cenet, & mane ieiuno dato* & Varro lib. II. de re ruſt. cap. X. *Cibus eorum debet eſse interdiu ſeparatim, veſpertinus in cena.* Cicero in Verrem: *Quid ego iſtius prandia, & cenas commemorem.* Capitolinus in Macrino: *Si prandiſſet vel priuatim parciſſimus; in cena effuſiſſimus. Adhibuit conuiuio litteratos, vt loquens de ſtudijs liberalibus, neceſſariò abſtineret.* Hora prandij apud veteres, quae fuerit, intelligi poteſt ex Suetonij verbis in Caligula cap. LVIII. quae ſunt haec: *Nono Kal. Februarias, hora quaſi ſeptima, cunctatus an ad prandium ſurgeret, marceſcente adhuc ſtomacho pridiani cibi onere, tandem ſuadentibus amicis, egreſsus eſt.* & in Claudio cap. XXXIV. *Beſtiarijs, meridianisq́. adeò delectabatur, vt à prima luce ad ſpectaculum deſcenderet, & meridie dimiſſo ad prandium populo perſederet.* De meridianis autem gladiatoribus habetur apud Senecam lib. I. Epiſt. Poſt prandium Iſidorus ponit merendam, quam dicit cibum fuiſſe, qui declinante die ſumeretur, quaſi eſſet poſt meridiem edenda, & proxima cenae; vnde & antecena à quibuſdam vocabatur. Merendae mentionem facit Plautus in Moſtellaria. Item Nonius, qui ait dici merendam, cibum poſt meridiem. Feſtus tamen ſcribit merendam antiquos pro prandio dixiſſe, quod ſcilicet medio die caperetur: vt videri poſſit veteres merenda interdum pro prandio vſos fuiſſe. Hanc conſequebatur cena, quam Lamprias apud Plutarchum putat à Romanis διὰ τὴν κοινωνίαν, dictam eſſe, quòd ſcilicet inter amicos conuiuium iniri ſoleret: nam δεῖπνον pro cena

ponit;

ponit;& addit:τὸ μὲν γὰρ δεῖπνον φασὶ κλῄαν διὰ τὴν κοινω-νίαν καλεῖσθαι.Iſidorus autem lib.xx.cap.II.de cena ita diſſerit: *Cena vocabatur à commnnione veſcentium, κοινὸν,quippe Graeci commune dicunt.Vnde & communicantes, quòd communiter, ideſt pariter conueniant. Apud veteres enim ſolitum erat in propatulo veſci, & communiter epulari,ne ſingularitas luxuriam gigneret, Eſt autem cena cibus veſpertinus, quam Veſpernam antiqui dicebant:in vſu enim non erant prandia.*Sed Iſidoro cum Feſto non conuenit,qui ſcribit:*Cena apud antiquos dicebatur,quod nunc prandium: Veſperna, quae nunc cena appellatur*. Cenae apud veteres hora erat adtributa aeſtate nona,hieme decima, vt ex Ciceronis epiſt.ad Paetum lib.IX.intelligitur,in qua ita ſcriptum eſt: *Accubueram hora nona, cum id litterarum exemplum in codicillis exaraui*; & ex Martialis epigrammate, quod adduximus ſuprà, in quo ſic habetur:

Imperat extructos frangere nona toros.

Itaq. Iuuenalis Sat.I.Marium tamquam intempeſtiuum conuiuam notat,quod hora octaua cenatũ veniſſet,hoc verſu:

Exul ab octaua Marius bibit & fruitur Dis
*Iratis &c.*cùm Martialis lib.II.dixerit.
Octauam poteris ſeruare, cenabimus vnà.

Erat enim octaua hora adſignata lauationi aeſtate, quam cena conſequebatur hora ſequenti, hoc eſt, nona:cùm hieme lauarentur nona, cenarent decima. Auctor ad Herennium lib.IV. *Viſit triclinium ſtratum &c.vos huc decima venitote.* Plinius Iunior lib. III.Epiſt.I.*Vbi hora balnei nuntiata eſt, eſt autem hieme nona,aeſtate octaua,in ſole, ſi caret vento. ambulat*

 nudus.

nudus. Deinde mouetur pila vehementer, & diu. nam hoc quoque exercitationis genere pugnat cum ſenectute. Lotus accubat, & pauliſper cibum differt. interim audit legentem remiſſius aliquid, & dulcius. Per hoc omne tempus liberum eſt amicis vel eadem agere, vel alia, ſi malint. Apponitur cena non minus nitida, quàm frugi, in argento puro, & antiquo. ſunt in vſu & Corinthia, quibus delectatur, & adficitur. Frequenter comoedis cena diſtinguitur, vt voluptates quoque ſtudijs condiantur. Sumit aliquid de nocte, & aeſtate. Nemini hoc longum eſt, tanta comitate conuiuium trahitur. Idem in epiſtola ad Macrum eodem libro: *Surgebat,* inquit, *aeſtate à cena luce; hieme, intra primam noctis.* Quod autem dixit Plinius, balinei horam hieme nonam, aeſtate octauam fuiſſe, referendum eſt ad eam diei partitionem, quam ſuprà retulimus obſeruatam à veteribus, qui ſolaria in horas tam noctis, quàm diei temporales, non aequinoctiales diuidebant; nam vt nũc diem, qui naturalis appellatur, diuidimus, in vigintiquattuor ſcilicet horas aequales ab occaſu ſolis ad alterum occaſum, hora nona erat, quae nunc apud nos vigeſima prima, & decima quæ vigeſima ſecunda. atque hoc modo intelligendum eſt illud Marci, cap. xv. & Lucae cap. XXIII. *Erat autem ferè hora ſexta, & tenebrae factae ſunt in vniuerſam terram vſque in horam nonam:* hoc eſt vt nunc agimus, ab hora decima octaua, vſque ad horam vigeſimam primam. nam menſe Martio, quo illa geſta ſunt, horae veterum temporales, vt tunc partiebantur, ferè pares ſunt aequinoctialibus, ita vt prima hora diei ab antiquis appellata ciuilis, eadem ſit cum hora decima tertia naturalis diei, vt nos partimur. Secunda, ea-

dem

dem cum quarta decima. Tertia, cum quinta decima. Quarta, cum ſexta decima. Quinta, cum decima ſeptima. Sexta, cum decima octaua. Septima, cum decima nona. Octaua, cum vigeſima. Nona, cum vigeſima prima. Decima, cum vigeſima ſecunda. & ſic deinceps. Dicebatur autem cena, à diſcumbentium recto ordine recta, cui opponebantur ſportulae, & vt Graeci dicunt, δεῖπνον ἐν σπυρίδι. Suetonius de Auguſto cap. LXXIV. *Conuiuabatur aſſiduè, nec vnquam niſi recta, non ſine magno ordinum, hominumq. delectu.* & in Domitiano cap. VII. *Sportulas publicas ſuſtulit, reuocata cenarum rectarum conſuetudine.* hinc Martialis lib VII. ad Domitianum:

Grandia pollicitus quantò maiora dediſti:
Promiſſa eſt nobis ſportula, recta data eſt. & lib. II.
En vocat ad cenam melior te Claſſice rectam.
& rurſus lib. VII.
Rectam vocatus cur recurrit ad cenam.

Inde ſportula vſurpari coepit pro ipſo cibo. Iuuenalis Sat. III.

Nonne vides quanto celebretur ſportula fumo?

Vſurpatur etiam pro pecunia illa, quae cibi parandi cauſa dabatur. Martialis:

Dat Baiana mihi quadrantes ſportula centũ. & alibi:
Centum miſelli iam valete quadrantes, &c.
Regis ſuperbi ſportulae receſſerunt.

Cenae quidem ipſae, aliae erant publicae, aliae verò priuatae. Ex cenis publicis nominantur à ſcriptoribus in primis Pontificiae, de quibus dictum eſt in libro de Triclinio, & mentio fit ab Horatio lib. II. ode XIV. cum inquit:

——— *& mero*

Tingit pauimentum ſuperbo
Pontificum potiore cenis.

Nominātur item Augurales, quae Adijciales etiam dicebantur, de quibus Plinius lib.x. cap. xx. *Pauonem*, inquit, *primus occidit Hortenſius adijciali cena ſacerdotij*. & Varro lib.III.cap.VI.in codicibus manuſcriptis. *Primus*, inquit, *Q. Hortenſius Augurali adijciali cena poſuiſſe dicitur*. & Macrobius lib. III. cap. XIII. *Primus hos Q. Hortenſius Augurali adijciali cena dicitur appoſuiſſe*. Seneca lib.xv.epiſt.XCVI. *Et toties tamen ſeſtertio adijciales cenae fortiſſimis viris conſtiterunt*. Vt dubitari non poſſit, quin adijcialis ſincerum ſit, praeſertim adſtipulante Tacito, qui libro II. quaſi etymon eius vocis oſtendit illis verbis: *Rheſcuporis ſanciendo (vt dictitabat) Foedri conuiuium adijcit, tractaq́. in multam noctem laetitia per epulas ac vinolentiam*. Non tamen negarim extare apud me Plinij codicem à viro doctiſſimo collatum cum libro manuſcripto, in quo vox *adijcialis*, in *dapalis* mutata ſit; verùm, vt ſuſpicor, ex auctoritate Nonij Marcelli, qui dapalem cenam dictam ait, quòd ſit amplis dapibus plena, & exemplum Titinij affert ex Barbato, vbi eſt:

Toto fit in foco de lignis mihi dapalis cena.

Vnde & *dapaticè excepti*, Plautus dixit, quod ſignificare ait Feſtus, magnificè. quo ſignificatu *dapſilis cena* dicitur à Suetonio in Veſpaſiano. Augurales igitur cenas, ſiue adijciales illas, ſiue dapales dicamus, deſignat Cicero lib. VII. epiſt. ad Gallum cum inquit: *In eos cum incidiſſem in cena Augurali apud Lentulum*. Saliares cenae celebrantur ab Horatio lib. I. Carm. ode. XXXVII. cum inquit:

nunc

——— *nunc ſaliaribus*
Ornare puluinar Deorum
Tempus erit dapibus ſodales.

Cicero lib.v-epiſt.ix.ad Atticum.*Cum opiparè ſaliarem in modum epulati eſſemus*. Feſtus in Salios: *At Critolaus*, inquit, *Saonem ex Samothrace cum Aenea Deos Penates, qui Lauinium tranſtulerit, ſaliare genus ſaltandi inſtituiſſe, à quo appellatos Salios; quibus per omnes dies, vbicunq. manent, quia amplae ponuntur cenae, ſiquae aliae magnae ſunt, ſaliares appellantur.* Appuleius lib.iv.*Vt equus quidem meus tanta copia, et quidem ſolus potitus, ſaliares cenas cenaſſe crederet.* Cereales cenae laudantur à Plauto his verſibus in Menaehmis:

Cereales cenas dat, ita menſas extruit;
Tantas ſtruices concinnat patinarias.
Standum eſt in lecto, ſiquid de ſummo petas.

Cenas autem Capitolinas celebrat Martialis his verſibus:

Non Albana mihi ſit comeſſatio tanti,
Nec Capitolinae, Pontificumq. dapes.

Cenae populares nominantur à Plauto in Trirummo, his verſibus:

Quid tum ſi in aedem ad cenam venerit? &c.
Appoſita ſit cena, quam popularem vocant.

Cenae Triumphales habentur apud Plinium libro xiv.cap.xv.in quo eſt: *Quid? non & C.Caeſar Dictator triumphi ſui cena vini Falerni amphoras, Chij cados in conuiuia diſtribuit? Idem Hiſpanienſi triumpho Chium & Falernum dedit.* & Liuius in triumpho Manlij epulas ſcribit & cura & ſumptu maiore apparari coeptas. Cenae Nuptiales deſcribuntur

ab

ab Appuleio his verbis, lib. VI. *Nec mora, cum cena nuptialis affluens exhibetur. Accumbebat ſummum torum maritus: Pſychen gremio ſuo complexus, ſic & cũ ſua Iunone Iuppiter, ac deinde per ordinem toti Dei. Tunc poculum nectaris, (quod vinum Deorum eſt) Ioui quidem ſuus pocillator ille ruſticus puer, ceteris verò Liber miniſtrabat, Vulcanus cenam coquebat Horae roſis & ceteris floribus purpurabant, omnia Gratiae ſpargebant balſama. Muſae quoq. canora voce perſonabant. Apollo cantauit ad citharam.* Cenae Natalitiae, quae fuerint, indicat Plautus Perſa.

——— *hoc age, accumbe,*
Nũc diẽ ſuauẽ meũ natalẽ inter nos agitemus amoenũ:
Date illi aquam manibus, apponite menſam.

Cicero lib. II. Philippicarum: *Hodie non deſcendit Antonius. cur? dat natalitia in hortis:* Iuuenalis Sat. II.

Moris erat quondam feſtis ſeruare diebus,
Et natalitium cognatis ponere lardum,
Accedente noua, ſiquam dabat hoſtia, carne.

Ferales cenae ponuntur apud Feſtum in Feralia, de quibus Ouidius lib. II. Faſt. ita cecinit:

Hanc, quia iuſta ferunt, dixere Feralia lucem.
Vltima placandis Manibus illa fuit. Iuuenalis:
Ponitur exigua feralis cena patella.

Appuleius lib. IV. Florid. *Exclamauit viuere hominem, procul ignes amolirentur, cenam feralem à tumulo ad menſam referrent.* Et haec quidem de publicis veterum cenis. Dicendum nunc aliquid de priuatis, quarum aliquas nominat Tertullianus in libro de anima, cum inquit: *Quid putas futuram animam homicidae? aliquod credo pecus, lanienae & macello deſti-*

deſtinatum;vt perinde iuguletur, quia & ipſa iugulauerit;perinde decorietur, quia & ipſa deſpoliauerit;perinde in pabulum proponatur, quia & ipſa beſtijs obiecerit eos,quos in ſiluis & aruis trucidauerit. Si ita iudicabitur;nonne illa anima plus ſolatij, quàm ſupplicij relatura eſt, quòd funus inter cocos pretioſiſſimos inuenit, quòd condimentis Apicianis & Lurconianis humatur, quòd menſis Ciceronianis infertur, quod lancibus ſplendidiſſimis ſullanis offertur &c. Cum autem in vulgatis libris editum ſit*: & ipſa beſtijs infecerit os,quas in ſiluis:*nos emendauimus*: & ipſa beſtijs obiecerit eos, quos in ſiluis*. & paulò poſt legendum exiſtimamus : *Vt malit famae ſuae ornamenta,quàm gaudia*,non,*gaudeat.*Item:*Quod animal indues viro iuſto Aeaco?* non, *Deloco?* Sed cenas priuatorum,quae apud ſcriptores habentur,omnes perſequi infinitum eſſet.nos inſigniores aliquas ponemus,& in primis Cleopatrae, de quibus meminerunt Macrobius lib.III.cap.XVII. & Athenaeus lib.IV. in quo refert Cleopatram in Cilicia obuiam Antonio factam, regium conuiuium apparaſſe,in quo vaſa omnia aurea, & gemmata fuerunt,ſingulari artificio elaborata,purpureisq́. & auro intextis aulaeis tecti parietes, triclinia duodecim lectis ſtrata. His adornatis,ad cenam Antonium cū ijs quos libuit, Cleopatram inuitaſſe, eiq́. tantam magnificentiam non ſine ſtupore demiranti, ſurridentem dixiſſe,illi donare ſe omnia. Poſtridie rurſum ad cenam inuitato cum amicis & ordinum ductoribus,aduenientiq́., inſtructo ſplendidius epulo effeciſſe, vt priora illa exigua viderentur, iterumq́. dediſſe illi omnia,ac ducibus ſingulis lectum in quo accubuerant; & pocula vt in menſas diuiſa fuerant,

ſecum

ſecum auferre permiſiſſe: digreſſuris, ſiqui antecellerent dignitate, lecticas cum lecticarijs ſeruis; plurimis equos argenteis phaleris ornatos; omnibus Aethiopicos pueros, qui facibus praelucerent, repraeſentauiſſe. Die poſt quarto talenti ſumptu conuehendas eam roſas curaſſe, & ad profundam altitudinem conſterni pauimentum iuſſiſſe. Athenaei verba ſunt haec: Ἀπαντήσασα τῷ Ἀντωνίῳ ἡ Κλεοπάτρα ἐν κιλικίᾳ, παρεσκεύασεν αὐτῷ βασιλικὸν συμπόσιον, ἐν ᾧ πάντα χρύσεια, καὶ λιθοκόλλητα περιττῶς ἐξειργασμένα ταῖς τέχναις. ἦσαν δὲ καὶ οἱ τοῖχοι ἁλουργέσι καὶ διαχρύσοις ἐμπεπετασμένοι ὕφεσι, καὶ δώδεκα τρικλίνια διαστρώσασα, ἐκάλεσε τὸν Ἀντώνιον, μεθ᾽ ὧν ἐβούλετο, ἡ κλεοπάτρα. Τοῦ δὲ τῇ πολυτελείᾳ τῆς ὄψεως ἐκπλαγέντος, ὑπομειδιάσασα, ταῦτα ἔφη πάντα δωρεῖσθαι αὐτῷ, καὶ εἰς αὔριον παρεκάλει συνδειπνῆσαι πάλιν ἥκοντα μετὰ τῶν φίλων, καὶ τῶν ἡγεμόνων, ὅτε καὶ πολλῷ κρεῖττον διακοσμήσασα τὸ συμπόσιον, ἐποίησε φανῆναι τὰ πρῶτα μικρά, καὶ πάλιν καὶ ταῦτα ἐδωρήσατο. τῶν δ᾽ ἡγεμόνων ἐφ᾽ ᾗ ἕκαστος ἔκλιτο κλίνῃ, καὶ τὰ κυλίκια καθὼς ταῖς στρωμναῖς ἐμεμέριστο, ἑκάστῳ φέρειν ἐπέτρεψε, καὶ κατὰ τὴν ἄφοδον τοῖς μὲν ἐν ἀξιώμασι φορεῖα σὺν τοῖς κομίζουσι, τοῖς πλείοσι δὲ καταργύροις σκευαῖς κεκοσμημένους ἵππους. πᾶσι δὲ λαμπτηροφόρους παῖδας Αἰθίοπας παρέστησε. τῇ δὲ τετάρτῃ τῶν ἡμερῶν ταλαντιαίους εἰς ῥόδα μισθοὺς διέδωκε, καὶ κατεστρώθη ἐπὶ πυκνὰ βάθη τὰ ἐδάφη. Macrobius verò ſic habet: *His legibus annumerarem edictum de ſumptibus ab Antonio propoſitum, qui poſt Triumuir fuit, ni indignum crederem, inter cohibentes ſumptus Antonio locum facere; cuius expenſae in cenam ſolitae conferri, ſola vnionis à Cleopatra vxore conſumpti aeſtimatione ſuperatae ſunt. Nam cum Antonius quicquid mari, aut terra, aut etiam caelo gigneretur, ad ſatiandam ingluuiem ſuam natum exiſtimans, faucibus ac dentibus ſuis ſubderet: eaq. re captus, de Romano imperio facere vellet Aegyptium regnum; Cleopatra vxor, quae vinci à*

Roma-

Romanis nec luxuria dignaretur, ſponſione prouocauit, inſumere poſſe in vnam cenam ſeſtertium centies. Id Antonio mirum viſum: nec moratus, ſponſione contendit digna ſculna Munatio Planco, qui tam honeſti certaminis arbiter electus eſt. Altera die Cleopatra pertentans Antonium, pollucibilem ſanè cenam parauit, ſed quam non miraretur Antonius: quippe qui omnia, quae apponebantur, ex quotidianis opibus agnoſceret. Tunc regina arridens, phialam popoſcit, cui aceti nonnihil acris infudit, atque illhuc vnionem demptum ex aure altera feſtinabunda demiſit: eumq́. maturè diſſolutum, vti natura eſt eius lapidis, abſorbuit. Et quamuis eo facto ſponſione viciſſet, quippe cum ipſa margarita centies ſeſtertium ſine contentione valuiſſet, manum tamen & ad alterius vnionis aurem ſimiliter admouit, niſi Munatius Plancus iudex ſeueriſſimus ſuperatum Antonium maturè pronuntiaſſet Ipſe autem vnio cuius magnitudinis fuerit, inde colligi poterit, quòd qui ſuperfuit, poſtea victa regina, & capta Aegypto, Romam delatus, diſſectusq́. eſt, & factae ex vna margarita duae, impoſitaeq́. ſimulacro Veneris, vt monſtruoſae magnitudinis, in templo, quòd Pantheum dicitur. Scripſimus autem apud Macrobium, non vt in vulgatis libris corruptè legitur, *dignus culina Munatio Planco*, ſed, *digna ſculna Munatio Planco*, ſecuti lectionem vetuſti codicis, confirmatam teſtimonio Agellij, qui lib. xx. cap. x. docet ſculnam ab antiquis dictum fuiſſe, quaſi ſeculnam, id eſt, ſequeſtrem, quòd eius fidem vtraque pars, quae ſponſiones feciſſet, ſequeretur. Quae autem de diſſecto vnione ſcripſit Macrobius, eadem leguntur apud Plinium lib. ix. cap. xxxv. his verbis: *Duo fuere maximi vniones per omne aeuum, vtrumq́.*

poſſe-

poſſedit Cleopatra, Aegypti reginarum nouiſſima, per manus orientis regum ſibi traditos. Haec cum exquiſitis quotidie Antonius ſaginaretur epulis, ſuperbo ſimul ac procaci faſtu, vt regina meretrix lautitiam eius omnem apparatumq. obtrectans, quaerente eo, quid aſtrui magnificentiae poſſit, reſpondit, vna ſe cena centies HS. *abſumpturam. Cupiebat diſcere Antonius, ſed fieri poſſe non arbitrabatur. Ergo ſponſionibus factis, poſtero die quo iudicium agebatur, magnificam aliàs cenam, ne dies periret, ſed quotidianam Antonio appoſuit, irridenti, computationemq. expoſtulanti. At illa corollarium id eſſe, conſumpturamq. ſe in ea cena taxationem confirmans,* (ſiuè vt eſt in V. C. *& conſumpturam eam cenam taxationem confirmans*) *ſolamq. centies ſe* HS. *cenaturam, inferri menſam ſecundam iuſſit. Ex praecepto miniſtri vnum tantum vas ante eam poſuere aceti, cuius aſperitas visq. in tabem margaritas reſoluit. Gerebat auribus tum maximè ſingulare illud, & verè vnicum naturae opus. Itaque expectante Antonio quid nā eſſet actura, detractum alterum merſit, ac liquefactum obſorbuit. Iniecit alteri manum L. Plancus iudex ſponſionis eius, cum quoque paranti ſimili modo abſumere, victumq. Antonium pronuntiauit homine irato.* (ſiue vt nos putamus legendum, *omine eirato.*) *Comitetur fama vnionis eius parem, capta illa tantae quaeſtionis victrice regina diſſectum, vt eſſet in vtriſq. Veneris auribus Romae in Pantheo dimidia eorum cena.* Alexandri Magni cenam, itemq. regis Perſarum deſcribit Athenaeus loco ſupramemorato, in quo refert Menandrum, maximum cenae ſumptum & immoderatum, ſtatuere talentum; cùm tamen in cena regis Perſarum referente Cteſia apud eundem Athe-

naeum,

naeum, talenta quattuor impenderentur in conuiuarum millia quindecim; Alexander autem Ephippo auctore, minas centum expenderet in conuiuas ſexaginta, vel ſeptuaginta. Capitolinus de cena L. Veri ita ſcribit: *Omne autem conuiuium aeſtimatum dicitur ſexagies centenis millibus* HS. Cena pura apud Romanos quae fuerit, quaeri poteſt: videtur autem fuiſſe ieiunium quoddam, & abſtinentia ciborum, qualem veteres in caſto Cereris vſurpabant. Appuleius in Aſclepio: *Hoc optantes, conuertimus nos ad puram, & ſine animalibus cenam.* Graeci cenam ſine ſanguine dixerunt, ob quam ſcilicet nullae caederentur animantes, ſed conuiuantibus olera tantùm, & terra nata apponerentur; & quam Plautus ob id, terreſtrem cenam appellauit in Captiuis, & Diphilus apud Athenaeum lib. VI. cenam ſine ſanguine his verſibus:

Ἐὰν δὲ πλάγιος καὶ λεπτὸς, δ᾽ ἰδέως νοῶ
Ὅτι τοῦτό μοι τὸ δεῖπνον ἀλλ᾽ οὐδ᾽ αἷμ᾽ ἔχει.

Ex fumo enim culinae paraſitus de cena, an ſine ſanguine eſſet, coniecturam facit. Huiuſmodi quandam cenam innuit Spartianus in Didio Iuliano, cum inquit: *Saepe autem nulla exiſtente religione, oleribus, leguminibusq. contentus, ſine carne cenauit.* S. Auguſtinus in Ioannem tractatu CVII. & CXX. ſuper illo loco: *Propter paraſceuen Iudaeorum. Acceleratam,* inquit, *vult intelligi ſepulturam, ne adueſperaſceret, quando iam propter paraſceuen, quam cenam puram Iudaei latinè vſitatius apud nos vocant, facere tale aliquid non licebat.* & vetus Gloſſarium, cenam puram interpretatur παρασκευὴν, ſiuè, προσάββατον. Marcus XV. Καὶ ὀψίας ἤδη γενομένης, ἐπεὶ ἦν παρασκευὴ, ὅ ἐστι προσάββατον,

& vt

& vt Latinè vertit S. Hieronymus: *Et cùm iam ſerò eſſet factum, quia erat paraſceue, quod eſt ante Sabbatum*. Feſtus in Penem ſcribit offam penitam in cenis puris dari ſolitam fuiſſe. *Penem*, inquit, *antiqui codam vocabant, à qua antiquitate etiamnum offa porcina cum cauda in cenis puris, offa penita vocatur*. Huic quodammodo opponitur cena, quam Plautus ebriam vocat in Caſina. Terētius verò dubiam in Phormione; Plauti verſus ſunt hi:

Facite cenam mihi, vt ebria ſit:

Cenare lepidè, nitideq. volo. Terentius:

Cena dubia apponitur. Quid iſtuc verbi eſt?

Vbi tu dubites quid ſumas potiſſimum.

Videtur enim opiparam cenam, & cibis conquiſitiſſimis extructam vterq. ſignificare. cuiuſmodi narrātur cenae Lurconianae M. Aufidij, de quo Plinius lib. x. cap. xx. & Apicianae, quarum meminit idem Plinius lib. x. cap. XLVIII. his verbis: *Phoenicopteri linguam praecipui ſaporis eſſe, Apicius docuit nepotum omnium altiſſimus gurges*. & lib. VIII. cap. LI. de ſuibus: *Adhibetur & ars iecori feminarum ſicut anſerum, inuētum M. Apicij, fico carica ſaginatis, ac ſatie necatis repente mulſi potu dato*. Sed liber manuſcriptus habet, *fico arida*; & pro *ſatie necatis*, putamus legendum, *ſiti enectis*: ita enim poſtulat ſententia, vt legatur, vel ex ijs, quae ſequuntur. Lampridius in Elagabalo ita de Apicij cenis ſcribit: *Nunquam minus centum* HS. *cenauit, hoc eſt, argenti libris* XXX. *aliquando autem tribus millibus* HS *cenauit, omnibus ſupputatis, quae impendit: cenas verò Vitellij & Apicij vicit*. Item: *Comedit ſaepius ad imitationem Apicij calcanea camelorum, & criſtas viuis gallinaceis demptas, lin-*

guas

guas pauonum & luſciniarum, quod qui ederet, epilepſia tutus diceretur. & poſt de Elagabalo: *Amabat ſibi pretia maiora dici earum rerum, quae menſae parabantur, orexin conuiuio hanc eſſe aſſerens.* & alibi ſcribit Elagabalũ ad Apicij item imitationẽ exhibuiſſe aliquando Palatinis ingentes dapes extis mullorum refertas, & cerebellis phoenicopterum, & perdicum ouis, & cerebellis turdorum, & capitibus pſittacorum, & faſianorum, & pauonum. Libet autem hic de veterum quoque parſimonia in cenis, quoniam de luxu dictum eſt, antiquum Senatus decretum proferre, quod refert Agellius lib. II. cap. XXIV. vel potius integrum caput Agellij ponam, vt legitur apud me ex veteris codicis collatione emendatum. *Legi,* inquit, *adeò nuper in Capitonis Atei coniectaneis Senatus decretum vetus C. Fannio, & M. Valerio Meſſala. Coſ. factum, in quo iubentur principes ciuitatis, qui ludis Megalenſibus antiquo ritu mutuitarent, ideſt mutua inter ſeſe dominia agitarent, iurare apud Coſ. verbis conceptis, non amplius in ſingulas cenas ſumptus eſſe facturos, quàm centenos vicenosq. aeris, praeter olus, & far, & vinum: neque vino alienigena, ſed patrio vſuros: neque argenti in conuiuio plus pondo, quàm libras centum illaturos. Sed poſt id Senatuſconſultum, lex Fannia lata eſt, quae ludis Romanis, item ludis Plebeijs & Saturnalibus, & alijs quibuſdam diebus in ſingulos dies centenos aeris inſumi conceſſit, decemq. alijs diebus in ſingulis menſibus tricenos: ceteris autem omnibus diebus denos. Hanc Lucilius poeta legem ſignat, cum dicit:*

Fannij centuſſisq. miſellos.

In quo errauerunt quidam commentariorum in Luciliũ

G *ſcripto-*

ſcriptores, quòd putauerunt Fannia lege perpetuos in omne dierum genus centenos aeris ſtatutos. Centum enim aeris Fannius conſtituit, ſicuti ſupra dixi, feſtis quibuſdam diebus, eosq. ipſos dies nominauit. Aliorum autem dierum omnium in ſingulos dies ſumptus incluſit, intra aeris aliàs tricenos, aliàs denos. Lex deinde Licinia rogata eſt, quae cum certis diebus, ſicuti Fannia, centenos aeris impendi permiſiſſet, nuptijs ducenos indulſit, ceteriſq. diebus ſtatuit aeris tricenos: cum & carnis aridae, & ſalſamenti certa pondera in ſingulos dies conſtituerit. Sed quidquid eſset tum è terra, vite, arboreq. promiſcuè, atque indefinitè largita eſt. Huius legis Liuius poeta meminit in Erotopaegnijs. Verba Liuij haec ſunt; quibus indicat hoedum, qui ad epulas fuit allatus, dimiſſum, cenamq., ita vt lex Licinia ſanxiſſet, pomis, oleribusq. inſtructam: Lex Licinia, inquit, *introducitur, lux liquida hoedo redditur. Lucilius quoque legis iſtius meminit in his verbis: legem vitemus Licini. Poſtea L. Sulla Dictator, cùm legibus iſtis ſitu atque ſenio obliteratis, pleriq. in patrimonijs amplis helluarentur, & familiam, pecuniamq. ſuam prandiorum gurgitibus proluiſſent, legem ad populum tulit, qua cautum eſt, vt calendis, idibus nonis, diebusq. ludorum, & ferijs quibuſdam ſolemnibus* HS. *tricenos in cenam inſumere, ius poteſtasq. eſſet: ceteris autem alijs diebus omnibus, non amplius ternos. Praeter has leges, Aemiliam quoq. legem inuenimus, qua lege non ſumptus cenarum, ſed ciborum genus, & modus praefinitus eſt. lex deinde Antia, praeter ſumptum aeris, id etiam ſanxit, vt qui Magiſtratus eſſet, Magiſtratumue captaturus eſſet, ne quò ad cenam, niſi ad certas perſonas itaret. Proſtremò lex Iulia ad populum peruenit Caeſare Auguſto imperante,*

qua

qua pro feſtis quidem diebus ducenti finiuntur:Calendis, Idibus, Nonis,& alijs quibuſdam feſtis, trecenti: nuptijs autem & repotijs HS. *mille*. *Eſſe etiam dicit Capito Ateius edictum* (*Diui ne Auguſti, an Tiberij Caeſaris non ſatis commemini*) *quo edicto per dierum varias ſolennitates, à* CCC. HS. *aduſque duomillia ſumptus cenarum propagatus eſt, vt his ſaltem finibus luxuriae efferueſcentis aeſtus coerceretur*. Scripſimus apud Agellium, *in Capitonis Atei Coniectaneis*, non vt vulgò legitur, *Collectaneis*; ſecuti auctoritatem vetuſti codicis, qui tum hic, tum infrà lib. IV. cap. XIV. habet: *Cùm librum* VIII. *Atei Capitonis Cōiectaneorum legeremus*, non vt in vulgatis, *Collectaneorum*, atque haec ſcriptura ſatis ab ipſo Agellio confirmatur duobus locis infrà lib. XIV. cap. VII. cum inquit: *Quod Ateius Capito in Coniectaneis ſcriptum reliquit*. & cap. VIII. *Ateius Capito in Coniectaneorum ducenteſimo quinquageſimo nono*. Scripſimus item, *mutuitarent*, non, *mutitarent*, quo verbo vtitur Plautus; &, *dominia*, nō *conuiuia*; in eo quoque vetuſtum codicem ſecuti, confirmatum praeſertim Nonij auctoritate, qui ſcribit: *Dominus rurſum appellatur conuiuij exhibitor: vnde & dominia, conuiuia*. Lucilius Sat. lib XIII. *Primum dominia atque ſodalitia tolluntur*. Item ſcripſimus: *Huius legis Liuius poeta meminit in Erotopaegnijs. Verba Liuij haec ſunt:* non, *Laelius*, & *Laelij*. Sic enim habet vetuſtus codex, cuius lectionem confirmat Auſonius in centone nuptiali, cum inquit: *Quid antiquiſſimi poetae* Liuij *Erotopaegnion libros loquar?* Item: *Calendis, Idibus, Nonis, & alijs quibuſdam feſtis trecenti: nuptijs autem ac repotijs*, HS. *mille*, non, *feſtiuis*, & *millies*, vt malè legitur in libris vulgatis. Legis

autem Fanniae, quam Agellius recitauit, meminit Plinius lib.x.cap.L. his verbis: *Gallinas ſaginare Deliaci coepere: vnde peſtis exorta, opimas aues, & ſuopte corpore vnctas deuorandi. Hoc primum antiquis cenarum interdictis exceptum inuenio iam lege C. Fannij Coſ.* XI. *annis ante tertium Punicum bellum, nequid volucrum* (ſiue *volucre*, vt eſt in libro manuſcripto) *poneretur praeter vnam gallinam, quae non eſſet altilis: quod deindè caput translatum, per omnes leges ambulauit. Inuentumq. diuerticulum eſt, in fraude earum gallinaceos quoque paſcendi lacte madidis cibis: multò ita gratiores approbantur &c.* Athenaeus lib.VI. nonnulla Fanniae legis capita refert, & in primis de numero conuiuarum, ait enim: Ἐκέλευε δὲ ὁ νόμος, τριῶν μὲν πλείονας ἔξω τῆς οἰκίας μὴ ὑποδέχεσθαι. κατ' ἀγορὰν δὲ τῶν πέντε. τοῦτο δὲ τρὶς τοῦ μηνὸς ἐγένετο. ὀψωνεῖν δὲ πλείονος δυοῖν δραχμῶν καὶ ἡμίσους οὐκ ἐπέτρεπε. Κρέως δὲ καπνιστοῦ δεκαπέντε τάλαντα δαπανᾶν εἰς τὸν ἐνιαυτὸν ἐπεχώρει. καὶ ὅσα γῆ φέρει λάχανα, καὶ ὀσπρίων ἑψήματα. Praeter eas autem leges, quas Agellius adduxit de veterum parſimonia in cenis, Macrobius lib.III. cap. XVII. addit Orchiam, quam tulit C.Orchius Trib.pl. de Senatus ſententia, tertio anno, quam Cato Cenſor fuerat. Summa autẽ eius legis præſcribebat numerum conuiuarum. Item Didiam, cuius ferundae duplex cauſa fuit: Prima & potiſſima, vt vniuerſa Italia, non ſola Vrbs, lege ſumptuaria teneretur: Italis aeſtimantibus Fanniam legem, non in ſe, ſed in ſolos vrbanos ciues eſſe conſcriptam. Deinde, vt non ſoli, qui prandia, cenasve maiore ſumptu feciſſent, ſed etiam qui ad eas vocati eſſent, atque omnino interfuiſſent, poenis legis tenerentur. Atque haec ſatis ſuperque de veterum

parſi-

parſimonia in cenis: nam illa quae de quorumdam potius illiberalitate, quàm parſimonia referuntur, ponenda non puto, vt de Didio Iuliano narrat Spartianus, tantae eũ parſimoniae fuiſſe, vt per triduum porcellum, per triduum leporem diuideret, ſiquis ei fortè miſiſſet. Cenam conſequebatur Comeſſatio, qui cibus poſt cenam ſumebatur. Inde comeſſari dicebant, poſt cenam epulari. Suetonius in Tito. c. VII. *Quòd ad mediam noctem comeſſationes cum profuſiſſimo quoque familiarium extenderet*. Et in Domitiano cap. XXI. *Conuiuabatur*, inquit, *frequenter, ac largè, ſed paenè raptim, certè non vltra ſolis occaſum, nec vt poſtea comeſſaretur.* Liuius lib XL. *Demetrius iam cenatus, quin comeſſatum*, inquit, *ad fratrem imus?* Dictam autem comeſſationem à Græco verbo κῶμος, Varro ſcribit lib. VI. Feſtus in epitoma. *Comiſatio*, inquit, *à vicis, quos Graeci κώμους dicunt, appellatur: in his enim habitabant prius, quàm oppida conderentur. quibus in locis alij alio conuictus cauſa inuitabant*. Velius longus in libro de orthographia: *At in comiſatore*, inquit, *vtramque conſonantem ſimplicem ponamus: nam aut à comitate vox ducta eſt, aut à Graeco, παρὰ τὸν κῶμον. S. verò geminata vocis ſonum exaſperat.* Ex his igitur Scriptorum locis, quos adduximus, intelligere poſſumus, veteres Romanos ientaſſe, prandiſſe, cenaſſe, comiſaſſe: Sed ientaculum quidem, & comeſſationem paucorum hominum; prandium verò & cenam omnibus communem fuiſſe; & prandium quidem leuius, & ſecretum; cenam verò largiorem, & in propatulo cum amicis iniri ſolitam fuiſſe. Pranſuri autem veteres Romani, aut cenaturi, tres lectos ſternere ſoliti erant, à qui-

bus Triclinium Graeco nomine appellatur locus etiam ipſe, in quo tres illi lecti ſternerentur: Nam Seruius negans triclinium dici baſilicam, aut cenationem, quam cenatiunculam vocat Sidonius, ſtipadio ſtratam, ſatis arguitur à Fabio Quintiliano, & Valerio Maximo, qui quod de Scopa loquens Cicero dixit conclaue, interpraetantur triclinium. Seruus qui ſternendis lectis praeerat, quiq. ob id Lectiſterniator dicitur à Plauto, curabat per Mediaſtinos, vt opinor, ſcopis mundari triclinium prius, quàm lecti ſternerentur, vt indicat Plautus in Aſinaria, cum ait:

Iuſſin' ſceleſte ab ianua hoc ſtercus auferri?
Iuſſin' columnis deijcier operas aranearum?
Iuſſi ne in ſplendorem dari bullas has foribus noſtris?

& in Pſeudolo:

Haec cum ego à Foro reuertor, facite vt offendam parata,
Vorſa, praeſterga, ſtrata, lautaq., coctaq. omnia vti ſient.
Nam mihi hodie natalis dies eſt, decet eum omnes vos concelebrare. Item:
Tu eſto Lectiſterniator, tu argentum eluito, atq. extruito.

Iuuenalis Satyr. XIV.

Hoſpite venturo ceſſabit nemo tuorum:
Verte pauimentum, nitidas oſtende columnas,
Arida cum tota deſcendat aranea tela:
Hic lauet argentum, vaſa aſpera tergeat alter.

Horatius lib. II. Serm. Sat. IV.

Magna mouent ſtomacho faſtidia, ſi puer vnctis
Tractauit calicem manibus, dum furta ligurit:

Siue

Siue grauis veteri craterae limus adhæſit.
Vilibus in ſcopis, in mappis, in ſcobe quantus
Conſiſtit ſumptus? neglectis flagitium ingens.
Te ne lapides varios lutulenta radere planta,
Et tyrias dare circum illota toralia veſtes.

Eiuſdem, vt opinor, Lectiſterniatoris, ſiuè Mediaſtini munus erat, aulaeis & velis triclinium inſternere, quæ puluerem exciperent, ne dapes inquinaret. Horatius lib. II. Sat. VIII.

Interea ſuſpenſa graues aulaea ruinas
In patinam fecere, trahentia pulueris atri
Quantum non Aquilo Campanis excitat agris.

Quae ſanè aulaea in veteribus ex marmore tricliniis expreſſa ſunt. Sternebantur autem lecti non ſolum in triclinio, ſed interdum voluptatis cauſa variis etiam locis, in quibus tum publica, tum priuata conuiuia celebrabãtur. Nam Plinius lib. XII. cap. I. ſcribit: Licinium Mucianum Lyciæ legatum ſuper platano cenaſſe cum XXVIII. conuiuis, largè ipſa toros praebente fronde. Itemq. Caium principem in Veliterno rure in platano itidem XV. conuiuarum ac miniſterij capace triclinio, epulatam eſſe. Plinij verba, quia in promptu ſunt, non proferam ſingula, ſed tantum ea, quæ mendoſa ſunt, vt quomodo legi debeant, admoneam. *Dionyſius*, inquit, *prior Siciliae tyrannus Rhegium in Vrbem tranſtulit eas, domus ſuae miraculum, vbi poſtea factum gymnaſium, nec potuiſſe in amplitudinẽ adoleſcere, & alias fuiſſe in Italia, & nominatim Hiſpania, apud auctores inuenitur*. Putamus autem verba (*in vrbem*) gloſſema eſſe: & vocem *alias*, in *raras*, mutandam eſſe; nam σπανίαν habet Theophraſtus, à quo hunc locum Plinius

accepit. pro *Hiſpania* verò, vt eſt in libris vulgatis, legendum, *in Adria*, nam Illud Hiſpania, ex ea voce, quam diximus eſſe σπανίαν apud Theophraſtum, factum eſt ſiue à Plinio, qui malè vertit; ſiue ab alio, qui Plinij locum contaminauit. Ad has autem ſub vmbra platani compotationes pertinent illa Virgilij lib.IV. Georg.

Iamque miniſtrantem platanū potantibus vmbram.

Horatius lib.II. ode XI.

Cur non ſub alta vel platano, vel hac
Pinu iacentes ſic temerè, & roſa
Canos odorati capillos,
Dum licet, Aſſyriaq́. nardo,
Potamus vncti? Ouidius lib.III.Faſtor.
Plebs venit, ac virides paſſim diſiecta per herbas
Potat, & accumbit cum pare quiſq. ſua
Sub Ioue pars durat, pauci tentoria ponunt:
Sunt quibus è ramis frondea facta caſa eſt.

Cicero Philipp.lib.II. de Marco Antonio inquit: *Dat natalitia in hortis*. Virg.lib.VII. Aeneid.

Corpora ſub ramis deponunt arboris altae,
Inſtituuntq́. dapes, & adorea liba per herbas
Subijciunt epulis &c.

Sed in aedium ſuperiore parte ad anni tempus appoſita (vnde & *aeſtiua triclinaria ad frigus orientis ſpectantia* dixit Varro) ex communi conſuetudine lecti ſternebantur, à quibus, vt diximus, cenaculum ipſum, Graeco vocabulo Tricliniū eſt appellatum. Biclinium autem à duobus tantum ſtratis lectis videtur Plautus formaſſe, cum dixit in Bacchidibus: *Biclinium ſtratur &c.* &: —— *Iam facite,*
In biclinio cum amica ſua vterq́. accubitum eatis.

Quam-

Quamuis videri poſſit, biclinium apud Plautū non pro cenaculo, in quo duo eſſent lecti ſtrati, ſed pro lecto poſitum eſſe, in quo bini diſcumberent;quod magis placet:nam in veteribus marmoribus Romae multi huiuſmodi lecti reperiuntur, in quibus duo tantum diſcumbunt, menſa appoſita tripede. Reperitur item & vnus etiam lectulus, quem Scimpodium Scriptores vocant, & Grammatici interpretantur ἀτελὲς κλινίδιον μονοκοίτιον, quòd ſcilicet vilis eſſet, lectulus, & vnus tantū in eo accumberet. Vitruuius lib.VI.cap.X.ponit oecos quadratos,tam ampla magnitudine, *vt faciliter in eis*, vt inquit, *quattuor ſtratis triclinijs miniſtratorum ludionumq́. operis*(ita enim legendum, non vt in vulgatis, *miniſtrationum, ludorumq́.*) *locus poſſit eſſe ſpatioſus.* Athenaeus etiam lib. II. ſcribit apud antiquos fuiſſe oecos ſiue conclauia triclinia, tetraclinia, heptaclinia, & reliquis deinceps numeris lectorum diſtincta. ſic enim inquit: ὅτι καὶ τρίκλινοι οἶκοι, καὶ τετράκλινοι, καὶ ἑπτάκλινοι, καὶ κατὰ τοὺς ἑξῆς ἀριθμοὺς ἦσαν παρὰ τοῖς παλαιοῖς. Inde Phrynichū appellaſſe oecum ἑπτάκλινον, qui ſeptem lectos caperet; & ἐννεάκλινον, qui nouem. ſic enim ceciniſſe. ἑπτάκλινος οἶκος ἦν καλὸς, εἶτ' ἐννεάκλινος ἕτερος οἶκος. & Iulius Pollux lib.I. cap.VIII. docet oecum, triclinon, tetraclinon, pētaclinon, & decaclinon dici ex lectorum, qui ſterni poterât numero ad magnitudinis rationē. λέγεται δὲ, inquit, οἶκος τρίκλινος, τετράκλινος, πεντάκλινος, καὶ δεκάκλινος, καὶ ἁπλῶς πρὸς τὸ μέτρον τοῦ μεγέθους ὁ τῶν κλινῶν ἀριθμός. Vt conijci poſſit locum à magnitudinis ratione, etiam ſi nullos haberet ſtratos lectos, oecum triclinon, tetraclinon, pentaclinon, declaclinon, appellatum eſſe, ſicut lectos triclinos, tetraclinos, hexacli-

Digitized by Google

hexaclinos,à numero ſcilicet conuiuarum, quos capere poſſent.Itaq. Antiphanes Comicus apud Athenaeum videtur lectum triclinon dixiſſe, in quo tres diſcumberent. Συναγαγὼν,inquit,τρεῖς ὄντας εἰς τρίκλινον ἡμᾶς. Quamuis Athenaeus dicat τρίκλινον deſignari ab Antiphane hoc verſu oecum, in quo tres lecti ſtrati eſſent: Cùm tamen triclinium ponatur interdum non tantum pro loco,ſed pro lecto etiam ipſo diſcubitorio, vt intelligi poteſt ex verſu Amphidis apud Athenaeum:

Οὐχ ὑποστρώσεις ποτὲ τρίκλινον;

& ex Vitruuij loco ſupra memorato,itemq. Varronis libro III.cap.XIII. de re ruſtica, in quo ait: *Erat, locus excelſus, vbi triclinio poſito cenabamus*. Idem lib.I. cap.LVIII. triclinium pro lecto item vſurpauit, cum inquit: *In quo quidam etiam triclinium ſternere ſolent cenandi cauſa*.& Plinius triclinia aerata, pro lectis dixit.ſic etiam Cicero,referente Seruio,ſterni triclinia, & in Foro ſterni iubebat. Atq. huius vocis duplex notio induxit,vt videtur,Seruium in eum errorem,vt negarit triclinium ſignificare baſilicam ipſam,vel cenationem, in qua tres lecti ſternerentur. Lectos tetraclinos videtur innuere Horatius illo verſu ex libro Serm.I.Sat.IV.

Saepe tribus lectis videas cenare quaternos.

duodeni enim diſcumbebant in ternis lectis. Pentaclinos verò lectos ſignificauit Cicero, cum dixit in Piſonem: *Graeci ſtipati,quini in lectulis, ſaepe plures, ipſe ſolus*. Hexaclinon item innuit Martialis lectum, qui ſex caperet lib.IX.

Et teſtudineum menſus quater hexaclinon.

Et Eubulus lectum heptaclinon dixit, qui ſeptem diſcum-

diſcumbētes caperet, his verſibus apud Athenaeum, quibus conuiua poſtulat ſterni ſibi lectum heptaclinon, & addi Sicula ceruicalia quinque: Θὲς ἑπτάκλινον. ἑπτάκλινος οὗ τόπος. καὶ πέντε κλίνας σικελικάς. λέγ' ἄλλο τί; σικελικὰ προσκεφάλαια πέντε. ſic enim leguntur hi verſus in V.C. bibliothecae Farneſianae, cū in vulgatis mutili ſint, & ſine poetae nomine. Plutarchus etiā ſcribit, Caeſarem cum vellet populum epulis & ſpectaculis capere, excepiſſe eum tricliniorum in ſumma viginti duobus millibus, & poſt edita ſpectacula cenſu acto, pro trecentis viginti millibus ciuium, quot ſuperiore cenſu fuerant, cenſa eſſe capita in totum centum quinquaginta millia. Graecè ſic: ὁ δὲ Καῖσαρ τὸν δῆμον ἀνελάμβανεν ἑστιάσεσι καὶ θέαις, ἑστιάσας μὲν ἐν δισμυρίοις καὶ δισχιλίοις τρικλινίοις ὁμοῦ πάντας. & poſtea μετὰ δὲ τὰς θέας γενομένων τιμήσεων, ἀντὶ τῶν προτέρων δυεῖν καὶ τριάκοντα μυριάδων ἐξητάσθησαν αἱ πᾶσαι πεντεκαίδεκα. Vt videri poſſit in triclinio, ſiue in lecto, collocatos tunc à Caeſare conuiuas ſeptem. Et Craſſum idem Plutarchus ſcribit, cum Herculi polluceret, populo epulum dediſſe decem millibus menſarum. ſic enim ait: Ἡρακλεῖ μεγάλην θυσίαν ποιησάμενος, εἱστίασε τὸν δῆμον ἀπὸ μυρίων τραπεζῶν. Vt conijci poſſit infinitum fuiſſe numerum lectorum & conuiuarum. Scribit etiam Trebellius Pollio in Salonino, moris fuiſſe vt milites cum Imperatore diſcumberent: quod fieri nō potuit niſi ſtratis multis pro numero militum tricliniaribus lectis. ſic enim ait: *Nam cùm cingula ſua plerique militantium, qui ad conuiuium venerant, ponerent, hora conuiuij Saloninus puer, ſiue Gallienus, bis aureos conſtellatosq́. baltheos* (ſic enim legendum, non *conſtillatos*) *rapuiſſe perhibetur; & cum eſſet diffi-*

ficile

ficile in aula Palatina requirere, quod periſſet, ac tacitis militibus viri detrimenta pertuliſſent, poſtea rogati ad conuiuium cincti accubuerūt. cùmq. ab his quaereretur, cur non ſoluerent cingulum, reſpondiſſe dicuntur: Salonino illud deferimus. Atq. hinc tractum morem, vt deinceps cincti cum Imperatore diſcumberent. Vt videri poſſit apud veteres aliquando plura, interdum pauciora ſtrata fuiſſe triclinia, pro numero ſcilicet conuiuarum, qui & ipſe itidem varius fuit. Nam idem Capitolinus ſcribit in Vero, celebratum ab eo aliquando conuiuium tale, in quo duodecim diſcubuerint, iuxtà δωδεκάθεον Auguſti celebrem cenam, cùm ſit notiſſimum dictum de numero conuiuarum: *ſeptem conuiuium, nouem conuitium*. Contrà verò Lampridius de Alexandro Seuero ait, offenſum eum aliquando multitudine conuiuarum, dicere ſolitum, ſe tamquam in theatro, & Circo tunc manducare. *Publica*, inquit, *conuiuia* (ſic enim legendum) *ea ſimplicitate egit, qua priuata, niſi cum numerus accubantium creſcebat*. Cum tamen L. Verus referente Capitolino, diebus feſtis & Saturnalibus vernas etiam in triclinium admiſerit, non offenſus ſcilicet multitudine lectorum, & conuiuarum in iis cū eo diſcumbentium. Sed tres tantum lectos conſueuiſſe antiquos ſternere, niſi cum cena publica daretur, aut cōuiuium exhiberetur ab Imperatoribus, (tunc enim tribus illis lectis adijciebantur alij pro numero conuiuarum) vel ex ipſo triclinij nomine iam oſtendimus, ad quod reſpexit Iuuenalis Sat.III. cum inquit:

Tertia ne vacuo ceſſaret culcita lecto. Vnde Plutarchus tradit Cleomenem cena quotidiana in triclinio

clinio

clinio vſum eſſe per quã reſtricta & laconica. Quòd ſi legatos vel hoſpites exciperet, lectos præterea duos adiiciebant miniſtri, & menſam inſtruebant paulò ſplendidiorem, non condimentis vel bellariis, ſed fercula vt pleniora eſſent, & gratius vinum. Sublata autem menſa, alteram inferri ſolitam menſam tripedem, in qua crater aeneus poneretur vini plenus, & phialae argenteae binas heminas capientes, poculaq́. argentea admodum pauca, ex quibus cui liberet, bibebat: inuitum inuitari ad bibendum neminem. Graecè ſic: τὸ δὲ δεῖπνον αὐτοῦ τὸ μὲν καθημερινὸν ἦν ἐν τρικλινίῳ σφόδρα συνεσταλμένον καὶ λακωνικὸν, εἰ δὲ πρέσβεις ἢ ξένους δέχοιτο, δύο μὲν ἄλλαι προσπαρεβάλλοντο κλῖναι. μικρῷ δὲ μᾶλλον οἱ ὑπηρέται τὴν τράπεζαν ἐπελάμπρυνον, οὐ καρυκείαις, οὐδὲ πέμμασιν, ἀλλ' ὥστ' ἀφθονωτέρας εἶναι τὰς παραθέσεις, καὶ φιλανθρωπότερον τὸν οἶνον. ἐπαρθείσης δὲ τῆς τραπέζης, εἰσεκομίζετο τρίπους, κρατῆρα χαλκοῦν ἔχων, οἴνου μεστὸν. καὶ φιάλας ἀργυρᾶς δικοτύλους δύο, ἐξ ὧν ἔπινεν ὁ βουλόμενος. ἄκοντι δὲ οὐδεὶς ποτήριον προσέφερεν. Athenaeus lib. IV. de Cleomene eadem ponit his verbis: Πολλῶν δὲ πρεσβειῶν παραγινομένων πρὸς αὐτὸν, οὐδέποτε ὠριστερον τοῦ καθειθισμένου συνῆγε καιροῦ, πεντάκλινον τε διέστρωτο, οὐδέ ποτε πλεῖον. ὁπότε δ' ἢ μὴ παρείη πρεσβεία, τρίκλινον, καὶ πρόσταγμα οὐκ ἐγίνετο δι' ἐλεάζου, τίς εἴσεισι ἢ κατακλιθήσεται πρῶτος, ἀλλ' ὁ πρεσβύτατος ἡγεῖτο ἐπὶ τὰς κλίνας, εἰ μή τιν' αὐτὸς προσκαλέσαιτο. Hoc autem addit tantum Athenaeus ad ea quae Plutarchus de Cleomene retulit, neminem apud eum à vocatore monitum, vt primus vel ſederet, vel accumberet, ſed ad lectos ducere conuiuas ſolitum, qui eſſet aetate prouectior, niſi aliquem ipſe vltrò vocaſſet. Triclinia verſatilia dixiſſe videtur Lampridius in Elagabalo cenatio-

nes

nes illas rotundas, quae vice mundi, vt ait Suetonius in Nerone, circumagerentur, quales erant in domo aurea Neronis, de quibus ita ſcribit Seneca libro epiſtolar. IV. *Vtrum tandem ſapientiorem putas, qui verſatilia cenationum laquearia ita coagmentat, vt ſubinde alia facies, atque alia ſuccedat, & toties tecta, quoties fercula mutentur?* Ex quo loco videtur corrigendus Lampridius, qui & ipſe de verſatili hac cenatione loquens in Elagabalo, ſic inquit: *Paraſitis in ſecunda menſa ſaepè ceream cenationem,* (ſic enim exiſtimamus legendum, non vt in vulgatis codicibus, *cenam*) *ſaepe ligneam, ſaepè eburneam, aliquando fictilem, nonnunquam etiam vel marmoream, vel lapideam, ita vt omnia illis exhiberentur videnda de diuerſa materia, quae ipſe cenabat.* Verba Lampridij de tricliniis verſatilibus ſunt haec: *Oppreſſit in tricliniis verſatilibus paraſitos ſuos violis & floribus ſic, vt animā aliqui efflauerint, cùm eripi ad ſummum non poſſent.* Suetonij de cenatione verſatili haec: *Cenationes laqueatae tabulis eburneis verſatilibus, vt flores ex fiſtulis, & vnguenta deſuper ſpargerentur.* Triclinijs nomina Deorum quidam imponebāt, vt Lucullus, qui cenationi nomen Apollinis indidit, vndè celebratur illud: *cenabitur in Apolline.* Suetonius in Claudio cap. X. *Quùm quaſi ſecretum eo deſiderante, turbam ſummouerent, in diaetam, cui nomen eſt Hermaeum, receſſerat. Alexander Seuerus Imp* (ſcribit Lampridius) *in matrem Mamaeam vnicè pius fuit, ita vt Romae in Palatio faceret diaetas nomine Mameae, quas imperitum vulgus hodie ad Mammam vocant.* Vſurpatur autem diaeta pro ipſa cenatione & triclinio, tum ab aliis, tum à Sidonio, qui ait: *Ex*

tricli-

triclinio in diaetam, ſiue cenatiunculam ſit tranſitus. Itemq́. Zeta, à Plinio Iuniore; quam tamen non à ſimilitudine literae, vt ſigma, ſed ἀπὸ τοῦ ζῆν, quemadmodum & diaetam ἀπὸ τῆς δαιτὸς dictam putamus. Porrò lecti qui in triclinio ſternebantur, & ob id tricliniares dicti, ex vno tantum latere menſae ſternebantur: fuiſſe autem eorum longitudinem pedum ſex, & paulò plus; latitudinem verò trium pedum, ſcribit Ariſtoteles in Mechanicis ſectione xxv. Menſarum verò quae apponebantur longitudinem, parē fuiſſe lectis ipſis, altitudinem autē trium cubitorum, intelligimus ex verſibus Euangeli poetae apud Athenaeum lib. xiv. in quibus quaeritur Paraſitus neceſſe ſibi eſſe, vt attollat ſe, ſiquid capere de menſa velit, cum eius altitudo cubitorum ſit triū. Euangeli verſus ſunt hi:

Ὕψος τῆς τραπέζης πήχεων ἐστὶ τριῶν,
Ὥστε τὸν δειπνοῦντ' ἐπαίρειν ἄν τι βούλεται λαβεῖν.

Vt videri poſſit lectos paulò eminentiores menſis fuiſſe, iuxtà Plautinum illud in Sticho:

Standum eſt in lecto, ſiquid de ſummo petas.

quod Graecis Euangeli ſenarijs planè reſpondet. Erant autem in lectis his tricliniaribus, anaclinteria ſiuè accubita quaedam, in quibus reclinati conuiuae diſcumbebant, quae Virgilius ſpondas lecti dixiſſe videtur, cum cecinit:

Aurea compoſuit ſponda, mediamq. locauit.

Lampridius verò in Elagabalo, accubita vocauit, cum inquit. *Nec cubuit in accubitis facilè, niſi ijs, quae pilum leporinum haberent, aut plumas perdicum, ſubalares ſaepe culcitas mutans.* & poſt: *Multis vilioribus amicis folles pro accubitis ſternebat, eosq́. reflabat pran*

denti-

dentibus illis,ita vt plerunq. ſubitò ſub menſis reperirētur prandentes. Spartianus autē in Aelio vocat anaclinteria,his verbis: *Nam lectū eminentibus quattuor anaclinterijs fecerat, minuto reticulo vndiq. incluſum, eumq. folijs roſae,quibus demptum eſſet album, replebat.iacenſq. cum concubinis, velamine de lilijs facto, ſe tegebat,vnctus odoribus Perſicis. Iam illa frequentantur à nonnullis,quòd & accubationes, ac menſas de roſis,ac lilijs fecerit,& quidem purgatis.* Apparet autem anaclinteria,ſiue accubita, poſita hic pro puluinis fuiſſe,quibus innixi conuiuae diſiungerentur alter ab altero, diſpoſiti quattuor illis locis, quos dicemus in lecto aſſignari ſolitos fuiſſe pro diſcumbentium gradu & dignitate. Seneca lib.I. de Ira: *Minus honorato loco poſitus iraſci coepiſti conuiuatori, vocatori,ipſi,qui tibi praeferebatur. Demens, quid intereſt, quàm lecti premas partem? honeſtiorem te aut turpiorem poteſt facere puluinum?* Inter lectos verò & oeci, ſiue triclinij parietes relinquebatur tantum ſpatij, quantum ſatis eſſet operis ad miniſtrandum, quae dicebantur ad pedes ſtare. Martialis in Zoilum lib. III.

At ipſe retrò flexus ad pedum turbam.

& in Santram lib.VII.

Nec eſculenta ſufficit gulae praeda,
Miſto lagenam replet ad pedes vino.

Sidonius lib.I. epiſt. ad Montium: *Retrorſumq. conuerſus,tamquam manibus aquam poſtularem, tantumq. remoratus, quantum ſtipadij circulum celerantia miniſteria percurrunt, cubitum toro reddidi.* Sic enim legendus eſt hic locus ex libro manuſcripto. Suetonius in Caligula cap.XXXVI. *Quas plerumq. cum maritis*

ritis ad cenam vocatas, prǽterq. pedes ſuos tranſeuntes, diligenter ac lentè mercantium more conſiderabat. Ex quibus locis ſatis conſtat de ſpatio, quod diximus inter lectos, & triclinij parietes fuiſſe. Quòd verò ad pedes diſcumbentium ſtarent miniſtri tricliniares, praeter eos locos, quos adduximus ſuprà, poſſumus etiam alijs exemplis confirmare. Seneca lid. III. de Beneficijs: *Seruus, qui cenanti ad pedes ſteterat*. Suetonius in Caligula cap. XXVI. *Quoſdam*, inquit, *ſummis honoribus functos, ad eſſedum ſibi occurrere*(ſiue vt eſt in manuſcripto codice, *currere*)*togatos per aliquot paſſuum millia, & cenanti modò ad pluteum, modò ad pedes ſtare ſuccinctos linteo, paſſus eſt*. Agretius item docet circumpedes dici obſequia ſeruorum. vnde Cicero lib. VIII. epiſt. ad Atticum, dixit: *Pollucem ſeruum à pedibus meum Romam miſi*. Videndum autem an apud Suetonium loco ſupra memorato de Caligula, pluteus poſitus ſit pro abaco, ſiue repoſitorio. nam ſi plutei ſunt fulcra tori, ſiue ſepta, non duo dixit, ſed idem: ipſum ſtetiſſe & ad pedes, & ad pluteum. Ad pedes autem Domini diſcumbentis ſtetiſſe mulierem peccatricem, vt appareret miniſtrantem, ſcribit S. Lucas cap. VII. his verbis: *Mulier, quae erat in ciuitate peccatrix, vt cognouit quòd Ieſus accubuit in domo Phariſaei, attulit alabaſtrum vnguenti: & ſtans retrò ſecus pedes eius, & capillis capitis ſui tergebat, & oſculabatur pedes eius, & vnguento vngebat*. Vnguento enim pedes diſcumbentium veteres vnxiſſe, infrà oſtendemus prolatis Scriptorum teſtimonijs. Lecti autem, quos diximus tricliniares appellatos, priſcis illis temporibus è ſtramento, & vt ait Varro, ex herba torta fiebant,

H vnde

vnde & tori appellati, qui à Graecis στιβάδες & στιβάδια, ſiue vt mauult Iſidorus, ſtipadia dicti ſunt. Plato lib. II. de Rep. Επὶ κάλαμόν τινα παραβαλλόμενοι ἢ φύλλα καθαρά, κατακλινέντες ἐπὶ στιβάδων ἐστρωμένων, μίλακί τε καὶ μυῤῥίναις εὐωχήσονται αὐτοί τε καὶ τὰ παιδία ἐπιπίνοντες τοῦ οἴνου ἐστεφανωμένοι. Plinius lib. VIII. cap. XLVIII. *Antiquis enim torus è ſtramento erat.* Inde Virgilius lib. v. dixit:

—— *viridante toro conſederat herbae.*

& Appuleius lib. v. *Pſyche teneris & herboſis locis, in ipſo toro graminis ſuaue recubans.* Huiuſmodi toros innuit Tibullus lib. II. eleg. v.

At ſibi quiſq. dapes, & feſtas extruet alte
Ceſpitibus menſas, ceſpitibusq́. torum.

& Homerus multò ante lib. II. odyſſ. his verſibus:

Εἷσεν δ' εἰσαγαγὼν, ῥῶπας δ' ὑπέχευε βαθείας,
Ἐστόρεσεν δ' ἐπὶ δέρμα ἰονθάδος ἀγρίου αἰγός.

Vnde Ouidius:

Qui poterat pelles addere, diues erat.

Poſtea lapidei (nam è candido marmore ſtibadium vite protectum deſcribitur à Plinio in epiſtolis) & ligneî fieri coeperunt, cuiuſmodi innuit Horatius illo verſu:

Si potes archaicis conuiua recumbere lectis,

& vt apertius dicit Dionyſius Halicarnaſſeus, κλίνας ξυλίνας ἀρχαϊκάς: quamuis alij legant τραπέζας, pro κλίνας, quòd menſae etiam ex ligno tunc fieri ſolerent: vnde & Seneca Tuberonis ligneos lectos refert, quales habentur apud Terentiũ Adelphis hoc verſu:

Lectulos in ſole iligneis pedibus faciundos dedit.

Talis fuit menſa tripes Horatij. Sed ex ligneis potiſſimùm citrei in maximo pretio fuerunt. Perſius Sat. I.

non

—— non quicquid deniq. lectis
Scribitur in citreis & c. & Martialis lib. XII.
Gemmantes prima fulgent teſtudine lecti,
Et Maurusiaci pondera rara citri.

Poſtremò non ſolùm ebore operiri coeperunt, dicente Statio Sil lib.III.ſil.I.*Torus aſper ſignis eburnis*, & Philone, *κλίνας ἐλεφαντοκολλήτους*, ſed etiam teſta teſtudinis ſecta in lamas eodem Philone ſcribente: *τρίκλινα χελώνης ἢ ἐλέφαντος κατεσκευασμένα, καὶ τιμαλφεστέρας ὕλης, ὧν τὰ πλεῖστα λιθοκόλλητα*, & Clemente Alexandrino, Paedag. lib. II. cap. III. *κλίνας χρυσοσυκοπούς, καὶ χελώναις πεποικιλμένας κοίτας*: vnde & teſtudinea triclinia veniſſe in vſum, cum antea fuiſſent lignea, refert Plinius lib.XXXIII.cap.XI.ex auctoritate Feneſtellae. & lib.IX. cap.XIII. dicit teſtudinum putamina ſecare in laminas, lectosq́., & repoſitoria his veſtire Carbilium docuiſſe. Varro lib. VIII. de ling. lat. *Cur malimus habere lectos alios ex ebore, alios ex teſtudine?* Operiebantur & aere: vnde aerata triclinia ab eodē Plinio dicuntur inuecta in triumpho Cn. Manlij Aſia deuicta, lib.XXXIV. cap.III. Itemq́. argento: vnde *κλίνας ἀργυρόποδας* dixit Philo ſuprà citato loco. & Suetonius Caligulam ſcribit, Romae publico epulo ſeruum ob detractam lectis argenteam lamam carnifici tradi iuſſiſſe. Martialis lib. VIII.

An magis aſtuti deraſa eſt vngue miniſtri
Bractea, de fulcro quod reor eſſe tuo.

Plinius lib.XXXIII.cap.XI. *Lectos verò*, inquit, *mulierum iampridem totos operiri argento, & triclinia quaedam, quibus argentum addidiſſe primus traditur Carbilius Pollio eques Romanus, non vt operiret, aut Deliaca ſpecie faceret, ſed Punicana. Idem & aureos fecit. nec*

H 2 *multò*

multò poſt argentei Deliacos imitati ſunt. & poſt: *Cornelius Nepos tradit ante Sullae victoriam, duo tantùm triclinia Romae fuiſſe argentea*. Incruſtabantur & auro, vt ex Martialis lib. IX. apparet, in quo eſt:

Et crepet in noſtris aurea lama toris.

Plinius lib. XXXIII. cap. XI. *Idem Carbilius & aureos lectos fecit:* quos χρυσοπάστοις dixit Clemens Alexandrinus. Lecti verò tricliniares cum antea pellibus (vt Ouidius dixit) tegerentur, poſtea ſtragulis & quidem pretioſis inſterni coeperunt, quae toralia dicta ſunt. Varro lib. I. de vita populi Romani apud Feſtum: *Quòd frontem lecticae ſternebant, ex ea herba torta, torum appellatum: hoc quod iniicitur, & nunc toral dicitur*. Idem de lingua latina lib. IV. *Quicquid inſternebant, à ſternendo ſtragulum appellabant*. Cicero Tuſculana quinta: *Cùm ſe ille cupere dixiſſet, collocari iuſſit hominem in aureo lecto, ſtrato pulcherrimo textili ſtragulo, magnificis operibus picto*. *Hinc ſtragulae veſtes* apud eundem Ciceronem; & *picta ſtragula* apud Tibullum lib. I. Eleg. II. Haec Capitolinus in Vero vocat ſtromata Graeco vocabulo, cũ inquit: *In toro conuiuali condormiens, ita, vt leuatus cum ſtromatibus in cubiculum perferretur*. Graecos etiam ſtrauiſſe lectos purpura & ſtragulis pretioſis, indicat Athenaeus lib. I. in quo adducit Platonem Comicũ inducentem quoſdam, qui in lecto eburneis pedibus effulto ſtragulis tinctis purpura & oſtro Sardiano, ornati cubarent. ſic enim Graecè: κἆτ' ἐν κλίναις ἐλεφαντόποσι, καὶ στρώμασι πορφυροβάπτοις, κἂν φοινικίσι σαρδιανικοῖσι κοσμησάμενοι κατάκεινται. Lampridius ſcribit Elagabalum Imperatorem cum priuatus eſſet, primum omnium toros aureis toralibus texiſſe: eundemq́.

demq. poſtea Imperatorem factum, ex ſolido argento habuiſſe tum tricliniares, tum cubiculares lectos. Praeterea aeſtiua conuiuia coloribus exhibuiſſe, vt hodie praſinum, vitreum, alia die venetum deinceps exhiberet, ſemper variè per dies omnes aeſtiuos. Cũ autẽ notũ ſit ab his coloribus nominatas eſſe quattuor illas agitatorũ factiones in Circẽſibus ludicris, quòd eſſent ſcilicet quattuor his coloribus diſtinctae, albo, ruſſeo, praſino, & veneto. Et Capitolinus in Vero ita ſcribat: *Deniq. etiam praeſens, & cum Marco ſedens, multas à Venetianis eſt paſſus iniurias, quòd Praſinis contra eos faueret, nam & volucri equo Praſino aureum ſimulacrum fecerat, quòd ſecum portabat. In tanto autem equus ille honore fuit, vt ei à populo Praſinianorum ſaepe modius aureorum poſtularetur.* (ita enim legendus hic locus, non vt in vulgatis editionibus mendoſiſſimè legitur: *quòd turpiſſimè contra eos faueret:* &, *vt ei à populo Parſinianorũ*) videndũ an legendũ ſit apud Lampridiũ: *vt hodie praſinũ & ruſſeũ, alia die album, & venetum deinceps &c.* nã vitreum colorem eundem eſſe cum veneto conſtat inter eos, qui de coloribus ſcripſerunt. Sternebãtur item lecti culcitis, vt ex Varrone, & Iuuenalis verſu intelligimus, quem ſuprà protulimus. Paulus in lege. III. Dig. de ſuppellectili legata: *Supellectili,* inquit, *legata haec continentur: menſae, trapezophora, delphicae, ſubſellia, ſcamna, lecti etiam inargentati, culcitae.* Cicero Tuſculana quinta: *Collocemus in culcita plumea, pſaltriam adducamus.* Contrà, in robore dicebantur accumbere, qui non in lectulis ſtragula veſte inſtratis, ſed in dura quadam materia aut ligno diſcumberent, vt de Spartiatis refert Cicero in ora-

H 3 tione

tione pro L.Muraena his verbis: *Qui cotidianis epulis in robore accumbunt*. Duritiam autem victus Spartiatarum, qui ſuper ligno ſoliti eſſent diſcumbere, oſtendit Athenaeus lib. XII. cum inquit: καὶ κληθεὶς εἰς φιδίτιον, ἐπὶ τῶν ξύλων κατακείμενος, καὶ δειπνῶν μετ' αὐτῶν. Stratis igitur, ita vt diximus, lectis, non vt ſcribit Cicero, hoedinis pellibus piſco more, ſed iuxtà Virgilianum illud,

——— ſtratoq. ſuper diſcumbitur oſtro,

addebantur puluini, quibus cenantes inniterentur. Martialis lib. III.

Cubitis trudit hinc & hinc conuiuas,
Effultus oſtro, ſericisq. puluinis.

Huiuſmodi puluinos Lampridius in Elagabalo *ſubalares culcitas vocat*. Fiebant autem è pluma, vt inquit Appuleius, delicata, cuius verba ſunt haec ex lib. x. de Aſino: *Quattuor eunuchi confeſtim puluinis pluribus ventosè tumentibus, pluma delicata, terreſtre nobis cubitum perſtruunt. ſed & ſtragula veſte, auro ac murice Tyrio depicta probè conſternunt: ac deſuper breuibus admodum, ſed ſatis copioſis puluillis alijs nimis modicis, quis maxillas & ceruices delicatae mulieris ſuffulcire conſueuerunt, perſtruunt*. Athenaeus lib. IV. ponit. lectos quoſdam permagnos, tanta impenſa & tam egregia varietate elaboratos, vt vocatis ad cenam hoſpitibus, quidam cubito inniti puluinis cunctarentur, & qui antea in toto conuiuij ſpatio in nudo cubili perdurauerant, tum in lectis accumbentes, ne ſemel quidem puluinaribus cubitum fulcirent. ſic enim Graecè: Καὶ πάλιν αὐτοῖς στρωμναί τε τοῖς μεγέθεσιν οὕτως ἐξησκημέναι πολυτελῶς, καὶ τῇ πολυτελείᾳ διαφόρως, ὥστε τῶν ξένων ἐνίους τῶν παραληφθέντων ὀκνεῖν τὸν ἀγκῶνα

ἀγκῶνα ἐπὶ τὰ προσκεφάλαια ἐρείδειν. οἱ δὲ πρότερον ἐπὶ τοῦ κλιντηρίου ψιλοῦ διακαρτεροῦντες τῆς κλίνης παρ' ὅλην τὴν συνουσίαν τὸν ἀγκῶνα ἅπαξ ἐρείσειαν. Eubulus apud eundem Athenaeum lib.11. inducit conuiuam poſtulatem ſibi ſterni lectos quinque Siculos, & addi Sicula puluinaria quinq., cum inquit: καὶ πέντε κλίνας Σικελικάς, καὶ Σικελικὰ προσκεφάλαια πέντε. Aliquando aggeratis, vt inquit Appuleius, in cumulum ſtragulis vtebantur pro puluinis. Sic enim ait lib.11. de Aſino: *Ac ſic aggeratis in cumulum ſtragulis, effultusq. in cubitum, ſuberectusq. in torum.* (ſic enim legendum ex V. C. non vt in vulgatis, *effultisq. & ſuberectis.*) Pro puluinis Elagabalus folles ſiue vtres aliquando ſtrauiſſe, qui à pedibus per pueros ad reflandum ſpiritum ſoluerentur, ſcribit Lampridius his verbis: *Multis vilioribus amicis folles pro accubitis ſternebat, eosq. reflabat prandentibus illis, ita vt plerunq. ſubitò ſub menſis inuenirentur prandentes.* Ex quibus verbis confirmantur etiam illa, quae ſuprà diximus, in lectis fuiſſe anaclinteria quaedam ſiuè accubita, hoc eſt, puluinos, quibus locati conuiuae, pro cuiuſq. gradu & dignitate, dum cenarent, inniterentur. Lectos autem aſcenſuri, ſumpta cenatoria veſte, ſoleas deponebant, ne ſtragulas veſtes pedibus foedarent. Ac de cenatoria quidem veſte, quam exeuntes è balneo, depoſitaq. veſte balneari, cenaturi ſumebant, crebra mentio eſt apud veteres Scriptores: nam Capitolinus ſcribit Maximinum Iuniorem, cum eſſet puerulus, ad cenam ab Alexandro inuitatum in patris honorem, quòd ei deeſſet veſtis cenatoria, ipſius Alexandri accepiſſe. & Cornelium Frontonem oratorem in Hadriano ſcribit Dio Caſſius, cum ve-

H 4 ſperi

ſperi à cena ſerò domum rediſſet, intellexiſſetq́. ex eo cui patrocinium pollicitus erat, Principem ius reddere, veſte cenatoria indutum, vt erat, in ius veniſſe, eumq́. ſalutaſſe, non verbo Salue, quae matutina eſt ſalutatio, ſed Vale, quae veſpertina eſt, vſum. Graeca verba ſunt haec: Ἀμέλει δὲ καὶ Κορνήλιος φρόντων ὁ τὰ πρῶτα τῶν τότε ῥωμαίων ἐν δίκαις φερόμενος ἑσπέρας ποτὲ βαθείας ἐπανιὼν, καὶ μαθὼν παρά τινος ᾧ συνηγορήσειν ὑπέσχετο, δικάζειν αὐτὸν, ἔν τε τῇ στολῇ τῇ δειπνίτιδι, ὥσπερ εἶχεν, ἐς τὸ δικαστήριον αὐτοῦ εἰσῆλθε, καὶ ἠσπάσατο οὔτι γε τῷ ἑωθινῷ προσρήματι τῷ χαῖρε, ἀλλὰ τῷ ἑσπερινῷ τῷ ὑγίαινε χρησάμενος. Has autem cenatorias veſtes Athenaeus vocat δειπνητικὰ ἐνδύματα, de quibus Martialis lib.x.

Pugnorum reus, ebriaeq́. noctis
Cenatoria mittit aduocato.

Petronius Arbiter: *Cenatoria repetimus, & in proximam cellam ducti ſumus, in qua tres lecti ſtrati erant.* Tricliniaria haec fortaſſe vocauit Plinius lib. VIII. cap. XLVIII. cum inquit: *Metellus Scipioni tricliniaria Babylonica ſeſtertium octingentis millibus veniſſe iam tunc, poſuit in Capitonis criminibus, quae Neroni principi quadrigies* HS *nuper conſtitere.* Sed vtebantur etiam & pallio in cenis, vt indicant tum alij, tum Plautus Bacchidibus:

——— pro lorica malacum capiam pallium,
Vbi mihi pro equo lectus detur, ſcortum pro ſcuto accubet. & Martialis lib. II.

Ad cenam venies, ſed ſic diuiſa recumbes,
Vt non tangantur pallia noſtra tuis.

Ouidius in Amoribus:

——— nec in lecto pallia noſtra ſedent.

Spartianus in Hadriano: *Ad conuiuium venientes Sena-*

Senatores ſtans excepit; ſemperq. aut pallio tectus diſcubuit, aut toga ſubmiſſa. & in Seuero: *Habuit etiam illud omen imperij, cum rogatus ad cenam imperatoriã, palliatus veniſſet, qui togatus venire debebat, togam praeſidiariam ipſius Imperatoris accepit*. Suetonius in Caeſare: *Conuiuabatur adſiduè per prouincias duobus triclinijs, vno, quo ſagati, palliatiq. altero, quo togati cũ illuſtrioribus prouinciarum diſcumberent*. Vtebantur & laenis. Perſius Sat. I.

Hic aliquis, cui circa humeros hyacinthina laena eſt.

& Martialis de Luſco conuiua:

Et tectus laenis ſaepe duabus abit.

Feſtis autem diebus, & ſollemnibus epulis albatos cenaſſe, conijcere poſſumus ex verſibus Horatij lib. II. Serm.

Ille repotia, natales, alioſue dierum:
Feſtos albatus celebret, &c.

Xyphilinus etiam ſcribit, cùm diem feſtum agerent Romani, ob ingreſſum Teridatis, albatos omnes domibus ſuis albas hoſtias immolaſſe: μάλιστα δὲ, inquit, ἡ ἀγορὰ ἐπεπλήρωτο. τὸ γὰρ μέσον αὐτῆς ὁ δῆμος λευχειμονῶν καὶ δαφνηφορῶν κατὰ τέλη εἶχεν. Albatos etiam funebre conuiuium celebraſſe, colligere poſſumus vel ex ijs, quae ſcribit Cicero in Piſonem: *Quis vnquam cenauit atratus?* Milites quoq. cenaturos, cingula & baltheos depoſuiſſe oſtendimus ſuprà ex Trebellio Pollione in vita Solonini: quae malè in vulgatis codicibus tribuitur Capitolino. De ſoleis autem ita habetur apud Plautum in Moſtellaria:

Cedo ſoleas mihi, vt arma capiã. & in Truculento:
Cedo ſoleas mihi, auferte menſam amabo. & poſt.
Deme ſoleas, cedo vinum.

Teren-

Terentius Heautontimorumeno:

Accurrunt ſerui,ſoccos detrahunt, video alios feſtinare, lectos
Sternere, cenam apparare. Horatius lib.II.Sat.vlt.
Et ſoleas poſcit, tum in lecto quoq. videres
Stridere? Martialis lib. XII.
Bis Cotta ſoleas perdidiſſe ſe quaeſtus,
Dum negligentem ducit ad pedeis vernam,
Excalceatus ire coepit ad coenam. & alibi:
De fuerit ſi fortè puer, ſoleaſq́ licebit
Sumere pro puero proderit ipſe ſibi.

Plinius lib.IX. epiſt. ad Genitorem: *Quamuis lautiſſimam cenā &c. quàm multi, cum lector, autlyriſtes, aut comoedus inductus eſt, calceos poſcunt, aut non minore cum taedio recubant.* In antiquo etiam marmore bibliothecae Farneſianae, in quo duo diſcubitorij lecti expreſſi ſunt, & menſa tripes vna, Sileno ſeni adſunt nudi Fauni duo; alter, vt accubituro, ſoleas demat; alter, vt inclinabundum ſuſtineat, dum ſoleae detrahuntur: quibus detractis, veſtem, vt diximus, cenatoriam ſumebant. Sed marmoris antiqui Farneſiani, cuius modò meminimus, ſiue biclinium illud, ſiue alio nomine appellandum ſit, exemplū hic ſubijcere operaepretium erit: nam id quod eſt in aedibus Maffeiorum, à Farneſiano nulla re alia differt, niſi quòd duos illos lectos, diſtinctius ponit. Vtrumque verò duos Satyros habet, alterum qui à Graecis dicitur ναρθηκοφόρος, quòd ad prohibendam ebrietatem gerat ferulam; alterum, qui tibijs paribus, dextris & ſiniſtris, modos facit: vt videri poſſit marmor ipſum ad Bacchi feſta pertinere.

In lectis autem his tricliniaribus veteres Romani priſcis illis temporibus ſedentes, non accubantes epulabantur, vt ſcribit Seruius lib.vii. Aeneid. & Iſidorus notat lib.xx cap.ii.cum inquit: *Apud veteres Romanos non erat vſus accumbendi, vnde & conſidere diceban.*

cebantur: *Maiores enim noſtri* (inquit Seruius) *ſedentes epulabantur, quem morem habuerunt à Laconibus & Cretenſibus, vt Varro docet in libris de gente*, (vel vt habet Iſidorus) *de vita populi Romani, in quibus dicit quid à quaq. gente traxerit per imitationem*. Itaq. apud Homerum ſedent Heroes, non accumbunt, vt notat Athenaeus lib. I. in quo ſcribit hunc morem ſeruaſſe etiam interdum Alexandrum Magnum; qui vt refert Duris, aliquando quadringentos duces in ſellis aureis & argenteis veſte purpurea ſtratis ſedentes ac reclinatos conuiuio excepit. Athenaei verba ſunt haec: Καθέζονται ἐν τοῖς συνδείπνοις οἱ ἥρωες, οὐ κατακέκλινται. τοῦτο δὲ καὶ παρ' Ἀλεξάνδρῳ τῷ βασιλεῖ ἐνίοτε ἦν, ὥς φησι Δοῦρις. τετρακοσίους οὖν ποτὲ ἡγεμόνας ἑστιῶν, ἐκάθισεν ἐπὶ δίφρων ἀργυρῶν καὶ κλιντήρων ἁλουργοῖς περιστρώσας ἱματίοις. Poſtea inſtitutum eſt, vt Varro ait in libro de vita populi Romani eodem Iſidoro referente, vt viri diſcumberent, feminae ſederent, quòd turpis videretur in muliere accubitus. Atque id exemplo fortaſſe Graecorum, apud quos turpe habebatur in conuiuio virorum accumbere mulieres: licet poſtea mulieres quoque accumbere coeperint, & in triclinio Gallieni concubinas eius accubuiſſe ſcribat Capitolinus, itemq. apud Ciceronem accubuerit Cytheris. Appuleius lib. I. antiquam conſuetudinem expreſſit, cum inquit: *Intuli me, eumq. accubantem exiguo admodum grabatulo, & commodùm cenare incipientem inuenio; aſſidebat penès vxor, & menſa vacua poſita erat*. Quae verba ex Luciano conuertit, qui ait; γυνὴ δ' αὐτοῦ καθῆστο πλησίον. Atque hic quidem mos, vt inquit Valerius Maximus, à priſcis hominibus ad Deos etiam trāſlatus eſt: nam in Epulo Iouis, quod

in

in Capitolio Septemuiri Epulonum celebrabant, tribus ſtratis lectis (Ioui, ſcilicet, Iunoni, & Mineruae) Iouis quidem ſimulacrum in lectulo diſcumbens ſtatuebatur; Iuno autem & Minerua in ſellas ad cenam inuitabantur. Quod ſanè epulum in argenteo denario C. Coelij Caldi Septemuiri Epulonum expreſſum eſt, & apud Valerium Maximum habetur lib. II. cap. I. in quo refert, feminas in nuptijs cum viris cubantibus ſedẽtes cenitaſſe. Scribit item Velleius lib. II. Tiberium Imperatorem maiorem partem aeſtiuarum expeditionum ſedentem cenaſſe, properantem ſcilicet ad rem gerendam. & Plutarchus in apophth. tradit, Scipionem Aemilianum edixiſſe, vt milites ſui ſtantes incoctum obſonium prãderent; diſcumbentes autem panem vel pultem, & carnem coctam, aut elixatam cenarent. Plutarchi verba ſunt haec: προσέταξε δὲ ἀριστᾷν μὲν ἑστῶτας ἄπυρον ὄψον, δειπνεῖν δὲ κατακειμένους ἄρτον ἢ πολτὸν ἁπλῶς, ἢ κρέας ὀπτὸν, ἢ ἑφθόν. Ad quam ſanè conſuetudinem reſpexit Liuius lib. XXXIV. cum inquit: *Pileati aut lana alba velatis capi ibus Volones epulati ſunt alij accumbentes, alij ſtãtes; qui ſimul miniſtrabant, veſcebanturq́.* Con ſueuiſſe autẽ veteres ſiuè prandérent, ſiuè cenarẽt, in lectis, eo quo infra dicetur modo, accũbere, nõ ſedere, multis exẽplis probari poteſt. Plautus in Sticho:

Haud poſtulo equidem ſummo in lectulo accumbere.

& in Perſa:

Age age ergo tu Sagariſtrio, accumbe in ſummo.

& in Moſtellaria:

Non omnes poſſunt olere vnguenta exotica,
Sicut tu oles: neq. ſuperior accumbere.

Cicero lib. IX. Epiſt. *Accubuerat ſuper me Atticus.* Vir-

Virgilius Aeneid. lib.II.

——— *Tu das epulis accumbere diuum.*

Columella lib.XI.cap.I. *Villicus ſit frugalitatis exemplum, nec niſi feſtis diebus accubans cenet.*

Iuuenalis Sat. I.

Vacuiſq. toris tantum ipſe iacebat.

Suetonius in Auguſto. cap. LXXIV. *Ne toro quidem cubuiſſe aiunt, niſi humili & modicè inſtrato.* Athenaeus autem quaeritur lib. I. homines ſuae aetatis tantùm ab antiqua frugalitate excidiſſe, vt accumberent in conuiuijs: ſic enim inquit: Νῦν δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἐκπεπτώκαμεν, ὥστε κατακεῖσθαι δαινυμένους. Appuleius lib. x. de Aſino: *Et primum me quidem menſam accumbere ſuffixo cubito perdocuit.* Quibus verbis conuertit locum illum Luciani: Καὶ πρῶτον μὲν κατακλίνεσθαι ἐπὶ κλίνης ἐπ' ἀγκῶνος ἐποίησεν. Horatius lib. I. carm. ode XXVII.

——— *impium*

Lenite clamorem ſodales,

Et cubito remanere preſſo.

Quamuis conſueuerint conuiuantes, vbi epularum eos ſatietas coeperat, ciboq. diſtenti erant, in cubitum tunc maximè ſe reponere; quod idem Horatius hoc verſu expreſſit:

Languidius in cubitum iam ſe conuiua reponit.

De cena Sertorij & Naſidieni, & locis in ea diſcumbentium, dicere ſuperſedeo, quando de his copioſè tractatum eſt in commentario de Triclinio, & aliquibus locis in hoc ipſo etiam libro. Illud tantũ hic addam, exiſtimare me, verſum illum Virgilianum;

Inde toro pater Aeneas ſic orſus ab alto,

non eſſe ad altitudinem tori referendum, ſed altum torum dixiſſe Virgilium tori ſummum locum, in

quo

quo diſcũberet Aeneas, quòd is locus eſſet dignior tertio, qui Achati aſſignatus erat: nam medius locus, in quo ſe Dido locauerat, ita dignior ceteris erat, vt poſt eum primus, deinde tertius numeraretur. Vnde Plautus videtur in Sticho dixiſſe:

Haud poſtulo equidem medio in lectulo accumbere:
Scis tu me eſſe imi ſubſellij virum. & Horatius:
——— *ſecutis omnibus imis.*

Plautus rurſum in Perſa:

Ergo oratores populi ſummates viri
Summi accumbent: ego infimatis infimus.

In imo autem ſolebant paraſiti accumbere, & quos ad cenam Naſidieni (vt ait Horatius) Maecenas adduxerat vmbras. Qui lib. I. epiſt. ad Torquatum dixit:

——— *Locus eſt & pluribus vmbris.*

Vmbrarum autem erat in lecto quartus locus, in quo interdum accubuiſſe Hadrianum Imp. ſcribit Dio Caſſius in eius vita his verbis: Ἀεί τε περὶ ἑαυτὸν καὶ ἐν τῇ ῥώμῃ, καὶ ἔξω, τοὺς ἀρίστους εἶχε. καὶ συνῆν σφίσι καὶ ἐν τοῖς συμποσίοις, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τέταρτος πολλάκις διωχεῖτο. (ſic enim legendum, non vt vulgò habetur in exemplaribus, ὠχεῖτο.) Quos autem vmbras dicit Horatius, Athenaeus σκιὰς dixit. & Plutarchus docet vmbras dictos eſſe, qui alium ſequerentur ad conuiuium, cum ipſi inuitati non eſſent. ſic enim ſcribit lib. VII. Sympos. τὸ δὲ τῶν ἐπικλήτων ἔθος, οὓς νῦν σκιὰς καλοῦσιν, οὐ κεκλημένους αὐτοὺς, ἀλλ' ὑπὸ τῶν κεκλημένων ἐπὶ τὸ δεῖπνον ἀγομένους. Suetonius item in Auguſto, cap. LXIV. dicit Caium & Lucium Auguſti ex Agrippa nepotes imo loco, ideſt infima parte lecti ſolitos fuiſſe accumbere, cũ Auguſtus vnà cenaret. Niſi fortè pro imo loco, lecti

ful-

fulcra dixerit Suetonius, ad quae priſco more ſedentes cenitaſſe nobiles pueros Romanos auctor eſt Cornelius Tacitus. Verba Suetonij ſunt haec: *Neq. cenauit vnà, niſi vt in imo loco aſſiderent: neq. iter fecit, niſi vt vehiculo anteirent, aut circà adequitarent &c.* Atq. hic ordo diſcumbentium in cena etiam Sertorij ſeruatus eſt, in qua tamen ſcribit Plutarchus Sertorium mutato accumbendi modo, ſupinum diſcubuiſſe. Quis igitur fuerit in lectis apud veteres accumbendi modus, video à nonnullis quaeri, quibus nos quid in antiquis marmoribus ſcalptum, & à veteribus Scriptoribus relatum obſeruauerimus, iam exponemus. Non enim vno eodemq. modo in cenis ſepulchralibus antiquos accubuiſſe, quo in conuiuijs diſcumbere ſoliti erant, tum Graeci & Latini Scriptores, tum ipſa marmora teſtantur. Nam in feralibus quidem cenis iacentes conuiuae, reclinata ſuperiore parte corporis in cubitum ſiniſtrum, inferiore in longum porrecta ponuntur, diſtentis aliquando cruribus, nonnunquam dextro poplite leuũ prementes genu; in conuiuijs verò, incuruatis interdum genibus, & dimidia parte corporis erecti, puluinisq. innixi; aliquando, vt eſt apud Pacuuium, incoxantes additis puluinis, principio quidem cenae proni in cibum imminent, iuxtà illud Plautinum in Milite:

Sed procellunt ſe, & procumbunt dimidiatim, dum appetunt.

(ita enim legitur in V. C.) exſaturati verò & cibo pleni, in cubitum ſe ſe reponunt, iuxtà Horatianum verſum ſuprà prolatum:

Languidus in cubitum iam ſe conuiua reponet:

tunc

tunc enim ſupini, vt Sertorius in cena ſuprà memorata diſcubuiſſe dicitur(& vt inquit Lucianus in conuiuio Lapitharum, μικρὸν δ᾽ ἦν ὕπτιοι κατακείμενοι)in veteribus triclinijs exprimuntur. Ex tat autem Romae antiquum ſtibadium è marmore ad ſimilitudinem ſigmatis Graecae litterae factum, in quo vt amicus meus homo doctiſſimus conijciebat ex loco Sidonij infra citato, conuiuae ipſi non incuruatis genibus procumbentes, ſed coxim, vt loquitur Appuleius, interpoſitis puluinis inſidentes, vt Sagarij apud nos ſolent ſedere, repraeſentantur. Erat enim Sigma lectus ſiuè torus,ad menſas rotundas accommodatus, quem ſemirotundum ſuggeſtum vocat Appuleius lib.v.cum ait: *Viſoq. ſtatim proximo ſemirotundo ſuggeſtu,propter inſtrumentum cenatorium,rata refectui ſuo commodum, libens accumbit*. Quòd autem formam, C, litterae Graecae repraeſentaret,Sigma vocabatur,vt apparet ex diſticho Martialis in Apophoretis:

Accipe lunata ſcriptum teſtudine Sigma:
Octo capit,veniat quiſquis amicus erit.

Sigma verò litteram apud Graecos ſimilem fuiſſe arcui Scythico,docet Athenaeus adducto Agathonis verſu lib. x. apud quem cum vellet quidam tertiam litteram nominis ΘΗΣΕΥΣ imperito cuidam litterarum indicare, oſtendit illam ſimilem eſſe arcui Scythico.ſic enim ait:

Σκυθικῷ τόξῳ τρίτον ἦν προσεμφερές.

De Sigmate ita ſcribit Lampridius in Elagabalo: *Primus*,inquit,*inuenit Sigma in terra ſternere, non in lectulis,vt à pedibus vtres per pueros ad reflandum ſpiritum ſoluerentur*. & poſt: *Illud ſanè mirum videtur*,

I *quod*

quod dicitur ab eo factum, vt de croco Sigma ſtrauerit, cum ſummos viros rogaſſet ad prandium, pro eorum dignitate ſe dicens foenum exhibere Septem autem conuiuas capiebat, licet Martialis in eo verſu, quem ſuprà protulimus, dixerit : *Octo capit* . nam lib. x. verius locutus eſt, cum dixit in epigrammate :

Septem Sigma capit, ſex ſumus, adde Lupum.

Itaq. Lampridius refert haec de Elagabalo : *Habuit hanc conſuetudinem, vt octo caluos rogaret ad cenam, item octo luſcos, & item octo podagroſos, octo ſurdos, octo nigros, octo longos, & octo pingues, cum capi non poſſent omnes vno Sigmate, vt de his omnibus riſus citaret.* Sidonius lib. II. epiſt. ad Domitium : *Ita vt miniſteriorum ſeſe non impediente famulatu, tot poſſit recipere ſellas, quot ſolet Sigma perſonas.* ſic enim emendandus hic locus, cùm in vulgatis libris corruptè legatur. Antiſigma verò vocabatur, qui ex altera parte ponebatur ſemicirculus, ſiue ſemirotundus (vt verbis vtar Appuleianis) ſuggeſtus, qui media interpoſita rotunda mēſa, integrum efficiebat circulum. Sed Sigma ipſum, vt in antiquo marmore reperitur, niſi aliquod in eo haereat fabrile erratum, hic ſubijciendum curauimus. Extat enim aliud, & quidem prorſus ſimile Sigmatis Romae item fragmentum, in quo conuiuae ipſi, genibus incuruatis, eo quo ſupra diximus modo, expreſſius ponuntur. Quin & alia plura reperiuntur Romae Sigmata ſiue ſtibadia ex marmore, in quibus eo quo dictum eſt modo iacentibus conuiuis, menſa appoſita eſt rotunda tripes, non modo ferculis extructa, ſed poculis etiam vinarijs, de quibus dicetur infra.

Digitized by Google

His igitur modis, quos ſuprà diximus, in triclinio diſcumbentibus Romanis, dabantur à miniſtris vnguenta, & coronae, vel vt eſt in marmore Farneſiano, taeniae ſiue faſciae quaedam, quibus frontem conuiuae vincire ſoliti erant; quòd ijs crederent ebrietatem impediri. Vnguentis verò liniebant non

modo caput, vt infrà dicetur, ſed pedes etiã diſcumbẽtiũ, vt indicat Athenaeus pluribus locis, & lib. XII. in quo adducit Antiphanem poetam in Alceſtide inducentem quendam, qui oleo diſcumbentis pedes vngeret; & itidem in Metragyrte ancillam quandam, quae oleo primùm pedes illineret diſcumbentis, ac deinde crura. ſic enim inquit: Ἀντιφάνης δὲ ἐν Ἀλκήστιδι, ἐλαίῳ ποιεῖ τινὰ χριόμενον τοὺς πόδας. καὶ ἐν Μητραγύρτῃ δέ φησι:

Τὴν τε παῖδ' ἀλείμματα
Παρὰ τῆς θεοῦ λαβοῦσαν,
Εἶτα τοὺς πόδας ἐκέλευσεν
Ἀλείφειν πρῶτον, εἶτα τὰ γόνατα.

Vngebant autem pedes oleo tum Baccharino, tum Amaracino, vt innuit idem Athenaeus prolatis verſibus ex Trophonio Cephiſodori, quibus cum alter peteret emi ſibi Baccharinum vnguentum vngendis pedibus hoc verſu:

Καὶ τοῖς ποσὶ πριῶ χωρίς μοι βακχάρινον

alter reſpõdet: Baccharinum ego tui pedibus emam? hoc verſu:

Βάκχαριν τοῖς σοῖς ποσὶν ἐγὼ πρίομαι;

Sed Amaricino etiam vſos aliquando fuiſſe intelligi poteſt ex Amphidis verſu, quem citat idem Athenaeus:

Τὸν πόδα δ' ἀμαρακίνοισι μύροισι τρίψουσι τὸν ἐμόν.

Vſi etiam ſunt vngendis pedibus Aegyptio vngento, cuius meminit Athenaeus libro ſuprà memorato, ſcribens, veteres in vnguentorum vſu fuiſſe curioſos, & vnicuiq. parti corporis idonea vnguenta adſignaſſe: nam pedes & crura Aegyptio vnguento; maxillas & vbera, Phoenicino; vtrumq. bracchium Syſimbrino, ſupercilium & comam Amaracino; ceruicem

uicem & genua Serpullino vnxiſſe. itaq; adducit Antiphanis teſtimonium, qui ait:

Λοῦται δ᾽ ὃς ἐκ χρυσοκολλήτου κάλπιδος,
Μύρῳ αἰγυπτίῳ μὲν τοὺς πόδας, καὶ τὰ σκέλη,
Φοινικίνῳ δὲ τὰς γνάθους καὶ τὰ τιτθία,
Συσιμβρίνῳ δὲ τὸν ἕτερον βραχίονα,
Αμαρακίνῳ δὲ τὰς ὀφρῦς, καὶ τὴν κόμην,
Ερπυλλίνῳ δὲ τὸ γόνυ καὶ τὸν αὐχένα.

Idem autem Athenaeus lib.xv. ſcribit moris fuiſſe apud Athenienſes, vt delicatorum pedes vnguento vngerentur. Sic enim ait: ἔθος δὲ ἦν παρὰ τοῖς ἀθηναίοις τοὺς πόδας τῶν τρυφώντων ἐναλείφειν μύροις, &c. Ad quem morem reſpexit Plinius lib.xv.cap.III.cum inquit: *Vidimus etiam veſtigia pedum tingi, quod M.Othonem monſtraße Neroni principi ferebant*. Sed non tantum pedes, ſed caput etiam (vt diximus) vngebant, praecipuè Nardino. Tibullus lib.II.eleg.II.

Illius puro diſtillēt tēpora nardo. & lib.III.eleg.VII.
Iam dudum Tyrio madefactus tempora nardo.

& Horatius:

Nardi paruus onyx eliciet cadum.

Celebratur autem praecipuè nardinum id, quod ex *ſpicis nardi* conficiebatur, quale *ſpicati nardi* dicitur à S.Marco; & à S.Ioanne, *nardi piſtici*: niſi fortè illud *piſtici* factum ſit ex verbo *ſpicati*, vt aliae multae voces è Latio in Graeciam aduectae, & è Graecia itidem in Latium tranſportatae, quas leuiter interdum immutatas eſſe conſtat. Achaeus in Vulcano Satyrico apud Athenaeum lib.XIV.dicit totum ſe corpus diſcumbentis conuiuae fragranti vnguento liniturū, cum ait:

Μύρῳ σε χρίσω πάμπαν δ᾽ ὀσμῶ δέμας.

Ὕδωρ δὲ νίψαι χεῖρας ὁ πρόσθεν δίδως,
Καὶ τράπεζαν ἐκποδὼν ὑπαίρεται. Catullus:
Cenabis bene mi Fabulle apud me, &c.
Nam vngentum dabo &c. Horatius lib. I. ode. III.
Cur non ſub alta vel platano, vel hac
Pinu, iacentes ſic temerè, & roſa
Canos odorati capillos,
Potamus vncti? & lib. II. ode VII.
Fregi coronatus nitentes,
Malobathro Syrio capillos. & alibi:
I, pete vnguentum puer & roſas.
& lib. III. ode XXIX.
Cum flore Maecenas roſarum, &
Preſſa tuis balanus capillis,
Iamdudum apud me eſt. Item:
Huc vina, & vnguenta, & nimium breues
Flores amoenae ferre iube roſae. Item:
—— *funde capacibus*
Vnguenta de conchis: quis vdo
Deproperare apio coronas
Curatue myrto? Lucretius lib. IV.
—— *conuiuia, ludi*
Pocula crebra, vngenta, coronae, ſerta parantur,
Iuuenalis Sat. XI.
—— *putere videntur*
Vnguenta atq. roſae &c. & Sat. XV.
Vnguenta & flores, multaq. in fronte coronae.
Coronis autem vnguento delibutis vtebantur ad prohibendam ebrietatem. Plautus Amphitruone:
Capiam coronam mihi in caput, aſſimulabo me eſſe ebrium.
Cicero pro Sex. Roſcio: *Ipſe verò quemadmodum*
com-

compoſito & delibuto capillo paſſim per Forum volitet.
Propertius lib.III. eleg.IV.

Me iuuat & multo mentem vincire Lyaeo,
Et caput in verna ſemper habere roſa.

& alibi:

Cum tua praependent demiſſae in pocula ſertae.

Ouidius lib.v. Faſt.

Tempora ſutilibus cinguntur tota coronis,
Et latet iniecta ſplendida menſa roſa.

Martialis lib.II.

Frange toros:pete vina:roſas cape:tingere nardo:

& lib.v. ad miniſtros:

Pingueſcat nimio madidus mihi crinis amomo,
Laſſenturq́. roſis tempora ſutilibus. & lib.XIII.
Dat feſtinatas Caeſar tibi bruma coronas:
Quondam veris erant, nunc tua facta roſa eſt.

Ex ramentis autem argenti fiebant coronae tunc,cũ roſae hieme non erant. Coronis autem, quas diximus è floribus necti ſolitas,conuiuae vtebantur, vt ſcribit Ariſtoteles, *ἐν τοῖς συμποσίοις δ᾽ ἐτηρίαν ϗ ἀφθονίαν αἰνιττόμενοι τροφῶν.* Itaq., vt docet Athenaeus,coronabant non tantum caput,& frontem,ſed collum etiã, vt oſtendit Horatius lib.II.Sat.III.

——— *potus vt ille*
Dicitur ex collo furtim carpſiſſe coronas,
Poſtquam eſt impranſi correptus voce miniſtri.

Tibullus lib.I.eleg.VII.

Illius è nitido ſtillent vnguenta capillo,
Et capite & collo mollia ſerta gerat.

Tertullianus de Corona militis: *Quis autem ille,qui dubitet vernis nos indulgere floribus,cum capiamus & roſam veris,& lilium, & quicquid aliud eſt in floribus*

blandi coloris, & odoris? His enim & ſparſis vtimur mollibus ac ſolutis, & ſertis colla complectimur. Coronabant etiam ipſa pocula, vt apparet ex Homeri verſu odyſſ.I.

Κοῦροι δὲ κρητῆρας ἐπεστέψαντο ποτοῖο.

Vnde accepit Virgilius lib. VII. Aeneid.

Crateras laeti ſtatuunt, & vina coronant.

Tibullus lib. II. eleg. V.

Tum operata Deo pubes diſcumbet in herba,
Arboris antiquae qua leuis vmbra cadit;
Aut è veſte ſua tendet vmbracula ſertis
Vincta, coronatus ſtabit & ipſe calix.

Tertullianus de Reſurrectione: *At enim & calix bene ſibi conſcius, & de diligentia miniſtri commendatur, de coronis quoq. potatoris ſui inorabitur*. Roſis itidem triclinia & floribus ſpargi ſolita fuiſſe indicat Horatius cum ait:

Neu deſint epulis roſae,
Neu viuax apium, neu breuelilium.

& Lampridius pluribus locis in Elagabalo: *Strauit*, inquit, *& triclinia de roſa & lectos*. & poſt: *Oppreſſit in tricliniis verſatilibus paraſitos ſuos violis & floribus ſic, vt animam aliqui efflauerint, cum eripi ad ſummum non poſſent.* Vopiſcus in Carino: *Roſis*, inquit, *Mediolanenſibus & triclinia & cubicula ſtrauit*. Atqui non tantum roſis, ſed croco etiam triclinia & balſamis, quemadmodum & theatra, ſpargi ſolita indicat Macrobius lib. III. cap. XIII. adducto Salluſtii teſtimonio, qui ait: *At Metellus in vlteriorem Hiſpaniam poſt annum regreſſus, magna gloria, concurrentibus vndiq. virili, & muliebri ſexu, per vias & tecta omnium viſebatur, cùm Quaeſtor C. Vrbinius aliiq. co-*

gnita

gnita voluntate, eum ad cenam inuitarant. Vltra Romanorum ac mortalium etiam morem curabant, exornatis epulis per aulaea, & ſigna (ſic enim legendum, non *inſignia*) *ſcenisq. ad oſtentationem hiſtrionum fabricatis, ſimul croco ſparſa humus* &c. Appuleius lib. VI. *Horae roſis & ceteris floribus purpurabant, omnia Gratiae ſpargebant balſama.* De theatris notum eſt, vel ex illo Propertij verſu:

Pulpita ſollemnes non oluere crocos.

& Spartianus ſcribit Hadrianum in honorem Traiani balſama & crocum per gradus theatri fluere iuſſiſſe. Sed coronarum, itemq. roſarum, & vnguentorum vſu in conuiuijs explicato, dicendum de vaſis, quibus vnguenta ſeruabantur. Vaſa vnguentaria Iulius Pollux ponit lib. VI. haec: τὰ δὲ ἀγγεῖα τῶν μύρων, λήκυθος, μύρηρες, καὶ ἀλάβαστρος. Plinius lib. XIII. cap. II. *Vnguenta optimè ſeruantur in alabaſtris.* & lib. XXXVI. cap. VIII. *Onychin aliqui alabaſtritem vocant, quem cauant ad vaſa vnguentaria, quoniam optimè ea incorrupta ſeruare dicitur.* Dioſcorides lib. V.

Ἀλαβαστρίτης λίθος ὁ καλούμενος ὄνυξ.

Inde Horatius verſu ſuprà citato dixit:

Nardi paruus onyx.

Plinius lib. XXXVII. cap. X. *Alabaſtritem gemmam naſci in alabaſtro Aegypti, & in Syriae Damaſco, candore interſtincto varijs coloribus.* Hinc Theocritus in Idyllio Ἀδωνιαζούσαι dixit:

Συρίῳ δὲ μύρῳ χρύσει᾽ ἀλάβαστρα.

Vnde apud Tibullum verſu ſuprà prolato melius fortaſſe legeretur:

Iamdudum Syrio madefactus tempora nardo.

(non *Tyrio*, vt vulgò legitur) nam apud Horatium lib.

lib. II. ode. II. eſt:

——— *Aſſyriaq. nardo*

Potamus vncti &c. & rurſus apud Tibullum lib. III. eleg. v.

Stillabat Syrio myrrhea rore coma.

(non *Tyrio*) ſic enim eſt vtroq. loco in VV. CC. Plutarchus item in Alexandro nominat inter alia vaſa vnguentarium alabaſtrum, è quo domus Alexandri excitato aromatum odore fragrabat. ſic enim inquit: ὡς δὲ εἶδε μὲν ὄλκεια, καὶ κρωσσούς, καὶ πυέλους, καὶ ἀλαβάστρους, πάντα χρυσοῦ ἠσκημένα περιττῶς, ὠδώδει δὲ θεσπέσιον οἷον ὑπὸ ἀρωμάτων καὶ μύρων ὁ οἶκος. Alexis etiam apud Athenaeum quaeritur vnguentário alabaſtro quoſdam ſe non illinere, cum ait: οὐ καὶ ἐμυρίζοντο ἐξ ἀλαβάστρου. Et Cicero Academicarum Quaeſtionum lib. II. nominat alabaſtrum vnguentarium, his verbis: *Quibus etiam alabaſter plenus vnguenti putere videatur*. In veterum autem monumentorum ruderibus ex alabaſtro vaſa quaedam huiuſmodi paſſim Romae reperiuntur, & ampullae item, quarum ſanè forma cõuenit cũ ijs, quae ſcribit Plinius Iunior lib. IV. Epiſt. *Aut deceſſit*, inquit, *expulſus, quod in ampullis ceteriſq. generis eiuſdem videmus accidere, quibus non hians, nec ſtatim patens exitus*. Martialis lib. III.

Et Coſmianis ipſe fuſus ampullis.

Porrò in antiquis marmoribus non tantum vaſa quaedam huiuſmodi vnguentaria, ſed pueri etiam ſcalpti ſunt, qui caniſtros, & ſerta, & vt ſcribit Athenaeus lib. XIV. στεφάνους, καὶ μύρα, καὶ θυμιάματα, καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα πάντα ferentes, alij flores manibus ſpargunt, alij conuiuas coronant, alij menſas ferculis onuſtas epulantibus apponũt, iuxtà Plautinũ illud in Perſia:

Date

Date aquã manibus, apponite mẽſam. & in Aſinaria.
——— *pueri apponite menſam.*

Item Cicero in epiſt. ad Atticum: *Haec ſcripſi appoſita ſecunda menſa.* Graeci enim ἐπιθεῖναι dicunt, cui ἀφαιρεῖσθαι opponunt. Plautus Amphitruone:

Cena appoſita eſt, cenaſti mecum. & poſt.
Am. Quid poſtquam cenauimus. Al. Te dormitare aiebas: menſa ablata eſt.

Alij flabello muſcas exigunt iuxtà Martialis diſtichon:

Lambere quae turpes prohibet tua prandia muſcas,
Alitis eximiae cauda ſuperba fuit,

vel ventũ faciũt iuxtà Terentianũ illud in Eunucho:

Heus tu Dore cape hoc flabellum, & ventulum huic facite, dum lauamur.

Ouidius de arte amandi:

Profuit & tenui ventos mouiſſe flabello.

Propertius:

Et mihi pauonis cauda flabella ſuperbae.

Claudianus:

Et cum ſe rapido feſſam proiecerat aeſtu
Patricius roſeis pauonum ventilat alis.

Salinum item & vaſa tum vinaria, tum eſcaria, de quibus infrà dicemus, in ijſdem marmoribus expreſſa ſunt. Nos exemplum vnius tantum marmoris, ſed ipſum diligenter repraeſentatum hic ſubijciemus. In eo autem lectus & menſa habetur tripes, diſcumbentibus marito & vxore, eo quo diximus modo in cenis feralibus veteres accũbere ſolitos fuiſſe. Quin & aliud huic prorſus ſimile marmor reperitur Romae ad Lateranum Graece inſcriptum ΗΔΥΣ ΒΙΟΣ ΤΟ ΖΗΝ ΓΛΥΚΥ· ΤΟ ΘΑΝΕΙΝ ΥΠΟΨΙΑ.

Salinum quidem in menſa poni ſolitum fuiſſe Horatius oſtendit illo verſu Serm. lib.1.

——— *& concha ſalis puri.*

& Feſtus. *Salinum* (inquit) *cum ſale in menſa ponere figulis religioni habetur, quod quondam Eſquilina regione*

gione figulo, cum fornax plena vaſorum coqueretur, atq. ille proximè eam conuiuatus, ſuper modum potus, ſomno eſſet oppreſſus cum conuiuis ſuis, praeteriens quidam petulans oſtio patente ex menſa ſalinum coniecit in fornacem, atq. ita incendio excitato, figulus cum ſuis concrematus eſt. Plinius lib. XXXIII. cap. XII. *Videret*, inquit, *Fabricius, qui bellicoſos Imperatores plus, quàm pateram & ſalinum ex argento habere vetabat*. Menſae quidem ipſae, ferculis onuſtae (aut, vt Cicero loquitur, *cibis extructae*) accumbentibus conuiuis non ſingulae ſingulis, vt in Heroum conuiuijs apponi ſolitas ex Homeri odyſſeae lib. I. notat Athenaeus, ſed ex lectorum ratione oblongae, quas *perpetuas* vocat Virgilius, apponuntur, vt plurimum tripedes, aliquando monopodia, bipedes nunquam. Athenaei verba ex lib. I. ſunt haec: ἐκ οἴονται δέ τινες ἑκάστω τῶν δαιτυμόνων κατ᾽ ἄνδρα παρακεῖσθαι τράπεζαν. τοῦ γοῦν Μέντῃ φασὶν ἀφικομένῳ πρὸς τηλέμαχον ἐν τῇ ὁμήρου ὀδυσσείᾳ ξεστὴ παρετέθη τράπεζα. Quo verſu oblongam menſam Homerus ſignificauit: nam Euſtathius eius interpres in eum verſum lib. IX. ſic ſcribit: ἐμφαίνει μήπω κυκλοτερεῖς εἶναι τὰς τραπέζας, ἀλλὰ πεπατυσμένας εἰς μήκωσιν. Sed ſiue oblonga, ſiue vt poſtea rotunda; apponi dicebatur menſa. Pherecrates apud Athenaeum: φέρε δὴ κατακλιθῶ, σὺ δὲ τράπεζαν φέρε. Vbi verò cenaſſent conuiuae, menſa tolli dicebatur. Plautus Truculento:

——— *cedo ſoleas mihi,*
Properate, auferte menſam. Virgilius Aeneid.
Poſtquam exempta fames epulis, menſaeq. remotae.

Athenaeus lib. V. ἀπαλλαγέντων δὲ, inquit, τῶν δειπνούντων, αἱ τράπεζαι ἐβαστάζοντο. Toties autē menſas, hoc eſt repoſitoria, quoties fercula, & obſonia mutari, &

conuiuantibus apponi à duobus ſolitas fuiſſe, non vt poſtea mos obtinuit, vt ſingula fercula ſinguli ferrent, conijcere poſſumus ex ijs, quae ſcribit Alexis apud Athenaeum lib. IX. cuius verſus ſunt hi:

Ὡς εἶδε τὴν τράπεζαν ἀνθρώπους δύο
φέροντας εἴσω, ποικίλων παροψίδων
Κόσμου βρύουσαν &c.

Menſas enim dicebant, quibus imponebantur vaſa tū eſcaria, tum vinaria, quaſq́. ferculis onuſtas duo ſerui (vt diximus) conuiuis apponebant, iuxtà Ouidianum illud:

Nunc dape, nunc poſito menſae nituere Lyaeo,

& Appuleianum: *Menſas dapibus largiter inſtructas accumbunt*. Ad quod teſtimonium accedit Seruij etiam auctoritas, qui in verſum illum Virgilianum, quem adduximus ſupra:

Poſtquam exempta fames epulis, menſaeq́. remotae,

ſic ſcribit: *Quia apud antiquos menſas ipſas apponebāt pro diſcis*. Ponebant autē mēſam, mediam inter conuiuas, vnde putat Varro dictam mēſam, quaſi *μέσην*. Quod colligitur ex loco etiam quodam Luciani in dialogo, qui *ὄνειρος*, ſiue *ἀλεκτρυὼν* inſcribitur, in quo ſic habetur: *εἶτα μηδενὸς ἀνεχομένου πλησίον κατακεῖσθαι αὐτοῦ, ἐμὲ κατακλίνουσι, φέροντες, ὡς ὁμοτράπεζοι εἴημεν*. Apud Senecā tamen ſinguli ſerui ſingula fercula attuliſſe videntur, cum inquit: *Ad hoc praeſtò aderit miniſtrorum ornatiſſimorum turba linteis ſuccincta, per quos ſigno dato ad inferendam cenam haud obſtrepenter diſcurritur*.

Itaq. de Annio queritur Martialis lib. VI. his verſib.

Cum menſas habeat ferè ducentas,
Pro menſis habet Annius miniſtros.

Tran-

Tranſcurrunt gabatae,volantq. menſae:
Has vobis epulas habete lauti.
Nos offendimur ambulante cena. & lib.IV.
Ad cenam nuper Va us me forte vocauit:
O natus diues,paruula cena fuit.
Auro,non dapibus oneratur menſa,miniſtri
Apponunt oculis plurima,pauca gulae.
Tunc ego,non oculos,ſed ventrem paſcere veni:
Aut appone dapes Vare,vel aufer opes.

Nam menſas vocabant etiam cibos ipſos menſis impoſitos, vt ſcribit Iulius Pollux his verbis: τραπέζας δὲ ἐκάλουν καὶ τὰ σιτία τὰ ἐπ' αὐτῶν τιθέμενα. Virgilius lib. III. Aeneid.

Quàm nos dira fames, noſtraeq. iniuria caedis,
Ambeſas ſubigat malis abſumere menſas.

&. Athenaeus lib. II. πάντων τραπέζας ἐκάλουν τὰς παραθέσεις ταύτας. Cenaſſe autem ternis, vt plurimum ferculis, ſiue miſſibus, hoc eſt menſas ter vt plurimũ mutaſſe, ex Suetonio colligimus, qui ait Auguſtum ternis ferculis, aut cum abundantiſſimè, ſenis praebuiſſe. Capitolinus etiam de Pertinace Imp. ita ſcribit: *Et niſi quod miſſum eſſet edulium, quotquot eſſent amici, nouẽ libras carnis per tres miſſus ponebat.* Lampridius in Elagabalo: *Habuit etiam iſtam conſuetudinem, vt cenas ſibi exhiberet tales. Vna die non niſi de faſianis tantum ederet, omneſq. miſſus ſola faſianorum carne ſtrueret. Item alia die de pullis, alia de piſce illo, & item illo: alia de porcis alia de ſtruthionibus, alia de oleribus, alia de pomis, alia de dulcijs, alia de opere lactario.* Pluribus tamen ferculis, ideſt miſſibus, his enim vocabulis res eadem appellatur, interdum cenitaſſe, ſatis apparet ex ijs, quae de eodem

Elaga-

Elagabalo ita ſcribit Lampridius : *Exhibuit aliquando & tale conuiuium, vt haberet viginti & duo fercula ingentium epularum, & per ſingula lauarent.* nam dixit paulò ſupra : *Cùm tantum biberent per ſingula fercula, & manus quaſi comediſſent, lauarent.* Seruius tamen priſcos Romanos duobus tantum ferculis vſos fuiſſe auctor eſt in illud Virgilij :

Fit ſtrepitus tectis, vocem per ampla volutant
Atria —— *Tangit*, inquit, *Romanam hiſtoriam, nam vt ait Cato, & in atrio, & duobus ferculis epulabantur*. Illud praeterea non eſt hic praetermittendum, moris apud veteres fuiſſe, vt nobiliores conuiuae lautioribus cibis honorarentur . Vnde apud Homerũ Aiax tergorib. honoratur, illo verſu:

Νώτοισι δ' Αἴαντα διηνεκέεσσι γέραιρε

& Athenaeus ſcribit lib.I. εἰσὶ δὲ καὶ ἀρίστοις κατὰ δεῖπνα τιμαί. Atqui non tantum tergoribus, ſed ſede & plenioribus poculis honorabantur, vt & ex Homeri Iliad.IX. apparet, in quo eſt:

Τυδείδη πέρι μέν σε τίον Δαναοὶ ταχύπωλοι
Εδρῃ, κρέασίν τε, ἰδὲ πλείοις δεπάεσσιν.

Appuleius lib.VII. *Parteſq. ſubreptas clanculò, Et praeguſtatas à ſe portiones offerebat hilaris.* & lib.II. *Abi fatue, qui in domo funeſta cenas, & partes requiris.* Item moris fuit, vt abſentibus amicis partes mitterentur, quas Graeci μερίδας dixerunt . Suetonius in Caligula cap.XVII. *Qua epulatione equiti Romano contra ſe hilarius auidiuſq. veſcenti, partes ſuas miſit.* Spartianus in Caracalla : *Poſt hoc fratrem patruelem Afrum, cui pridie de cena miſerat, iuſſit occidi.* Cicero dixit de *menſa mittere*, aemulatus illud Xenophontis ex lib. VIII. Paed. τούτοις ἔπεμπεν ἀπὸ τραπέζης. & poſt:

poſt: *οἷς ἂν ὁρῶσι πεμπόμενα ἀπὸ τῆς βασιλέως τραπέζης*. Capitolinus in Pertinace, de eius parſimonia loquens, ita ſcribit: *Et, cum verbis eſſet affabilis, re erat illiberalis ac propè ſordidus ita, vt dimidiatas lactucas & carduos in priuata vita conuiuis apponeret. & niſi quod miſſum eſſet edulium &c. Si autem plus aliquid miſſum eſſet, etiam in alium diem differebat, cum ſemper ad conuiuium multos vocaret. Imperator, etiam ſi ſine conuiuis eſſet, eadem conſuetudine cenitabat. Amicis ſiquando de prandio ſuo mittere voluit, miſit offulas binas, aut omaſi partem, aliquando lumbos gallinaceos, faſianum nunquam priuato conuiuio comedit, aut alicui miſit*. Et Lampridius de Alexandri Seueri item parſimonia ſcribens, haec refert: *Vſus conuiuij diurnus hic fuit. Vini ad totum diem ſextarij* xxx. *panis mundi* P. xxx. *panis ſequentis ad donandum*. P. L. *nam ſemper de manu ſua miniſtris conuiuij & panem, & partes aut olerum, aut carnis, aut leguminum dabat, ſenili prorſus maturitate patrem familias agens. Erant decreta & carnis diuerſae* P. xxx. *erant & gallinae, & oua, adhibebatur & anſer diebus feſtis. Calendis autem Ianuarij, & ludis Apollinaribus, & Iouis epulo, & Saturnalibus, & huiuſmodi feſtis diebus faſianus, ita vt aliquando & duo ponerentur, additis gallinaceis duobus, leporem quotidie habuit &c.* Quòd enim diebus feſtis lautius epulari conſueuerint, ita notum eſt, vt exemplis ad id probandum opus non ſit. Scribit enim Vopiſcus in Tacito, eum faſianam auem, niſi ſuo, & ſuorum natali, & *diebus*, (vt inquit) *feſtiuiſſimis* poſuiſſe. Miniſtris etiam triclinarijs de cena veteres dare ſolitos fuiſſe, conſtat pluribus Scriptorum teſtimonijs, & ex Suetonij Galba cap. XII. in quo eſt: *Et ordinario*-

K *quidem*

quidē diſpenſatori breuiarium rationū offerenti, paropſidem leguminis pro ſedulitate ac diligentia porrexiſſe. Tolli autem menſam vacuam nefas fuiſſe ſcribit Plutarchus, Quaeſt. LXIV. in qua diſputat, cur mēſa cum tolleretur, ſemper omnino aliquid ſuper ea volebāt relinqui? An quòd hac ambage ſignificabant ſemper ex partis aliquid in futurum reſeruandum, & in praeſenti die ſubſequuturae aliquam habendam rationem? Aut quòd ſcitum putabant, appetitum cohibere, eumq. reprimere, dum adhuc aliquid ad fruendum in promptu eſt? Plutarchi verba ſunt haec: Διὰ τί τὴν τράπεζαν οὐκ εἴων ἀναιρεῖσθαι κενήν, ἀλλὰ παντός τινος ἐπόντος; πότερον αἰνιττόμενοι τὸ δεῖν ἀεί τι τοῦ παρόντος εἰς τὸ μέλλον ὑπολιπεῖν, καὶ τῆς αὔριον ἐν τῇ σήμερον μνημονεύειν; ἢ νομίζοντες ἀστεῖον εἶναι τὸ συστέλλειν, καὶ ἀνέχειν τὴν ὄρεξιν ἔτι παρούσης τῆς τραπέζης. Item Plinius lib. XXVIII. cap. II. tradit bibente conuiua menſam, vel repoſitorium tolli inauſpicatiſſimum iudicare. Menſa verò non prius tollebatur, quàm epoto poculo boni Daemonis, vt ſcribit Athenaeus lib. XV. prolato Nicoſtrati Comici poetae teſtimonio. ſic enim inquit: ὅτι δὲ δοθείσης τῆς τοῦ ἀγαθοῦ δαίμονος κράσεως ἔθος ἦν βαστάζεσθαι τὰς τραπέζας. De qua ſanè conſuetudine Interpres Ariſtophanis in Veſpis ſic ſcribit: ἔθος δὲ ἦν ὁπότε μέλλοι ἡ τράπεζα αἱρεῖσθαι, ἀγαθοῦ δαίμονος ἐπιρροφεῖν, ὡς Θεόπομπος ἱστορεῖ. Scribit item Plinius moris fuiſſe, *vt recedente aliquo ab epulis, ſimul ſolum verreretur*. Item: *Serui Sulpicij principis viri commentationem eſſe, quamobrem menſa linquenda non ſit, non dum enim plures quàm tres conuiuae numerabantur*. (ſic enim eſt in V. C.) Item: *Incendio inter epulas nominato, aquam ſuper menſam profundi, abominationem eſſe*, (vel vt eſt in V. C. *incendia*

cendia inter epulas nominata aquis ſub menſa profuſis abominamur.) Item: *Sternutamento reuocari ferculum menſamue ſi non poſtea guſtetur aliquid, inter diras habetur.* Item: *Cibus etiam è manu prolapſus reddebatur vtiq. per menſas, vetabantq. munditiarum cauſa deflare.* Porrò repoſitoria, quae loco ſupra memorato nominantur à Plinio, dici ea quibus reponebantur, hoc eſt, collocabantur menſae, id eſt, cibaria mēſis impoſita, vel ex altero Plinij loco conſtat lib. XXXIII. cap. XI. in quo ita ſcribit: *Iam verò, & menſas repoſitorijs imponimus, & ad ſuſtinenda obſonia interradimus latera. nec intereſt, quàm plurimum lima perdiderit.* Sic enim legitur in V.C. & paulò poſt eodem libro, cap. eodem: *Cornelius Nepos tradit, ante Sullae victoriam duo tantum triclinia Romae fuiſſe argentea. Repoſitorijs argentum addi ſua memoria coeptum Feneſtella dicit, qui obijt nouiſſimo Tiberij Caeſaris principatu: ſed & teſtudinea tum in vſum veniſſe. Ante ſe autem paulò, lignea rotunda ſolida, nec multo maiora, quàm menſas fuiſſe. Sequidem puero quadrata & compacta, aut acere operta, aut citro coepiſſe: mox additum argentum in angulos, lineasq. per commiſſuras.* & lib. XXVIII. cap. II. loco ſupra prolato: *Bibente conuiua menſam aut repoſitorium tolli inauſpicatiſſimum iudicari.* Vt videri poſſit repoſitorium fuiſſe, ſuper quo menſa reponeretur, quaeq. ſic repoſita cum ipſo repoſitorio ferculis onuſta conuiuis apponeretur, tollereturq. itaq. dici à Graecis τραπεζοφόρα quod ſuper eo menſa ferebatur, auferebaturq. Interdum tamen repoſitoria menſis ipſis imponi ſolitus fuiſſe, conijcere poſſumus ex ijs, quae apud eundem Plinium habentur lib. XVIII. cap. XXXV. ſub fi-

nem : *Nec non & in cibis* (ſic enim eſt in V. C.) *menſisq. noſtris vaſa quibus eſculentum additur, ſudorem repoſitorijs relinquētia, diras tempeſtates praenuntiant.* & lib. x. *Poſtea culinarum artes, vt clunes ſpectentur, vt diuidantur in tergora, vt à pede vno dilatata repoſitoria occupent*. itaq. loco paulo ſuprà citato, ſunt qui legant : *& menſis repoſitoria imponimus*. Menſas autem apud Romanos duas fuiſſe tradit Seruius lib. I. Aeneidos, vnam epularum, alteram poculorum. Varro alteram eſcariam, alteram vinariam appellat. ſic enim ſcribit lib. IV. de lingua latina. *Menſam eſcariam cibillam*, (ſiue vt eſt in V.C. *Cillibam*) *appellabant : ea erat quadrata, vt etiam nunc in Caſtris eſt ; à cibo cibilla dicta ; poſteà rotunda facta*. Inde dixit Iuuenalis Sat. I.

Nam de tot pulchris & latis orbibus.

& Martialis lib. IX.

Vt Mauri Lybicis centum ſtent dentibus orbes.

Homerus quadratam tantum menſam agnoſcit, cū inquit: παρὰ δὲ ξεστὴν ἐτάνυσσε τράπεζαν. Rotunda vt poſtea fieret, cauſam affert Athenaeus lib. IX. quòd ſcilicet globoſum eſſe mundum veteres arbitrarentur. Διὸ, inquit, τὴν τράπεζαν κυκλοειδῆ κατεσκευάσαντο οἱ παλαιοὶ, πειθόμενοι τὸν κόσμον εἶναι σφαιροειδῆ. Menſae verò priſcis illis temporibus apud Romanos ex ligno, vt etiā lecti, fieri ſolebant, vt oſtendit Dionyſius Halicarnaſſeus loco ſuprà memorato, cùm inquit : τραπέζας ξυλίνας ἀρχαϊκάς. & Iuuenalis Sat. II. his verſibus:

Illa domi natas, noſtraq. ex arbore menſas
Tempora viderunt, hos lignum ſtabat in vſus,
Annoſam ſi fortè nucem deiecerat Eurus.

Poſtea creſcente luxu fieri è citro coeperunt, quas

orbes

orbes Mauros dixit Martialis in eo verſu, quem adduximus ſuprà, quòd ex Mauretania eſſent adductae, de quibus ita Plinius lib. XIII. cap. XV. *Confines ei Mauri, quibus plurima arbos citri, & menſarum inſania* &c. & cap. XVI. *Radice*, inquit, *nihil criſpius, nec aliunde pretioſiora opera*. Vnde Seneca ſcribit citri radices inſanis licitari ſolitas pretijs ad menſarum & lectorum ornamenta. Idem Plinius eodem libro cap. XV. *Anchorarius*, inquit, *mons vocatur citerioris Mauritaniae, qui laudatiſſimam dedit citrum iam exhauſtus menſis. Praecipua dos in vena criſpis, vel in vertice varijs. Illud oblongo euenit diſcurſu, ideoq. Tigrinae appellantur. Hoc intorto, & ideo tales Pantherinae vocantur. Sunt & vndatim criſpae, maiore gratia, ſi pauonum caudae oculos imitentur. Magna verò poſt has gratia extrà praedictas criſpis denſa veluti graui congerie, quas ob id à ſimilitudine Apiatas vocant. ſumma verò omnium in colore.* Ita interpungitur hic locus in codice manuſcripto, in quo legitur: *Illud oblongo euenit diſcurſu, ideoq. Tigrinum appellatur: Hoc intortum, & ideo &c.* Strabo lib. XVII. ſcribit Mauretaniam arbores multas & magnas habere, & omnium rerum feracem eſſe, quin & menſas ex vno eodemq. integro ligno varias Romanis ſuppeditare. Graeca verba ſunt haec: μεγαλόδενδρός τε καὶ πολύδενδρος ὑπερβαλλόντως ἐστὶ, καὶ πάμφορος. ταῖς γοῦν μονοξύλοις τραπέζας ποικιλοτάτας καὶ μεγίστας ἐκείνη τῆς ῥωμαίοις παρέχει. Cicero in Verrem: *Tu maximam*, inquit, *& pulcherrimam menſam citream à Q. Lutatio Diodoro, qui Q. Catuli beneficio à L. Sulla ciuis Romanus factus eſt, omnibus ſcientibus abſtuliſti*. Martialis in Apophoretis:

Accipe felices Atlantica munera ſiluas,
Aurea qui dederit dona minora dabit. Item :
Non ſum criſpa quidem, nec ſiluae filia Maurae,
Sed norunt lautas & mea ligna dapes .

Acernam verò ex acere factam dixit Horatius Serm. lib. II.

His vbi ſublatis puer altè cinctus acernam
Gauſape purpureo menſam praeterſit .

De menſis, quae monopodia dicebantur, quòd vno tantum pede ſuſtinerentur, ita ſcribit Plinius lib. XXXIV. cap. III. *Nam triclinia aerata, abacosq́. & monopodia Cn. Manlium Aſia deuicta primum inuexiſſe triumpho ſuo*. Menſa bipes in antiquis marmoribus non reperitur, licet Martialis lib. XII. dixerit:

Ibat tripes grabatus, & bipes menſa.

Tripes in pluribus veteribus triclinijs habetur, de qua Horatius lib I. Serm.

Modo ſit mihi menſa tripes, & concha ſalis puri.

Cratinus huiuſmodi menſam τρισκελῆ dixit, quòd tribus quaſi cruribus niteretur, cuius ſcilicet pedes ad ſimilitudinem crurum eſſent facti . Sed menſa item quae quattuor pedibus ſuſtinebatur, tripes etiam ab antiquis dicebatur, vt ex hoc Epicharmi loco intelligi poteſt : τί τὰ δ' ὧδε; δηλαδὴ τρίπους. τί μὰν ἔχει πόδας τέτταρας; οὐκ ἔστι τρίπος, ἀλλ' οἶμαι τετράπους; ἔστι δ' ὄνομα αὐτῷ τρίπους. De pedibus menſarum ex ebore videndus Plinius lib. XII. cap. V. Lucanus :

Dentibus his niueis ſectos Atlantide ſilua
Impoſuere orbes &c. Martialis in Apophoretis:
Grandia taurorum portant qui corpora quaeris,
An Lybicas poſſint ſuſtinuiſſe trabes.

Iuuenalis. Satyr. XI.

latos

latos niſi ſuſtinet orbes
Grande ebur, & magno ſublimis pardus hiatu,
Dentibus ex illis quos mittit porta Syenes : & poſt:
Nemò inter curas & ſeria duxit habendum,
Qualis in Oceani fluctu teſtudo nataret.
Clarum Troiugenis factura, ac nobile fulcrum.

Inde Plato Comicus, de lectis cubicularibus ἐλεφαντόποδας κλίνας dixit apud Athenaeum. & Appuleius lib.x. de Aſino: *Lectus* Indica *teſtudine pellucidus, plumea congerie tumidus*. Varro lib. IV. de menſa vinaria ſic ſcribit: *Menſam vinariam rotundam nominabant cylibantum, vt etiam nunc in Caſtris id videtur declinatum à Graeco,* ἀπὸ τοῦ κύλικος, à quo illa capis, & minores capulae, à capiendo, quòd anſatae, vt praehendi poſſint, id eſt capi. (ſic enim legendum ex Feſto, in Capidines.) Idem Varro lib. I. de vita populi Romani: *Etiamnum pocula, quae vocant capulas, ac capidines &c.* Paulò poſt loco ſuprà memorato Varro ſubiungit hæc: *Altera vinaria menſa erat lapidea quadrata oblonga vna columella; vocabatur cartibulum. Haec in aedibus ad compluuium, apud multos me puero ponebatur, & tina, & cum ea aenea vaſa; à gerendo cartibulum poteſt dictum*. Ita enim legunt hunc locum docti viri ex Varronis lib. I. de vita populi Romani, in quo ſic habetur: *Antiquiſſimi in conuiuijs vtres vini primò, poſtea tina ponebant*. Abacus apud Scriptores etſi pro elcaria menſa reperiatur, vt apud Apuleium lib. II. cum inquit: *Abacum ad paſcua iurulenta*, (ſic enim legendum, non *virulenta*) trequentius tamen ponitur pro menſa illa, in qua pocula potoria exponebantur, nec ſuprà ſex capiebat, vt conijci poteſt ex verſibus Iuuenalis Sat. III.

Lectus erat Codro Procula minor, vrceoli ſex
Ornamentum abaci, nec non & paruulus infra
Cantharus &c. & ex Plinij etiam libro XXXVII. cap. II. in quo ſcribit *Pompeium in triumpho, quem egit de Piratis, Aſia, Ponto, regibusq́., & gentibus, attuliſſe lectos tricliniares tres, vaſa ex auro & gemmis nouem abacorum.* Quibus verbis deſignat certum po culorum numerum in abaco reponi ſolitum. Cicero in Verrem lib. IV. *Ab hoc iſte abaci vaſa omnia, vt expoſita fuerant, abſtulit.* & Tuſculana V. *Abacos complures ornauit auro, & argento caelato.* Liuius lib. XXXIX. *Et quae tunc magnificae ſupellectilis habebantur, monopodia & abacos, Romam aduexerunt.* Auſonius:

Fama eſt fictilibus cenaſſe Agathoclea regem:
Atque abacum Samio ſaepe oneraſſe luto.

Eundem abacum, ſiue Delphicam menſam dicere malumus, videtur innuere Horatius illo verſu:

——— *& lapis albus*
Pocula cum cyatho duo ſuſtinet ———

Nam Agretius ſcribit in Delphica menſa exponi ſolita fuiſſe vaſa ſemper comparia, iuxtà illud Ciceronis, *Scyphorum comparia plura*, & Varronis lib. VIII. *Sic abacum argento ornari videmus, vt alia paria ſint, alia diſparia*. Delphicae menſae, in qua pocula exponerentur, facit mentionem Lucianus in Lexiphane: ποτήρια δ' ἔκειτο παντοῖα ἐπὶ τῆς δελφινίδος τραπέζης. Praeterea erat tertium genus menſae, inquit Varro loco memorato, *etiam quadratae vaſorum, vocabaturq́. vrnarium, quòd vrnas cum aqua poſitas ibi potiſſimum habebant in culina*. Sed hoc tertium genus menſae, in culina; eſcaria, & vinaria, in triclinio pone-

neban-

nebantur. Apud Graecos menſae non operiebantur linteis, ſed poſt cenam ſpongia ſordes ex eis tergebantur. Hinc illa apud Ouidium in epiſtola Penelopes ad Vlyſſem:

Iamq́. aliquis poſita monſtrat fera praelia menſa,
Pingit & exiguo Pergama tota mero.

Homerus odyſſ. lib. I.

Οἱ δ' αὖτε σπόγγοισι πολυτρήτοισι τραπέζας
Νίζον, καὶ προτίθεντο, ἰδὲ κρέα πολλὰ δατεῦντο.

Quem morem expreſſit Horatius lib. II. Serm. illo verſu:

Gauſape purpureo menſam praeterſit — Martialis.
Haec tibi ſorte datur tergendis ſpongia menſis.

Plautus Menaehm:

Iuuentus nomen fecit Peniculo mihi
Ideo, quia menſam, quando edo, detergeo.

Inde factum nomen ſeruis Peniculis, quòd penicillo menſas mundarent. Romanos autem linteis menſas interdũ texiſſe apparet, vel ex hoc Martialis epigrammate, quod eſt, libro XIV.

Nobilibus villoſa tegant tibi lintea citrum,
Orbibus in noſtris circulus eſſe poteſt. & lib. IX.
Inde ſatur menſas, & opertos exuit orbes.

Sed non omnibus in vſu fuiſſe, vt menſas operirent, apparet ex verſibus eiuſdem Martialis lib. XI.

Menſas Ole bonas ponis, ſed ponis opertas:
Ridiculum eſt: poſſum ſic ego habere bonas.

Mappis autem ſiue mantilibus, (*mantile* enim pro *mappa* dixit Lucilius, cum ait; *Mantela merumq́.*) ad abſtergendas manuum ſordes inter cenandum contractas, quae Graeci χειρόμακτρα appellant, ipſum cõuiuij dominum non inſtrauiſſe menſas, pro ſe autem

vnum

vnum quemq. conuiuam adferre conſueuiſſe, conijci poteſt ex Catulli hendecaſyllabo ad Aſinium Marruccinum, in quo ait:

Marruccine Aſini manu ſiniſtra
Non bellè vteris in ioco atq. vino:
Tollis lintea negligentiorum &c.
Quare aut hendecaſyllabos trecentos
Expecta, aut mihi linteum remitte.

& Martialis lib.xi.

Attulerat mappam nemo, dum furta timentur;
Mantile è menſa ſuſtulit Hermogenes.

Interdum tamen ipſi conuiuatores menſas mantilibus ſternebant, vt indicat Horatius lib.ii.Serm.

Vilibus in ſcopis, in mappis, in ſcobe quantus
Conſiſtit ſumptus? &c. & Lampridius in Elagabalo, cum inquit: *Exhibuit paraſitis cenas de vitreis, & non nunquam tot picta mantilia in menſam mittebat his edulijs picta, quae apponerentur, quot miſſus eſſet habiturus.* Ex quibus verbis conijci etiam poteſt veteres ſingulis miſſibus mantilia mutare ſolitos fuiſſe, hoc eſt ſingulis ferculis. Capitolinus verò apertius innuit conuiuij dominos menſas mantilibus ſtrauiſſe, cum ſcribit Gallienum Imp. aureis mantilibus ſemper ſternere ſolitum fuiſſe. Quod tamen tum in priuata menſa intelligi poteſt ab eo ſeruatum eſſe, tum in publico conuiuio. ad quod Elagabalus aureum mantile afferebat, vt inquit Lampridius, qui de Alexandro Seuero ita ſcribit: *Conuiuium neq. opimum, neq. nimis parcum, ſed nitoris ſummi fuit, ita tamen ut pura mantilia mitterentur, ſaepius coccoclauata, aureata verò nunquam, cum haec habere Elagabalus iam recepiſſet, & ante, vt quidam praedicant, Hadrianus*

nus habuiſſet. Scribit autem Vopiſcus Tacitum auroclauatis veſtibus & mantilibus interdixiſſe. Mappis vtebantur etiam ad abluendas manus vel antè cenam. Ariſtophanes Ταγηνισταῖς apud Athenaeum lib.IX. φέρε τοῦ ταχέως κατὰ χειρὸς ὕδωρ, παράπεμπε τὸ χειρόμακτρον. Quod autem ibi Athenaeus ὠμόλινον dixit, id fortaſſe eſt, quod innuit Plinius lib. XIX. cap. I. *cùm ſcribit: Inuentum iam eſt etiam, quod ignibus non abſumeretur. Viuum id vocant; ardenteſq. in focis conuiuiorum ex eo vidimus mappas ſordibus exuſtis ſplendeſcentes igni magis quàm poſſent aquis.* Hoc autem linum asbeſtinum dictum eſt; eoq. Romani in vſtrinis ad colligendos cineres vſi ſunt, vt ſcribit Plinius eodem loco his verbis: *Regum inde funebres tunicae, corporis fauillam ab reliquo ſeparant cinere.* Linteaminibus lotis Elagabalum nunquam vſum eſſe ſcribit Lampridius, quòd lotis linteis mendicos vti diceret. Quòd autem cenaturi manus lauarent, ita notum eſt, vt non egeat probatione. Nam & malluuium vas, quòd in eo manus lauarentur, dictum eſt, & Cicero eum lauandi morem expreſſit lib. II. de Oratore, cum dixit: *Illud egregium Sextij, manus laua, inquit, & cena*: & Homerus pluribus locis:

> Χέρνιβα δ' ἀμφίπολος προχόῳ ἐπέχευε φέρουσα
> Καλῇ χρυσείῃ ὑπὲρ ἀργυρέοιο λέβητος]
> Νίψασθαι.

Quod vertit Virgilius:

> *Dant famuli manibus lymphas. &c.*
> ——— *tonſiſq. ferunt mantilia villis.*

Lauabant autem manus etiam poſt cenam, vt ſcribit Athenaeus lib. X. adductis veterum teſtimonijs, quibus probat apud veteres poſt cenam κατὰ χειρὸς dici ſolitum,

litum, non vt Ariſtophanes Grammaticus ait, Atticos antè cenam κτ̀ χειρὸς dixiſſe; cenatos autem ἀπονίψασθαι. ſic enim inquit: σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ μετὰ τὸ δειπνῆσαι κτ̀ χειρὸς ἔλεγον, οὐχ ὡς Ἀριστοφάνης ὁ Γραμματικός φησιν, ὅτι πρὶν φαγεῖν οἱ Ἀττικοὶ κτ̀ χειρὸς ἔλεγον, μετὰ δὲ τὸ δειπνῆσαι, τὸ νίψασθαι. & lib.IX. notat veteribus antè prādium & cenam dictum fuiſſe κτ̀ χειρὸς, cenatis verò & pranſis, ἀπονίψασθαι. Sic enim ait: παρὰ γὰρ τοῖς παλαιοῖς τὸ μὲν περὶ ἀρίστου καὶ δεῖπνα λέγεσθαι κτ̀ χειρὸς, τὸ δὲ μετὰ ταῦτα, ἀπονίψασθαι. Adducit praeterea verſus Dromonis ex Pſalteria; in quibus narrat ex conuiuis quidam, vbi pranſi fuiſſent, confeſtim menſas vndiq. ſublatas eſſe: lauandis autem aquam manibus quendam effudiſſe: lauiſſe verò conuiuas, & acceptis roſis ſparſilibus caput ornaſſe. Graeci verſus ſunt hi:

Ἐπεὶ δὲ θᾶττον ἠριστηκότες ἦμεν, ὑφεῖλε τὰς τραπέζας.
Νίμματ' ἐπέχει τις. ἀπονιζόμεσθα. τοὺς στεφάνους πάλιν δὲ
Σπορίνους λαβόντες ἐστεφανούμεθα.

Et lib. XIV. idem Athenaeus profert verſum Ariſtophanis ex Veſpis, in quo poſtulat conuiua, ſublatis menſis aquam dari lauandis manibus:

Ὕδωρ κτ̀ χειρὸς μετὰ τραπέζας εἰσφέρειν.

Lauabant etiam manus per ſingula fercula, ſiue miſſus, vt pluribus locis indicat Lampridius in Elagabalo: *Cum tantum*, inquit, *biberent per ſingula fercula; & manus, quaſi comediſſent, lauarent:* & paulo poſt: *Vt haberet vigintiduo fercula ingentium epularum, & per ſingula lauarent.* De pelui, quam dicit Varro à pelluendo dictam pelluuium, quod ſcilicet in ea pedes lauarent, mihi planè etymon non probat; nam id vocabulum apparet Graecum eſſe, ex ijs, quae ſcribit Pollux lib. x. in quo ait πέλυκα dici à

Tragicis τὴν λεκάνην. οἱ δὲ Αἰολεῖς, inquit, πέλυκα μάλιστα τὴν ξυλίνην λέγουσιν. Illud certè conſtat, pelui veteres lauandis pedibus etiam poſt cenam vſos eſſe; quod tum ex alijs, tum ex Plutarchi quodam loco conijcere poſſumus in Pompeio, vbi dicit Fauoniũ Pompeio miniſtraſſe non tantum in cena, ſed in pedum quoque lauatione: μέχρι ποδῶν, inquit, νίψεως, καὶ δείπνου παρασκευῆς. Quamuis Plutarchi locus referri etiam poſſit ad eam pedum lauationem, qua vtebantur antè cenam; vt de Vlyſſe refert Homerus, quem dicit agnitum ab Euryclia in pedum antè cenam lauatione. Pluribus autem menſis Romanos vſos fuiſſe, easq́. vt plurimum, in ternos miſſus, interdum in plures partitos eſſe, indicat Plutarchus in Lucullo, vbi ſcribit, ſoli aliquando cenanti Lucullo, cùm vna menſa, & cena parata modica eſſet, accitum ſeruum, qui ſuper his erat, obiurgaſſe. vbi is cauſatus eſt, nemine vocato, non ratum ſe requiri ab eo aliquem ſplendorem; quid ais, dixiſſe, neſciebas hodie apud Lucullum cenaturum Lucullum? Plutarchi verba ſunt haec: ἐπεὶ δὲ μόνου δειπνοῦντος αὐτοῦ μία τράπεζα, καὶ μέτριον παρεσκευάσθη δεῖπνον, ἠγανάκτει, καλέσας τὸν ἐπὶ τούτων τεταγμένον οἰκέτην, τοῦ δὲ φήσαντος, ὡς οὐκ ᾤετο μηδενὸς παρακεκλημένου, πολυτελοῦς τινὸς αὐτὸν δεήσεσθαι, τί λέγεις, εἶπεν, οὐκ ᾔδεις ὅτι σήμερον παρὰ λυκούλλῳ δειπνεῖ λύκουλλος; Primas mẽſas, quas in plures miſſus diuidi ſolitas diximus, auſpicabantur ab ouo: de qua conſuetudine Porphyrio exponens verſum Horatij ex lib. II. Sat. II. *Ab ouo vſq. ad mala*, ſic ſcribit: *Ab initio cenae ad finem. Ouum enim hodie initium cenae, quippe cum in guſtu ſtatim à balneis offeratur. mala autẽ apud veteres inter cetera ſecundae menſae afferebantur.*

Varro

Varro Endymionibus apud Nonium: *Diſcumbimus muſſati, dominus maturat oua, ac cenam committit.* Ouum quoq; Horatius cenae principium innuit per Catium illo verſu:

Longa quibus facies ouis erit.

Vt videatur ouum antecena quaedam fuiſſe in indice illo, quem ponit Macrobius cenae Pontificiae Metelli, & rectè dici potuiſſe prooemium cenae, vel vt Graeci dicunt, δείπνου προοίμιον apud Athenaeum lib. IV. Nam id, quod Alexis apud eundem Athenaeum κεφαλὴν δείπνου dicit, & Cicero *caput cenae*, intelligendum de eo, quod in cena praecipuum dabatur ferculum, quod *cenae caput* dicebatur. Ciceronis verba ex Tuſculana V. ſunt haec: *Negauit ſe iure illo nigro, quod cenae caput erat, delectatum*. Martialis:

Mullus tibi quattuor emptus millia
Librarum, cenae pompa caputq. fuit.

Varro, vt infrà dicetur, à melle primas menſas auſpicatur, quo fortaſſe mulſum deſignat, de quo ſic Horatius hoc verſu:

Aufidius forti miſcebat mella falerno.

Athenaeus à lactucis, cum inquit: οἱ μέντοι ἀρχαῖοι πάντως περὶ τοῦ δειπνεῖν οὐ προσέφερον οὔτε μήτρας, οὔτε θρίδακας, οὔτε ἄλλο τι τῶν τοιούτων, ὥσπερ νῦν γίνεται. Et ab Horatio in cena Naſidieni lactucae primum apponuntur. Martialis item à lactucis initium cenae facit & oxygaro, vt in diſticho:

Claudere quae cenas lactuca ſolebat auorum,
Dic mihi cur noſtras inchoat illa dapes.

Idem ab oliuis auſpicari ſolitos fuiſſe primas menſas oſtendit in alio diſticho:

Haec quae Picenis venit ſubducta trapetis,

In-

Inchoat,atq. eadem finit oliua dapes. & alibi :
Prima tibi dabitur ventri lactuca mouendo
Vtilis,& porris fila reſecta ſuis,
Et quae Picenum ſenſerunt frigus oliuae :
Haec ſatis in guſtu,cetera noſſe cupis ?
Mentiar vt venias,piſces,conchylia, ſumen.

Vt videri poſſit haec quoq. in antecena fuiſſe. Primas menſas excipiebant ſecundae, & ipſe aliquando in plures miſſus operis dulciarij, nec non lactarij diſpertitae,de quibus videndus Valerius Maximus lib.II.cap.I. Agellius lib.XIII. cap.II. Macrobius lib.III. Athenaeus autem lib.XIV. Pindari poetae teſtimonio probat apud antiquos in vſu fuiſſe ſecundas menſas, cum inquit: ὅτι γὰρ ἦσαν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις αἱ δεύτεραι τράπεζαι πολυτελῶς μεμεριμνημέναι, παρίστησι Πίνδαρος ὀλυμπιονίκαις, περὶ τῆς Πέλοπος κρεουργίας διηγούμενος: τραπέζαισι δ' ἀμφὶ δεύτατα. & poſt, ἐδίδοτο δὲ καὶ ᾠὸν ἐν τῇ δευτέρᾳ τραπέζῃ, ὥσπερ καὶ λαγῶα καὶ κίχλαι κοινῇ μετὰ μελιπήκτων εἰσεφέροντο. Et Seruius in Virgilianum illud;

——— *menſaeq. remotae:*

Duas, inquit, *habebant menſas : vnam carnis, alteram pomorum*. Cicero lib. XIV. Epiſt. ad Atticum : *Haec*, inquit, *ſcripſi appoſita ſecundâ menſa*. & in epiſt. ad Tironem: *Videor enim videre ementem te res ruſticas, cum villico loquentem, in lacinia ſeruantem ex menſa ſecunda ſemina*. Varro de re ruſtica lib. III. cap.XVI. *Mel*, inquit, *ad principia conuiuij, & ad ſecundam menſam miniſtratur*. Lampridius in Alexandro : *Pomis vehementer indulſit,ita vt ſecundae menſae illi ſaepius ponerentur*. Virgilius lib.II.

Non ego te Dijs & menſis accepta ſecundis,

Tran-

Tranſierim Rhodia &c. Horatius lib.II. Sat.II.

——— tum penſilis vua ſecundas
Et nux ornabat menſas,cum duplice ficu.

Ouidius Metamorph. lib.IX.

——— Totumq́. tulit prae diuite cornu
Autumnum,& menſas felicia poma ſecundas.

Martialis lib. V.

Menſae munera ſi voles ſecundae,
Marcentes tibi porrigentur vuae,
Et nomen pira quae ferunt Syrorum.

Iulius Pollux addit praeter has tertiam menſam, quam videtur Lampridius innuere, cum ſcribit in Elagabalo: *Habuit leones & leopardos exarmatos in delicijs,quos edoctos per manſuetarios,ſubitò ad ſecundam & tertiam menſam iubebat accumbere.* Sed haec, vt videtur,rarò apponebatur. Homerus autem in Heroum menſis, neq. aues, neq. piſces,neq. poma apponit, ſed nec carnem elixam, quod notat etiam Seruius in lib.I.Aeneidis,cum inquit: *Heroicis temporibus carne non veſcebantur elixa*. Vnde & Varronem ſcripſiſſe,*Romanis primum in vſu fuiſſe aſſa,ſecundò elixa,tertiò iurulenta*. Quin etiam, nec vnguenta Homerus agnoſcit,nec coronas, vt notat Athenaeus lib.I.in quo ſcribit Homerum non ignarum vnguenti, quaenam eſſet vis & gratia, Heroum tamen nullum induxiſſe vnguento delibutum, excepto Paride, atq. adeò nec vllum quidem coronatum,quamuis tranſlatione ſimili, quid eſſet corona, ſibi compertum fuiſſe oſtendat,cum ait:

Νῆσον, ἣν πέρι πόντος ἀπείριτος ἐστεφάνωται.

Athenaei verba ſunt haec: *Ὅμηρος δὲ τὴν τοῦ μύρου φύσιν εἰδὼς, οὐκ εἰσήγαγε μύροις ἀλειφομένους τοὺς ἥρωας, πλὴν τὸν Πάριν.*

Πάριν. ἀλλ' οὐδὲ ϛεφανωμένους εἰσάγει, καί τοι τοῦ ἐκ τῆς μεταφορᾶς ὀνόματι σημαίνεται ὅτι ᾔδει τὸν ϛέφανον. De vſu panis apud antiquos videndus Plinius lib. xviii. cap. viii. Vopiſcus in Tacito ſcribit eũ, nũquã panẽ niſi ſiccũ comediſſe, eundemq́. ſale, atq. alijs reb. conditũ. Plinius loco ſuprà memorato ſcribit Romanos pulte, nõ pane, longo tẽpore vſos fuiſſe. Vnde *Pultiphagus Romanus* dicitur à Plauto in Paenulo, & Moſtellaria. Verrius autem apud eundem Plinium auctor eſt, populum Romanum farre tantum è frumento trecentis annis vſum eſſe. Piſtores item priſcis illis temporibus apud Romanos non fuiſſe indicat Varro lib. i. de vita populi Romani apud Nonium: *Cocula*, inquit, *quae coquebat panem, primùm ſub cinere, poſtea in furno.* & Plinius lib. xviii. cap. xi. *Piſtores*, inquit, *Romae non fuerunt ad Perſicum vſq. bellum, annis ab V. C. D. LXXX. Ipſi panem faciebant Quirites, mulierumq́. id opus erat, ſicut etiam nunc in plurimis gentiũ. Artoptam Plautus appellat in fabula, quam Aululariã ſcripſit, magna ob id concertatione eruditorum, an is verſus poetae ſit illius: certumq́. ſit, Ateij Capitonis ſententia, toſtum panem lautioribus coquere ſolitos, piſtoresq́. tantum eos qui far pinſebant, nominatos.* Legendum autem ex manuſcriptis libris: *Artoptaſiam Plautus in fabula, quam Aululariam inſcripſit:* non enim *artoptam*, qui panem coqueret, ſed *artoptaſiam*, ipſam artem coquendi panem, Plautus dixit. Praeterea corrigendum, *teſtu panem lautioribus coquere ſolitos*, non, *toſtum*. Vnde panis teſtaceus dictus, quẽ Graeci clibanitin dicunt, quòd ſub aereo teſtu, vt inquit Plinius lib. xxxii. cap. vii. hoc eſt, ſub clibano, coqueretur. Cato: *In foco calido, ſub teſtu coquito le-*

L to le-

to leuiter. Seruius in lib.I.Aeneidis. *Et quia apud maiores noſtros*, inquit, *molarum vſus non erat, frumenta torrebant & ea in pilas miſſa pinſebant, & hoc erat genus molendi, vnde & pinſones dicti ſunt, qui nunc piſtores vocantur*. Cato tit.XIV. *Paulum latam pilam, vbi triticum pinſant*. M.Varro in Satyr de edulijs: *Si quantum*, inquit, *operae ſumpſiſti, vt tuus piſtor bonum faceret panem* & lib.I.de lingua latina: *Pilum quaſi piſum, quòd eo far pinſatur; & vbi fit, piſtrinum dictum*. In eo damnati ſerui exercebantur. Terentius Andria:

Caeſum verberibus in piſtrinum te Daue dedam.

Poſtea inſtitutae molae iumentariae, nondum aquarijs inuentis. Suetonius in Caio cap.XXXIX. *Comprehenſis ad deportandum meritorijs quoq. vehiculis, & piſtrinenſibus iumentis, adeò vt & panis Romae ſaepe deficeret*. Procopius lib.I.ſcribit molas in Tiberi Beliſarium primum conſtruxiſſe. De vſu vini apud Romanos videndus Plinius lib. XIV. cap.XII. XIII. XIV.XV. Vſi enim ſunt vino partim mero, quod ζωρὸν ſiue ἄκρατον Graeci dicũt; partim diluto, quod ὑδαρὲς ſiue κεκραμμένον vocant. Plutarchus Sympoſ. lib.III. tres mixtionis modos tribus muſicalibus conſonantijs ſimiles tradit: hemiolium, cùm tribus aquae partibus, duae vini adduntur; diateſaron, cùm tribus aquae, vna vini; diapaſon, cùm vna vini duabus aquae. Ad διὰ τεσσάρων autem mixtionem reſpexit Heſiodus cum cecinit libro II.

Τρὶς ὕδατος προχέειν, τὸ δὲ τέτρατον ἱέμεν οἴνου. Quã mixtionem Palamedis inuentum dicit Ion poeta apud Athenaeum, cùm inquit:

Εὗρεν ὁ μάντις ὁ Παλαμήδης ὃ μαντεύομαι
Πλοῦν ἐπεῖδαι τοῖς Ἕλλησι πίνουσι τρεῖς

Πρὸς

Πρὸς ἕνα κυάθοις. Miſcere autem dixit Tibullus lib. II. eleg. I. pro eo, quod temperare alibi dicit eleg. VII. eiuſdem libri, cum ait:

Miſtaq. ſecuro eſt ſobria lympha mero. &:

Temperat annoſum Marcia lympha merum.

Varias autem vini & aquae mixtiones refert Athenaeus lib. x. adductis veterum poetarum teſtimonijs, ex quibus nos pauca proferemus; nempè Archippi, qui in poſteriore Amphitruone par pari miſcet, hoc verſu:

Τίς ἐκέρασε σφῷν ὦ κακόδαιμον ἴσον ἴσῳ;

Item Menandri in Heroe, qui tribus aquae partibus vnam addit vini, ſic enim ait:

Καίτοι πολύ γ' ἐσθ' ἥδιον, οὐ γὰρ ἄν ποτε
Ἔπινον τρεῖς ὕδατος, οἴνου δ' ἓν μόνον.

Item Alexidis in Tethye, qui quattuor vini partibus vnam aquae miſcet. ait enim:

Ἰδοὺ πάρεστιν οἶνος, οὐκοῦν ἐγχέω
Κρείττονα, πολὺ βέλτιον ἕνα καὶ τέτταρας.

Item Dioclis in Apibus, qui quattuor vini partibus duas aquae addit, cum ait:

Πῶς δὲ κεκραμμένον πίνειν τὸν οἶνον δεῖ με, τέτταρα καὶ δύο.

Item Nicocharidis in Amymone, qui quinq. vini partibus duas aquae miſcet. ſic enim inquit:

Οἰνόμαος οὗτος χαῖρε, πέντε καὶ δύο.

Item Anacreontis, qui cyathis quinq. vini duo aquae addit:

Ἄγε δὴ φέρ' ἡμῖν ὦ παῖ
Κελέβην, ὅπως ἄμυστιν
Προπίω, τὰ μὲν δέκ' ἐγχεῖ
Ὕδατος, τὰ πέντε δ' οἴνου
Κυάθους, ὡς ἂν ὑβριστῶσιν.

Modus autem vini & menſura apud Romanos varia itidem erat pro cuiuſq. natura. Quin & Magiſter etiam bibendi, de quo infrà dicetur, modum ipſum vini & menſuram praeſcribebat. S. Ambroſius lib. de Elia & ieiunio cap. XIII. *Ac ne immoderatum*, inquit, *hoc arbitreris, menſura proponitur, certatur ſub iudice, ſub lege decernitur agonothetis* &c. Ei verò, qui vno hauſtu poculum hauſiſſet, hoc eſt ἀμυστὶ acclamabant ζήσειας, vt docet Suidas, & infrà ex Dione oſtendemus. Martialis lib. VI.

Poto ego ſextantes: tu potas Cinna deunces.

Vbi ſextantem pro duobus, deuncem pro vndecim cyathis poſuit. & de Luſco ad Aulum:

Potator nobilis, Aule, lumine vno
Luſcus, Phryx erat, alterq. lippus.
Huic dicit medicus, bibas caueto
Vinum; ſi biberis, nihil videris.
Ridens Phryx oculo, valebis, inquit:
Miſceri ſibi protinus deunces,
Sed crebros iubet: exitum requiris?
Vinum Phryx: oculus bibit venenum.

& lib. III. trientem pro quattuor vini cyathis poſuit, cum ait:

Candida Setini rumpant cryſtalla trientes.

& in Apophoretis:

Setinos moneo noſtra niue frange trientes.

Perſius Sat. III.

Sed tremor inter vina ſubit, calidumq. trientem.

Suetonius in Auguſto cap. LXXVII. ſcribit eum non amplius ter bibere ſolitum fuiſſe, & ſi quando largiſſimè ſe inuitaret, ſenos ſextantes non exceſſiſſe. Vopiſcus autem tradit Tacitum parciſſimae vitae fuiſſe,

fuiſſe, ita vt ſextarium vini tota die nunquam potauerit, ſaepè intra heminam. Contrà Capitolinus de Maximino ſeniore, de quo ſic ait: *Bibiſſe autem illum ſaepe in die vini Capitolinam amphoram conſtat: comediſſe & XL. libras carnis, vt autem Cordus dicit, etiam LX. quod ſatis conſtat*. Ex locis autem ſuprà citatis intelligere poſſumus, ſextantes potare ſolitos fuiſſe eos, qui imbecilli corpore fuiſſent; deunces, qui bibaces eſſent, & nimium vini appetentes; trientem, communē omnium menſuram fuiſſe. De numero autem poculorum notum eſt illud Aeſopi, qui dicebat tres eſſe vini mixtiones, primam voluptatis, ſecundam ebrietatis, tertiam contumeliae, vel vt dicebat Anacharſis, moeroris. O Διόνυσος, referā Graecè, *τρεῖς κίκτησι κράσεις οἴνυ, τὴν μὲν πρώτην ἡδονῆς, τὴν δὲ δευτέραν μέθης, τὴν δὲ τρίτην ὕβριος*. & Appuleius in Floridis ait quattuor eſſe vini crateras, quarum prima ad ſitim pertineat, ſecunda ad hilaritatem, tertia ad voluptatem, quarta ad inſaniam. Horatius loco ſupra citato:

——— tribus aut nouem
Miſcentur cyathis pocula commodis.
Qui Muſas amat impares,
Ternos ter cyathos attonitus petet
Vates: tres probibet ſuprà
Rixarum metuens tangere Gratia.

Auſonius:

Ter bibe, vel toties ternos: ſic myſtica lex eſt,
Vel tria potandi, vel ter tria multiplicandi.

Fuit autem aliquibus mos tot cyathos bibere, quot fuiſſent litterae in amici, vel amicae nomine, cui biberent. Martialis lib. I.

Naeuia ſex cyathis, ſeptem Iuſtina bibatur,
Quinque Lycea, Lyde quattuor, Ida tribus.

Item quot manus digitos haberet. Plautus Sticho:

Sag. Vide quot cyathos hos bibimus.
St. Tot, quot digiti ſunt tibi in manu.
Cantio Graeca eſt, ἢ πέντε πίνειν, ἢ τρία πίνειν, ἢ μὴ τέτταρα.
Tibi propino decuma fonte, tibi tute inde, ſi ſapis.

Liberalibus apud Romanos moris fuit tot cyathos bibere, quot alicui annos precabantur. Ouidius lib. III. Faſtor.

Sole tamen, vinoq. calent, annosq. precantur,
Quot ſumunt cyathos, ad numerumq. bibunt.
Inuenies illic qui Neſtoris ebibat annos,
Quae ſit per calices facta Sibylla tuos.

Panyaſis autem Epicus, de numero item poculorũ apud Athenaeum differens, primum dicit dicatum eſſe Χάρισιν, Ὥραις, καὶ Διονύσῳ: ſecundum Ἀφροδίτῃ καὶ πάλιν Διονύσῳ: tertium ὕβρει καὶ ἄτῃ. Eubulus itẽ apud eundem Athenaeum lib. II. de numero poculorum ita diſputat in eo carmine, in quo inducit Bacchum loquentem:

Τρεῖς γὰρ μόνους κρατῆρας ἐγκεραννύω
Τοῖς εὖ φρονοῦσι, τὸν μὲν ὑγιείας ἕνα,
Ὃν πρῶτον ἐκπίνουσι. τὸν δὲ δεύτερον
Ἔρωτος, ἡδονῆς τε. τὸν τρίτον δ' ὕπνου,
Ὃν εἰσπιόντες οἱ σοφοὶ κεκλημένοι
Οἴκαδε βαδίζουσιν, ὁ δὲ τέταρτος
Οὐκέθ' ἁμέτερός ἐστ', ἀλλ' ὕβρεως
Ὁ δὲ πέμπτος βοῆς, ἕκτος δὲ κώμων.
Ἕβδομος δ' ὑπωπίων, ὄγδοος κλήτορος.
Ὁ δ' ἔνατος χολῆς, δέκατος δὲ μανίας, ὥστε καὶ βάλλειν
Ποιεῖ, πολὺς γὰρ εἰς μικρὸν ἀγγεῖον χυθεὶς

Τὴν-

Ὑποσκελίζει ῥᾶστα τοὺς πεπωκότας. Et haec ſatis ſuperq́. de numero poculorũ. Bibebant autem modò pro ſalute Imperatoris, vt indicat Dio Caſſius, qui Auguſto inter alios hunc quoq. honorem decretum ait, vt pro ſalute eius in conuiuijs biberent. & S. Ambroſius lib. de Helia & ieiunio cap. VII his verbis: *Quid autem obteſtationes potantium loquar? Quid memorem ſacramenta, quae violare nefas arbitrantur? Bibamus, inquiunt, pro ſalute Imperatorum, & qui non biberit, ſit reus in deuotione.* Modò propter felices amicorum ſucceſſus, vt Horatius lib. III. ode XIX.

Da Lunae properè nouae,
Da noctis mediae, da puer Auguris
Muraenae, &c. Ad quem locum reſpexit Auſonius, cum inquit: *Sed illa de Flacci ecloga in qua propter mediam noctem, & nouam Lunam, & Muraenae Auguratum ternos cyathos attonitus petit vates.* Bibebant etiam in amicorum gratiam abſentium, vt ex multis Scriptorum locis intelligimus. Theocritus Idyll. XIII.

Ἤδη δὲ προϊόντος ἔδοξ' ἐπιχεῖσθαι ἄκρατον
Ὤτινος ἤθελ' ἕκαστος: ἔδει μόνον ὧτινος εἰπεῖν.

Tibullus lib. II. eleg. I.

Sed benè Meſſalam ſua quiſq́. ad pocula dicat,
Nomen & abſentis ſingula verba ſonent.

Miniſtrabantur autem pocula à ſummo ad infimum, initio facto ab vno ex conuiuis, qui in ſummo accúberet, & in orbem circumlato poculo ad eum qui in imo lecto diſcumberet. quod Athenaeus dixit *ἐν κύκλῳ πίνειν.* Pollux *τὰς κύλικας ἐν κύκλῳ περιελαύνειν.* Plautus Moſtellaria:

Interim da ab Delphio citò cantharum circum.

& in Perſa:

——— *age puere*

A ſummo ſeptenis cyathis committe hos ludos.

& in Aſinaria:

Da puere ab ſummo, age tu interibi ab infimo da ſuauium.

& rurſus in Perſa:

Age, circũfer mulſum bibere, da vſq. plenis cãtharis.

Cicero in Catone: *Et is ſermo, qui more maiorum à ſummo adhibetur in poculis.* Varro lib. IV. *Praeterea in poculis erant paterae, eo quòd pateant latius, ſic dictae:* (ſiue vt eſt in V. C. *ab eo quòd pateant, Latini ita dicunt.*) *Hiſce etiam nunc in publico conuiuio antiquitatis retinendae cauſa, cum magiſtri fiunt, potio circumfertur.* Inter potandum verò moris fuiſſe, vt conuiuae praeguſtatum poculum alter alteri porrigeret, conſtat primũ ex Homero in Iliadis IX. qui ait:

Πλησάμενος δ' οἴνοιο δέπας δείδεκτ' Ἀχιλῆα.

quem locum exponens Athenaeus lib. XIV. dicit: πληροῦντες γὰρ προέπινον ἀλλήλοις μετὰ προσαγορεύσεως. & paulò poſt apertius oſtendit quid ſit προπίνειν hoc exemplo: Ἀλέξανδρος οὖν αἰτήσας ποτὲ ποτήριον δίχουν, καὶ πιὼν, προὔπινε τῷ Πρωτέᾳ. Plautus Gurgulione:

Propino militi magnum poculum: ille ebibit.

Iuuenalis Sat. V.

——— *quando propinat*

Virro tibi, ſumitq. tuis contacta labellis

Pocula — &c. Martialis:

Qui nulli calicem tuum propinas.

Suetonius in Tiberio cap. XIII. *Ignotiſſimum Quaeſturae candidatum nobiliſſimis antepoſuit ob epotam in conuiuio propinante ſe vini amphoram.* Appuleius lib. X.

praebi-

praebibere, dixit, quod Graeci προπίνειν, cum inquit: *Heu puer lautum diligenter ecce illum lautum cantharum mulſo contempera, & affer paraſito meo, ſimul quòd ei praebiberim, commoneto.* Formula qua in propinationibus vtebantur apparet ex Plauto huiuſmodi quaedam fuiſſe, in Perſa:

Paegnium tardè cyathos mihi das: cedo ſanè,
Benè mihi, benè vobis, benè amicae meae.

Libaſſe verò Dijs ex Homero conſtat, hoc verſu:

Θεοῖσι σπείσαντες μακάρεσσι πῖον μελιηδέα οἶνον.

& ex Virgilio, apud quem Libat Dido hoc verſu:

Dixit, & in menſa laticum libauit honorem.

Maioribus autem poculis veteres potare dicebantur, cum conuiuarum laetitia aliquantulum proceſſiſſet, dicebantq́. τὴν μείζονα αἰτεῖν, ſcilicet κύλικα. Sophilus apud Athenaeum lib. x.

Συνεχὴς ἄκρατος ἐδίδοτο ἴσον ἴσῳ, πάλιν τὴν μείζον' ἤτησεν.

Alexis: οὐ συμποσίαρχος ἦν γὰρ, ἀλλὰ δήμιος ὁ χαιρέας κυάθους προπίνων εἴκοσιν ἴσον ἴσῳ, πάλιν τὴν μείζον' ἤτει. Ad quem morem reſpexiſſe videtur Cicero, cum ſcripſit in Verrem: *Fit ſermo inter eos & inuitatio, vt Graeco more biberetur: hoſpes hortatur: poſcunt maioribus poculis.* Vtebantur autem veteres vino refrigerato, vt conſtat tum ex alijs, tum ex Dione, qui ſcribit Commodum vini refrigerati poculum in medio certamine feſſum capere vno hauſtu ſolitum: Γλυκὺν οἶνον, inquit, ἐψυγμένον λαβὼν ἀμυστί. Vtebantur item ſacco vinario, vt merum liquidius potarent. Martialis lib. XII.

——— *& vt liquidum potet à lauda merum,*
Turbida ſollicito tranſmittere Caecuba mero,
Atq. inter menſas ire redire ſuas.

Sacci

Sacci vinarij meminit Plinius lib.xxiv.vbi de polenta nitroſae aut amarae aquae. Aqua etiam vtebantur niuibus refrigerata, vt ex Martialis verſibus apparet, in quibus ſic eſt:

Non potare niuem, ſed aquam potare rigentem,
De niue commenta eſt ingenioſa ſitis. & lib.xi.
Nec niſi poſt niueam Caecuba potat aquam.

Alexis apud Athenaeum: Και χιόνα μὲν πινειν παρασκευάζομεν. Iuuenalis:

Frigidior Gaeticis petitur decocta pruinis.

Plinius: *Hi niues, illi glaciem potant, venasq. montium in voluptate gulae vertunt: ſeruatur algor aeſtibus, cogitaturq. vt alienis menſibus nix algeat: decoquunt alias, quas mox & illas hiemant.* & lib.xxxi. cap.iii. *Neronis principis inuentum eſt decoquere aquam, quam vitro demiſſam in niues refrigerabat.* Inde Suetonius in Nerone cap.xlviii. ſic ſcribit: *Aquam ex ſubiecta lacuna potaturus manu hauſit: Et haec eſt, inquit, Neronis decocta* &c. *aquae autem tepidae aliquantum bibit.* Colum autem dicebatur vas vinarium, quo aqua ex niuibus colari ſolebat. Martialis:

Attenuare niues norunt & lintea noſtra,
Frigidior colo non ſalit vnda tuo.

Aqua etiam vtebantur calefacta, vt ex Scriptoribus conſtat. Horatius:

Quis aquam temperet ignibus?

Varro lib.iv. de lingua latina. *Calix à ca'do: quòd in eo calida puls apponebatur, & caldum in eo bibebant.* Plinius lib. xxviii. cap. iv. *Notandum nullum aliud animal praeter hominem calidos potus ſequi, ideoq. non eſſe naturales.* Tacitus lib.xiii. *Innoxia adhuc, et praecalida potio.* Appuleius lib. ii. *Commodum cubueram,*

& ecce

& ecce Fotis mea, iam domina cubitum reddita, iacta proximat roſae ſerta, & roſa ſoluta in ſinu tuberante, ac me preſſim deoſculato, & corollis reuincto, & flore proſperſo, arripit poculum, ac deſuper aqua calida iniecta, porrigit, bibam, idq. modicum priuſquam totum exorberem, clementer inuadit. Iuuenalis Satyr. v.

Quando vocatus adeſt gelidae, calidaeq. miniſter.

& Martialis lib. I.

Iam defeciſſet portantes calda miniſtros. & lib. VI.

Et potet calidã qui mihi laudat aquam. & lib. VIII.

Caldam poſcis aquam, ſed non dum frigida venit.

Alget adhuc nudo clauſa culina foco. & lib. XII.

Et nimium calidis non vitiantur aquis. & lib. XIV.

Frigida non deſit, non deſit calda petenti.

Epicharmus item apud Athenaeum lib. XIV. aquam tepidam poſtulat ſibi dari, quam bibat, cum inquit:

Καὶ πεῖν ὕδωρ διπλάσιον χλιαρὸν ἡμίνας δύο.

Hinc Tiberius Claudius Nero Imp. dictus per iocũ Biberius Caldius Mero, à frequenti calidae aquae potione. Ammianus Marcellinus lib. XXVIII. *Ampelius*, inquit, *Vrbi praefectus ſtatuerat ne aquam calidã calefaceret quiſquam.* & poſt: *Si aquam calidam tardius attulerit.* Claudius Imperator edicto vetuit, ne aqua calida venderetur. Dio. lib. LVIII. τά τε καπηλεῖα εἰς ἃ συνιόντες ἔπινον, κατέλυσε, καὶ προσέταξε μήτε κρέας που ἑφθὸν, μήθ' ὕδωρ θερμὸν πιπράσκεσθαι, καί τινας ἐπὶ τούτῳ μὴ πειθαρχήσαντας ἐκόλασεν. Quin & C. Caligula, eodẽ Dione referente, eum necari iuſſit, qui in funere Druſillae calidam aquam vendidiſſet. πωλήσαντα δὲ, inquit, θερμὸν ὕδωρ ἀπέκτεινεν ὡς ἀσεβήσαντα. Locus autẽ in quo aqua calida vendebatur, Thermopolium à Plauto dicitur in Curculione:

Quos

Quos ſemper videas bibentes in Thermopolio.
& in Trinummo

——— *ſatin in Thermopolio.*
Condalium es oblitus, poſtquā thermopotaſti gutturē.
Aqua calida miſcebatur etiam vino, vt conijci poteſt ex verſibus Martialis:

Me conuiua leget miſto quincunce, ſed ante
Incipiat poſitus, quàm tepuiſſe calix:

& apertius ex Plauti Curculione:

Vbi quid ſurripuere, operto capitulo calidum bibunt,
Triſtes atq. ebrioſi incedunt.

Vas autem ad parandam aquam calidam, miliarium dicebatur. Athenaeus lib. 11. τὸ μιλιάριον καλούμενον ὑπὸ ῥωμαίων, τὸ εἰς θερμοῦ ὕδατος κατεργασίαν κατασκευαζόμενον. Horatius verò ahenum videtur dixiſſe vas id, quod aquae calefaciendae comparabatur, cum inquit. Epiſt. lib. 11.

——— *emptis*
Sub noctem gelidam lignis calefactat ahenum.

Mos autem fuit in conuiuijs, talorum iactu vnum aliquem creare, qui praeſcriberet modum cenae, & quantum quiſq., & quomodo temperatum, vt diximus, biberet vinum. Hic, Rex conuiuij à Tacito dicitur in Nerone, & Sidonio lib. IX. epiſt. his verbis: *Meis quoq. contubernalibus dum rex*, inquit, *conuiuij circa ordinandum moras nectit oxygarum* &c. Modiperator à Varrone lib. XX. Rerum humanarum citante Nonio, his verbis: *In conuiuijs qui ſunt inſtituti potandi modiperatores* (nam vox *magiſtri* gloſſema eſt verbi *modiperatores*.) Inde Cicero in Catone: *Me verò & Magiſteria delectant à maioribus inſtituta, & is ſermo, qui more maiorum à ſummo adhibetur in poculo*

culo: Lampridius in Elagabalo: *Praefectum Vrbicũ, (* vel forte, *Vrbi) ſaepe poſt cenam ad potandum vocabat, adbibitis & Praefectis Praetorio, ita vt ſi recuſarent, Magiſtri eos cogerent.* Dictator à Plauto, qui dicebatur ipſa tantum coronae impoſitione, vt eſt apud eum in Perſa:

Do hanc tibi florentem florenti, tu ſic eris Dictatrix nobis.

Dominus conuiuij à Varrone apud Agellium lib. XIII. cap. II. & Nonio. Item Strategus à Plauto rurſus in Perſa:

Strategum te facio huic conuiuio.

Cenae pater ab Horatio lib. II. Serm. Sat. VIII.

Inprimis Lucanus aper leni fuit auſtro
Captus, vt aiebat cenae pater ———

Parochus ab eodem ibidem:

Tum parochi faciem nil ſic timentis vt acres
Potores —— & Conuiuator, cum inquit:
Sed conuiuatoris vti ducis &c. Seneca lib. I. de ira: *Minus honorato loco poſitus iraſci coepiſti conuiuatori* &c. Magiſter cenae à Martiale lib. XII.

Conuiuas alios cenarum quere Magiſter. Catullus.

Ingere mi calices amariores,
Vt lex Poſtumiae iubet Magiſtrae. Cicero in Verrem: *Iſte enim Praetor ſeuerus ac diligens, qui populi Romani legibus nunquam paruiſſet, illis diligenter legibus, quae in poculis ponebantur, parebat.* Graeci συμποσίαρχον, ſiue βασιλέα dixerunt. Plutarchus Apophthegm. Ἀγησίλαος παρὰ πότον ποτὲ λαχὼν συμποσίαρχος. Idem, vt opinor, dicebatur à Graecis ὀνοματοκλήτωρ, cuius munus erat ſuum vnicuiq. gradum & ordinem in cena aſſignare, vt ſcribit Athenaeus lib. II.

addu-

adducto Alexidis teſtimonio, qui ait: *μετὰ ταῦτα ἀναστάντες κατεκλίθημεν, ὡς ἕκαστος ἤθελεν, οὐκ ἀναμείναντες ὀνοματοκλήτορα τὸν τῶν δείπνων ταξίαρχον*. Nominatur & *ἐκκλήτωρ* ab eodem Athenaeo lib. II. Cui vbi conuiuae accubuiſſent, tabella dabatur inſtar indicis cenae Pontificiae Metelli apud Macrobium lib. III. cap. XIII. in qua omnium ferculorum nomina deſcripta erant, vt ſciret, quod nam obſonium eſſet coquus allaturus: *ἔθος ἦν*, inquit, *ἐν τοῖς δείπνοις τοῖς ἑστιάτορσι κατακλιθεῖσι προσδίδοσθαι γραμματίδιόν τι περιέχον ἀναγραφὴν τῶν παρεσκευασμένων, ἐφ' ᾧ εἰδέναι, ὅ, τι μέλλοι ὄψον φέρειν ὁ μάγειρος*. Talorum autem iactu creari ſolitos, & interdum ipſa tantum coronae impoſitione, indicat Plautus verſu ſupra prolato, & Horatius lib. I. ode. IV.

Nec regna vini ſortiere talis. & lib. II. ode. VII.

Quem Venus arbitrum dicet bibendi?

Porrò miniſtri Tricliniares nominantur in veteribus apud me marmoreis monumentis, Structor, qui *τραπεζοκόμος* ab Athenaeo dicitur, cuius erat, vt inquit Virgilius, *cura penum ſtruere*. & de quo Martialis lib. X.

Et quae non egeant ferro Structoris Ofellae.

Structoris ſerui munus deſignat Seneca lib. VI. epiſt. XLVII. ad Lucilium, cum inquit: *Alius pretioſas aues ſcindit, & per pectus, & clunes certis ductibus circumferens eruditam manum, & in fruſta excutit*. & lib. de Breuitate vitae: *Quàm videam*, inquit, *quàm ſuſpenſi ſint, quomodo aper à coquo caeſus exeat, quanta celeritate ſigno dato gladij ad miniſteria decurrant, quanta arte ſcindantur aues in fruſta non enormia*. Sed apertius indicat Iuuenalis non modò Structoris officiũ, ſed ipſam etiam ſtructoriam artem, quae obſonia

ſcin-

ſcindendi praecepta daret. Sic enim ait Sat. II.

——— *quin ipſa manubria cultellorum*
Oſſea: non tamen his vlla vnquam obſonia fiunt
Rancidula, haud ideo peior gallina ſecatur.
Sed nec ſtructor erit, cui cedere debeat omnis
Pergula, diſcipulus Trypheri doctoris, apud quem
Sumine cum magno lepus atq. aper, & pygargus,
Et Scythicae volucres, & Phoenicopterus ingens,
Et Gaetulus oryx, hebeti lautiſſima ferro
Caeditur, et tota ſonat vlmea cena Saburrae. & Sat. V.
Structorem interea (ne qua indignatio deſit)
Saltantem ſpectas, & chironomunta volanti
Cultello, donec peragat dictata magiſtri
Omnia: nec minimo ſanè diſcrimine refert,
Quo geſtu lepores, & quo gallina ſecetur.

In antiqua inſcriptione habetur: MAMA STRVCTOR. Seruus Tricliniarcha, qui & Architriclinus, habetur in hac inſcriptione: BLICIO ABORTENNIO TRICLINIARCH. item in hac: M. VLPIO AVG. LIB. PHAEDIMO DIVI TRAIANI AVGVSTI TRICLINIARCH. Seruus Tricliniarius in hac: SEX POMPEIO VOLESSIGO SEX POMPEI SER. TRICLINIAR. Praeguſtator in hac: TI. CLAVDIVS FLAMMA CLAVSVS TI. AVG. PRAEGVSTATOR. Hic à Graecis προγεύστης dicebatur, vt ſcribit Athenaeus lib. IV. in quo docet Eleatros vocatos fuiſſe προγεύστας, id eſt Praeguſtatores; ſic dictos, quòd vt à veneno reges ſecuri tutiq. ſint, de illorum cibis non nihil prius mandunt, & guſtant. Praeguſtabant autem in menſa, quam Guſtatorium appellat Martialis in Apophoretis. Suetonius autem ſcribit epulanti Claudio Imp. venenum datum per ſpadonē Praeguſta-

Digitized by Google

guſtatorem. Serui ab argento potorio,item ad argentum potorium, item à potione nominantur in his inſcriptionibus: ANTHVS AD ARGENTVM POT. L. CAESARIS. &: VIBIAE SVCCESSAE LIVIAE AVG. SER. AB ARGENTO POTORIO. &: PARTHENIVS CAESARIS N. AB ARGENTO POTORIO. &: TI. CLAVD AVG. LIB. GRATIO LIVIAE AVG. SER. A POTIONE. &: SEXTIVS PACCIVS SEX POMPEI A POTIONE. à Catullo dicitur:

Miniſter vetuli puer falerni, & ab Horatio Carm. lib. I.

Puer quis ex aula capillis
Ad cyathum ſtatuetur vnctis?

Qui alio nomine à Liuio,& Plinio Pollicitator, ab Auſonio,Pincerna,Graecè οἰνοχόος appellatur. Dicebatur etiam Seruus à Laguna,vt in hac inſcriptione: M. VLPIO AVG. LIB. PHAEDIMO DIVI TRAIANI AVG. A LAGVNA. Item ſeruus Corinthiarius, & à Corinthis in his: TI. LAIVS PARATVS A CORINTHIS. &: CAPTVS A CORINTHIS. &: CALLITYCHAE ZOILI CORINTHIAR. AGRIPP. Seruus ab auro eſcario nominatur in his: M. VLPIO ERIDANO AVG. LIB. AB AVRO ESCARIO. &: CAMVS AVG. LIB. PRAEP. AVRI ESCARI. Miniſtratores nominantur in his: IVLIA LOGAS AMARANTHI AVGVSTI MINISTRATORIS TVRRANIANI. &: ERASTVS CAESAR. MINIST. &: ANSIO CAESAR. MINISTRATOR. Seruus piſtor in hac: FAVSTVS PISTOR TI. GERMANICI SER. Piſtor autem indicatur vel Dulciarius, vel certè lactarius; alter a conficiendis dulcijs, ſiue mellitis, quae Graeci μελίπηκτα dicunt; alter ab ope-

ab opere lactario vocatus: nam ſcribit Lampridius de Elagabalo, eum alia die tantum de dulcijs, alia de opere lactario cenitaſſe. & Appuleius refert Piſtorem dulciarium è conuiuio reportaſſe reliquias largiſſimas, panes, cruſtula, placentas, edulia mellita, operiſq. piſtorij. & lib. x. *At illorum,* inquit, *alter Piſtor dulciarius, qui panes & mellita concinnabat edulia.* ex Luciano, qui ait: ἄρτους πέττειν καὶ μελίπηκτα κιρνᾶν ἐπιστάμενος. Obſonator dicebatur ὁ τὰ ὄψα ὠνούμενος, vt eſt apud Athenaeum lib. XIV. & idem ὀψώνης vocabatur, & ἀγοραστής: de quo ſic Martialis:

Dic quotus es, quanti cupias cenare, nec vnum
Addideris verbum, cena parata tibi eſt.

Coquos Romani priſcis temporibus non habebant domi, ſed conducebant ex Macello, vt ex Plauti Aulularia intelligimus, in qua eſt:

Poſtquam obſonauit herus, & conduxit coquos,
Tibicinasq. haſce apud forum. — Itaq. ab eodem Plauto malus coquus, dicitur coquus nundinalis, quòd non cotidie, ſed nono tantum quoquo die ex Macello conducebatur, vt Feſtus notat. Plinius lib. XVIII. cap. XI. *Nec coquos verò habebant in ſeruitijs, eosq. ex Macello conducebant.* Ancillae verò, vt ex Plauti Mercatore apparet, cotidie cibum familiae coquebant. Poſtea priuatos coquos domi habere coeperunt, vt indicat Martialis illo verſu:

Nam coquus domini debet habere gulam.

Idem Plautus nominat in Pſeudolo Forum coquinum hoc verſu:

Forum coquinum qui vocant, ſtultè vocant:
Nam non coquinum eſt, verùm furinum eſt forum.

Coquum Poſidippus poeta apud Athenaeum lib. IX. com-

IX.comparat Imperatori,cum inquit:

Ἀγαθοῦ στρατηγοῦ διαφέρειν οὐδὲν δοκεῖ.& Plautus:

Sis tu in legione bellator,ſi vis,at ego in culina Ares.

Serui ATRIENSES multi nominantur in veteribus inſcriptionibus. Videndum autem an inter eos numerentur qui in atrijs, vbi priſcis temporibus cenitabant, ſupellectilem ſeruabant conuiualem, quiq. in antiquis inſcriptionibus SERVI A SVPELLECTILI. dicuntur. Veteres enim in atrijs, hoc eſt in culina,vel propè culinam cenitaſſe, apparet ex eo quod ſcribit Seruius, culinas fuiſſe in illa aedium parte, quae atrium dicebatur, vnde à fumi nigrore nomen factum eſſe atrio. Inde Cicero in Piſonem: *Cui idem erat coquus & ſeruus Atrienſis.* Miniſtros autem Tricliniares linteis ſuccinctos miniſtraſſe, ex loco Senecae ſupra citato intelligere poſſumus,& ex ijs, qui infra ponentur. Apud Senecam quidem erat ſic: *Ad hoc praeſtò aderit miniſtrorum ornatiſſimorum turba linteis ſuccincta &c.* Horatius:

——— veluti ſuccinctus curſitat hoſpes,
Continuatq. dapes,nec non verna iter ipſis
Fungitur officijs — & lib.I. Sat.VIII.
Vidi ego met nigra ſuccinctam vadere palla
Canidiam &c. — & lib.II.Sat.vltima:
His vbi ſublatis, puer altè cinctus acernam
Gauſape purpureo menſam perterſit — Ouidius:
Nominis eſſe poteſt ſuccinctus cauſa miniſter.

Appuleius lib.II. *Fotis linea tunica mundulè amicta,& ruſſea faſciola praenitente altiuſculè ſub ipſas papillas ſuccinctula, illud cibarium vaſculum floridis manibus rotabat in circulum.* De vaſis menſae vinariae & eſcariae vidēdus Varro lib.IV.de lingua latina. Nos

aliqua

aliqua & illa inſigniora ponemus, ſi prius de eorum vſu apud veteres Romanos pauca dixerimus. Nam priſcis illis temporibus vſi ſunt vaſis fictilibus, vt apparet ex ijs, quae ſcribit Plinius lib. XXXIII. cap. XI. de veterũ frugalitate in ſupellectili conuiuali. *Catũ,* inquit, *Aeliũ, cum legati Aetolorũ in Conſulatu prandentem in fictilib. adiſſent* &c. & lib. XXXV. cap. XII. *Maior quoq. pars hominũ terrenis utitur vaſis Samia etiãnum in eſculentis laudantur. Retinet hãc nobilitatem & Aretium in Italia*. Inde Martialis in Apophoretis:

Aretina Nimis ne ſpernas vaſa monemus:
Lautus erat Tuſcis Porſena fictilibus.

Illud autem, *Nimis*, apud Martialem, pro artificis nomine, qui egregia vaſa faceret, poſitum eſſe facilè mihi perſuadet vas fictile repertum Aretij cum inſcriptione NIMIS: vt conijci poſſit nomen id fuiſſe artificis. Appellari enim vaſa ſolita eſſe ab artificibus, oſtendunt Thericlea, & quod ait Iuuenalis:

——— *auctoris nomen habentem.*

Deinde ex aere fieri coepiſſe apparet ex ijs, quae ſcribit Tertullianus in libro de habitu mulieris: *Inter alia*, inquit, *& anuli ferro fiunt: Quaedam eſui & potui vaſcula ex aere adhuc ſeruat memoria antiquitatis.* Poſtremò creſcente luxu argentea & aurea fieri coeperunt. Plinius lib. XXXIII cap. XI. *Vaſa coquinaria ex argento Caluus orator fieri quaeritur.* & cap. XII. *Fabricius qui bellicoſos Imperatores plus quàm pateram & ſalinum ex argento habere vetabat*. Vopiſcus in Tacito ſcribit eum dedicaſſe argentum menſale, quod priuatus habuerat, conuiuorum miniſterijs, quae fierent in templis Deorum. Haec moris fuit, vt ab eo qui cenam daret, in abacis de quibus diximus ſu-

pra,ad exornandum triclinium exponerentur. Cicero in Verrem: lib. IV. *Ludis Circenſibus manè apud L. Siſennam virum primarium, cum eſſent triclinia ſtrata, argentumq́. expoſitum in abacis* &c. & paulò poſt: *ab hoc abaci vaſa omnia, vt fuerant expoſita, abſtulit.* Idem Cicero eodem libro, de conuiuio à Verre exhibito Antiocho regi: *Deinde ipſum regem ad cenam vocauit: exornat amplè, magnificeq́. triclinium: exponit ea, quibus abundabat, plurima ac pulcherrima vaſa argentea: namq́. haec aurea non dum fecerat. Omnibus, curat, rebus inſtructum et paratum, vt ſit conuiuium: quid multa? rex ita diſceſſit, vt & iſtum copioſè ornatum, & ſe honorificè acceptum arbitraretur. Vocat ad cenam deinde ipſe Praetorem, exponit ſuas copias omnes, multum argentum, non pauca etiam pocula ex auro, quae vt mos eſt regius, & maximè in Syria, gemmis erant diſtincta clariſſimis. Erat etiam vas vinarium ex vna gemma praegrandi, trulla excauata cum manubrio aureo.* In veteribus autem marmoribus inter alia vaſa eſcaria habetur patina, qua vtebantur & ferculi vice, & ad coquendum pulmentarium. Plinius lib. XXIII. *Decoquitur*, inquit, *in patinis cum ſale & adipe.* &c. Horatius lib. II. Serm.

Affertur ſquillas inter muraena natantes

In patina porrecta. &c. Plinius lib. & cap. ſupra citato: *Atq. vt in luxu quoq. aliqua auctoritas contingat figlinis, tripatinum, inquit Feneſtella, appellabatur ſumma cenarum lauticia. Vna erat muraenarum: altera luporum: tertia myxeos piſcis, inclinatis iam ſcilicet moribus, vt tamen eos praeferre Graeciae etiam philoſophis poſſimus. Siquidem in Ariſtotelis haeredum auctione* LXX. *patinas veniſſe traditur. Nam nos cum vnã*

Aeſopi

Digitized by Google

Aeſopi tragoediarum hiſtrionis in natura auium diceremus ſeſter ijs ſexcentum ſtetiſſe, non dubito indignatos legentes. At Hercules Vitellius in principatu ſuo CC. *ſeſtertijs condidit patinam, cui faciendae fornax in campis exaedificata erat: quoniam eò peruenit luxuria, vt etiam fictilia pluris conſtent, quàm murrhina &c.* Acci patinam nominat Tertullianus in libro aduerſus Valentinianos, cum inquit: *Et omnia iam, vt ex omnium defloratione conſtructum, gracculum Aeſopi, Pandorã Heſiodi, Acci patinam, Neſtoris cocetum, miſcellaneã Ptolemaei. Quàm proprius fuit de Atticis hiſtorijs Pancarpiam vocari à tam otioſis auctoribus nominum?* Videtur autem apud Tertullianum, vox cocetum, poſita pro κυκεῶνα ſiue cyceonem, vt vſurpauit Arnobius, ac ſignificare potionẽ illam Neſtoris, quae celebratur ab Homero in Iliadis lib. II. his verſibus:

Αλλος μὲν μογέων ἀποκινήσασκε τραπέζης
Πλεῖον ἐόν, Νέστωρ δ' ὁ γέρων ἀμογητὶ ἄειρεν.
Εν τῷ ῥά σφι κύκησε γυνὴ εἰκυῖα θεῇσιν,
Οἴνῳ πραμνείῳ, ἐπὶ δ' αἴγειον κνῆ τυρὸν
Κνήστι χαλκείῃ, ἐπὶ δ' ἄλφιτα λευκὰ πάλυνε.
Πινέμεναι δ' ἐκέλευσεν ἐπεὶ ῥ' ὥπλισε κυκεῶ.

Habetur & patella, parua ſcilicet patina, in qua olera poni conſueuerant. Horatius lib. I. epiſt. ad Torquatum.

Si potes archaicis conuiua recumbere lectis,
Nec modica cenare times olus omne patella.

Martialis lib. V.

Ponetur digitis tenendus vnctis
Nigra coliculus virens patella. Iuuenalis Sat. V.
Ponitur exigua feralis cena patella.

Varro Eumenidibus: *Patella eſurienti poſita prouocat*

cat Neapolitanus piſcinas. Iulius Pollux lib.VI. τὰς δὲ καλουμένας πατέλλας, λεκανίδας ὀνομαστέον. Erant & lances vaſa eſcaria, à Graecis πίνακες dictae. Athenaeus lib. IV. Καὶ γὰρ τοὺς πίνακας ἐφ' ὧν τὰς τροφὰς παρατίθενται, τοιούτους ἔχουσι. Trebellius Pollio in Tito tyranno: *Calpurnia Titi vxor de genere Cenſorinorum, id eſt, Piſonum, vniones Cleopatranas habuiſſe perhibetur. Item Lancem centum librarum argenti, cuius pleriq. poetae meminerũt; in qua maiorum eius expreſſa oſtenderetur hiſtoria.* Habetur & paropſis, vas ſcilicet eſcarium, cuius meminit Iuuenalis illo verſu:

Quàm multa magnaq. paropſide cenat.

Martialis lib.XI.

Cui portat gaudens ancilla paropſide rubra
Alecem, ſed quam protinus illa voret.

Suetonius in Galba cap.XII. *Et ordinario quidẽ diſpenſatori breuiariũ rationũ offerenti, paropſidem leguminis pro ſedulitate ac diligẽtia porrexiſſe.* Alexis in Heſione:

Οἱ δ' εἶδε τὴν τράπεζαν ἄνθρωποι δύο
Φέροντας εἴσω, ποικίλων παροψίδων
Κόσμου βρύουσαν.

Non ſolùm autem pro eſcario vaſe, ſed pro vili etiam obſonio πάροψις à Graecis vſurpatur. Pollux: τὰς μὲν παροψίδας, inquit, ἡ μὲν πλείων χρῆσις ἐλέγχει τοὔνομα ἐπὶ μάζης, ἢ ζωμοῦ τινός, ἢ ἐπὶ ἐδέσματος ἄττειν πλήσεις μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ ἀγγεῖον λεκτέον. Deinde affert Antiphanis verſum ex Boeotia:

Καλέσασα παρατίθησιν ἐν παροψίδι βολβούς.

Habetur & catinus, in quo apponitur piſcis feralibus aliquot in antiquo marmore cenis, iuxtà illud Horatij, Serm.lib.II.

Anguſtoq. vagos piſces vrgere catino.

Erat autem vas fictile, de quo Iuuenalis. Satyr.VI.

Sim-

Simpulum ridere Numae, nigrumq. catinum:
Eo vtebantur pauperiores. Horatius Serm. lib. I.
——— *inde domum me*
Ad porri, & ciceris refero, laganiq. catinum.
Sed non tantum ad piſces, ſed ad pullos etiam, & alia obſonia vtebantur catino. Horatius Serm. lib. I.
Aut poſitum ante mea quia pullum in parte catini
Suſtulit eſuriens, minus hoc iucundus amicus
Sit mihi &c. Sed omnia vaſa eſcaria hic perſequi conſilium non eſt. Nominanda ſunt igitur aliqua ex vinarijs, & ea praecipuè, quae in antiquis marmoribus reperiuntur, de quibus tunc dicemus, cum de vſu poculorum apud priſcos Romanos pauca praefati fuerimus. Conſtat enim ex veteribus Scriptoribus Romanos primùm ligneis poculis vſos eſſe, deinde fictilibus & vitreis, poſtremò aereis, aureis, & argenteis, & ex ipſis etiam gemmis, & lapidibus pretioſis. De ligneis meminerunt hi. Virgilius in Bucolicis:
——— *pocula ponam*
Fagina, caelatum diuini opus Alcimedontis.
Ouidius lib I.I. Faſtor.
Terra rubens crater, pocula fagus erat.
Homerus etiam odyſſ. lib. IX. ligneum ex hedera poculum agnouit, cum inquit:
Κισσύβιον μέγα χερσὶν ἔχων μέλανος οἴνοιο.
De fictilibus poculis facit mentionem Tibullus lib. II. eleg. I.
Fictilia antiquus primum ſibi fecit agreſtis
Pocula, de facili compoſuitq. luto.
Itaq. è Sagunto Hiſpaniae ciuitate, vt inquit Plinius lib. XXXIII. cap. XI. aducta fictilia maximè in vſu

fuerunt. Martialis:

Sume Saguntino pocula facta luto.

Vitrea pocula quādo primùm in vſu eſſe coeperint, oſtendit Plinius lib.xxxvi.cap.xxvi. *Ferunt Tiberio principe, excogitato vitri temperamento, vt flexibile eſſet; totam officinam & artifices eius abolitam: ne aeris, argenti, auri metallis pretia detraherentur. Eaq. fama crebrior diu, quàm certior fuit. Sed quid refert? Neronis principatu reperta vitri arte, quae modicos calices duos, quos appellabant pterotos, ſeſtertijs* vi. *millibus venderet.* Ita totus hic locus legitur in libro manuſcripto. Tacitus lib. xv. facit mentionem Vatinij cuiuſdam ſutoris, qui vitreum calicem habebat protenſis quattuor roſtris inſtar naſorum. de quo ita Iuuenalis Sat. v.

Tu Beneuentani ſutoris nomen habentem
Siccabis calicem naſorum quattuor.

& Martialis in diſticho:

Vilia ſutoris calices monumenta Vatini
Accipe, ſed naſus longior ille fuit.

Capitolinus ſcribit Gallienum Imp. aſpernatum vitrea pocula, aureis ſemper bibiſſe. Haec fracta permutabuntur ſulphure. Iuuenalis:

——— *nec iam*
Quaſſatum, & rupto poſcentem ſulphura vitro

Martialis: —— *qui pallentia ſulphura fractis*
Permutat vitreis ——

Statius Silu. lib. II.

——— *quiq. comminutis*
Permutat vitreis gregale ſulphur.

De aereis, conſtat ex loco Tertulliani ſuprà citato. De aureis autem & argenteis videndus Plinius lib. xxxIII.

XXXIII.cap.XI.& XII.qui eodem libro cap.I. pocula ponit ex auro diſtincta gemmis pretioſis, vel gemmea tota. *Nec hoc ſatis*, inquit, *turba gemmarum potamus,& ſmaragdis teximus calices*. Inde Virgilius in Georgicis:

Vt gēma bibat,& Serrano dormiat oſtro. Martialis:
Gemmatum Scythicis vt luceat ignibus aurum.

Poculum argenteum ponit Iuuenalis Sat.I. in quo caper ſcalptus eſſet, quòd id animal vitibus infenſum Baccho ſacrificaretur, iuxtà Ouidianum illud ex lib.I.Faſt.

Rode caper vitem,tamen hic cum ſtabis ad aram,
In tua quòd fundi cornua poſſit erit.

Ex Graeco,vt videtur,Epigrammate lib.I.

Κἢν με φάγῃς ἐπὶ ῥίζαν, ὅμως ἔτι καρποφορήσω
Οσσον ἐπισπεῖσαι σοι τράγε θυομένῳ.Iuuenalis:

Argentum vetus & ſtantem extra pocula caprum.

Pocula Chryſendeta,quae erant aureis cruſtis, ſiue emblematis incruſtata, ponuntur à Martiale lib.VI. his verſibus:

Ponuntur ſemper Chryſedenta Caſperiano
Siue foris,ſeu cum cenat ipſe domi.

Pocula Cryſtallina & Murrhina, ſaepius nominantur à Scriptoribus.Iuuenalis.Sat.VI

Grandia ponuntur Cryſtallina, maxima rurſus
Murrhina &c. & Martialis lib.III.
Opimianum morionibus nectar
Cryſtallinis murrhiniſq. propinat.

Capitolinus in M.Aurelio:*Vendidit aurea pocula,& cryſtallina,& murrhina*. In antiquis autē marmoribus habetur in primis patera, quam Graeci φιάλην dicunt,ſiue φιάλιον,vt eſt apud Athenaeum lib.VI.in

quo

quo ſcribit, Durim Samium memoriae prodidiſſe, Philippum Alexandri magni Macedonis patrem, cũ phialam auream haberet, ſemper illam ſub puluino tenuiſſe repoſitam. ſic enim inquit: Διὸ καὶ Φίλιππον τὸν τοῦ μεγάλου βασιλέως Ἀλεξάνδρου πατέρα φησὶ Δοῦρις ὁ Σάμιος, φιάλιον χρυσοῦν κεκτημένον, ἀεὶ τοῦτο ἔχειν κείμενον ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον. Plinius lib. XXXIII. cap. III. *Summae apud exteros*, inquit, *licentiae fuerat, poculo aureo puluino* (ſiue, *puluinis*, vt in V.C.) *ſubdito, Philippum regem dormire ſolitũ.* Trebellius Pollio in Quieto meminit paterae Cornelij Macri, his verbis: *Vidimus proximè Cornelium Macrum in eadem familia virum, cum cenã in templo Herculis daret, pateram electrinã, quae in medio vultum Alexãdri haberet, & in circuitu omnem eius hiſtoriam contineret, ſignis breuibus et minutulis, Pontifici propinare, quam quidem circũferri ad omnes tanti illius viri cupidiſſimos iuſſit. Quod idcirco poſui, quia dicuntur iuuari in omni actu ſuo, qui Alexandrum expreſſum, vel auro geſtitant, vel argento.* Habetur & cantharus, quod poculi genus reperitur non tantùm in antiquis marmoribus, ſed in veterib. etiã numiſmatibus, praeſertim Graecis. Erat autẽ poculum anſatum, quo poſt victoriam Iugurthinã, Cimbricam, & Teutonicam vſum ſemper fuiſſe C. Marium ſcribit Plinius lib. XXXIII. cap. XI. & Valerius Maximus lib. III. De eo meminit Athenaeus lib. XI. adducto Eubuli verſu; in quo quaeritur conuiua cantharum diu vacuum exſiccari. ſic enim inquit:

Ὁ δὲ κάνθαρος πάλαι δὴ κενὸς ὢν ξηραίνεται.

Reperitur & lagena, cuius meminit Martialis in Panaretũ, & quae è fici radicu filis fiebat, vt ſcribit Plinius lib. XVI. cap. XXXI. In antiqua verò inſcriptione dici-

dicitur LAGVNA, ex Graeco, vt videtur, vocabulo ducta, vt conijci poteſt ex Athenaei lib. VII. in quo meminit Lagynophoriae, quod erat feſtum quoddam, in quo cenaturi diſcumbebant in toris è gramine ſtratis, ac reclinati è laguna quiſq. ſua, quam domo attuliſſet, bibebant. Athenaei verba ſunt haec: λαγυνοφορία ἑορτὴ, ἐν ᾗ οἱ συμπόται τὰ κομισθέντα αὐτοῖς δειπνοῦσι κατακλιθέντες ἐπὶ στιβάδων, ἐξ ἰδίας ἕκαστος λαγύνου παρ' αὐτῶν φέροντες πίνουσι, & lib. XI. idē Athenaeus copioſè diſſerit de laguna, varijs Scriptorum teſtimonijs de ea prolatis. Huiuſmodi vaſa, & alia itidem eſcaria & vinaria in antiquis marmorib. reperiuntur, & quidem ſummo artificio elaborata. In quibus animaduertimus expreſſum etiam cochleare, quale ſuperioribus annis extabat argenteū manu non indocti artificis, apud Angelum Colotium Epiſcopū Nucerinum. Eo autem vtebantur ad liquida ſorbenda, cùm alios cibos ſumerent, iuxtà illud Homericum.

Οἱ δ' ἐπ' ὀνείαθ' ἑτοῖμα προκείμενα χεῖρας ἴαλλον:

& Ouidianum illud:

Carpe cibos digitis, eſt quidam geſtus edendi:
Ora nec immunda tota perunge manu.

Antequàm verò ſuſceptam de Triclinio ſcriptionē finiamus, proferam locū quendam Dionis de Commodo Imp. ex quo intelligi aliquo modo poteſt in vſu fuiſſe apud antiquos vt in fine cenae, vel prandij ζήσειας dicerent pro eo quod nos in conſuetudine habemus dicere, PROSIT. Locus Dionis ſic habet: καὶ ἔπιεν ἐν μέσῃ τῇ ἀγωνίᾳ χαμαὶ ἐν κύλικι ῥοπάλῳ τῇ παρὰ τῆς γυναικὸς γλυκὺν οἶνον ἐψυγμένον, ἀμυστὶ, ἐφ' ᾧ ὁ δῆμος καὶ ἡμεῖς παραχρῆμα πάντες τοῦτο δὴ τὸ ἐν τοῖς συμποσίοις εἰωθὸς λέγεσθαι ἐξεβοήσαμεν, ζήσειας. Ad quem morem Appuleius

ius fortaſſe reſpexit, cum ſcribit lib. x. de Aſino: *Grandiſſimum illum calicem vno hauſtu perhauſi: & clamor exurgit conſona voce, cunctorum ſalute me proſequentium & c.* nam verbum *ſalute,* videtur ad illud ζιώσεως omnino ſpectare. Videndum autem num ad conuiuas item referri poſſit id, quod ſubobſcurè innuit Iulius Pollux lib. vi. cap. xiv. & apertius ſcribit Athenaeus lib. ix. allata ſcilicet poſt cenam medulla panis, quam nagdaliam, ſiue apomagdaliam vocabant, ſolitos conuiuas manus abſtergere, quam poſtea canibus darent. Quamuis non ſolùm magdalia, ſed ſmegmate etiam vſos ad abſtergendas manus fuiſſe, quod maſſa erat quaedam ex varijs odoramentis confecta, indicat idem Athenaeus eodem libro, adducto Antiphanis teſtimonio ex Coryco, in quo poſtulat conuiua dari ſibi aquam lauandis manibus, & ſmegma. ſic enim ait:

Ἀπονίψασθαι δότω τὶς δεῦρ᾽ ὕδωρ, καὶ σμῆγμα.

Illud etiam non eſt hic praetermittendum, in antiquorum marmorum cenis adeſſe conuiuantibus ſeruos muſicarios, qui tum citharis & fidibus, tum tibijs dextris & ſiniſtris conuiuas oblectent. Qui ſanè mos iam inde ab Heroicis vſq. temporibus, quibus adhibebāt in conuiuijs non tantū cantores & citharoedos, verùm etiam pſaltrias & ſambuciſtrias, ductus videri poteſt, vt oſtendit Homerus, apud quem in Phaeacum conuiuio canit Demodocus, in Ithacéſium Phemius: quem morem notat Athenaeus lib. i. cum inquit: ἐχρῶντο δὲ ἐν τοῖς συμποσίοις καὶ κιθαρῳδοῖς καὶ ὀρχηςαῖς, ὡς οἱ μνηςῆρες καὶ παρὰ μενελάῳ ἐμέλπετο θεῖος ἀοιδὸς. Et ipſos interdum conuiuas ſolitos fuiſſe ad tibicinem canere, auctor eſt Cicero in libro de claris orato-

oratoribus,& in Tuſculana I.& IV.ex qua,verba ſūt haec: *Eſt in Originibus ſolitos eſſe in epulis canere conuiuas ad tibicinem de clarorum virorum virtutibus.* & in lib.III.de Oratore ſic eſt: *Vt epularum ſolennium fides ac tibiae, Saliorumq. verſus indicant.* Virgilius lib. I. Aeneid.

—— *cithara crinitus Iopas*
Perſonat aurata &c. Horatius lib.III.od.II.
Tuq. teſtudo &c. —— *nunc &*
Diuitum menſis, & amica templis.

Quin & talorum etiam luſu conuiuas inter cenam oblectatos fuiſſe, oſtendit Suetonius in Auguſto, adducta eius ad Tiberiū epiſtola, ex qua ſunt haec: *Cenaui mi Tiberi cum iiſdem. Acceſſerunt Vinicius & Silius pater. Inter cenam luſimus γεροντικῶς, & heri & hodie.* Item: *Nos mi Tiberi Quinquatriis ſatis iucundè egimus. Luſimus enim per omnes dies, forumq. aleatoriū calfecimus.* Item ad filiam: *Miſi tibi denarios CCL. quos ſingulis conuiuis dederam, ſi vellent inter ſe inter cenam, vel talis, vel par impar ludere.* Propertius lib. II. eleg. XXXIII.

Lenta bibis, mediae nequeunt ſe frangere noctes:
At nondum eſt talos mittere laſſa manus.

Catullus ad Licinum:

—— *vterq. noſtrum*
Ludebat numero modò hoc, modò illoc,
Reddens mutua per iocum atq. vinum.

Ad hunc etiam morem reſpexit Plautus in Captiuis, cum inquit:

—— *nam in conuiuio*
Amator talos cum iacit, ſcortum inuocat.

Quod autem dixit Suetonius loco ſupra citato, *vel*

par

par impar ludere, conuenit cum illo Horatiano:

Ludere par impar equitare in arundine longa.

Forum item aleatorium quod nominauit, id nō modò in marmoribus, ſed in antiqua etiam gemma expreſſum vidimus. Cenae autē finis cum eſſet apud veteres Romanos ante ſolis occaſum, vel ſub ipſum certè occaſum ſolis, iuxtà illud Homeri Odyſſ. III.

Ηδη γὰρ φάος οἴχεθ' ὑπὸ ζόφον, οὐδέ γ' ἔοικε
Δηθὰ θεῶν ἐν δαιτὶ θαασέμεν, ἀλλὰ νέεσθαι.

& vt de Domitiano inquit Suetonius, *Conuiuabatur frequenter ac largè, ſed paenè raptim, certè non vltra Solis occaſum*, poſtea in multam noctem cenae produci coeperūt, vt de Nerone ſcribit idem Suetonius, quem ſuas epulas à medio die ad mediam noctem protraxiſſe ſcribit, dicente Iuuenale Sat. II.

— *noctesq Neronis*. & Horatio lib. II. Sat. VI.
O noctes, cenaeq. deum, quibus ipſe, meiq.,
Ante Larem proprium veſcor. Item Perſio Sat. V.
Et tecum primas epulis decerpere noctes.

Vnde in marmoribus ſcalptae ſunt etiam lucernae, quas vocant tricliniares, quarum maximus fuit vſus tunc, cum noctu conuiuia agebantur. Lucretius:

Si non aurea ſunt iuuenum ſimulacra par aedes
Lampadas igniferas manibus retinentia dextris,
Lumina nocturnis epulis vt ſuppeditētur. Virgilius:
— *pendent lychni laquearibus aureis*
Incenſi, & noctem flammis funalia vincunt.

Graeci λυχνούχοις appellant. Horatius lib. III. ode. VIII.

— *& vigiles lucernas*
Perfer in lucem &c. — Alius autem fuit lucernarum & lampadum vſus, quibus noctu conuiuae domum deducebantur: ex qua conſuetudine

Athe-

Athenaeus in cena Cleopatrae ſcribit Aethiopicos ſeruos, qui conuiuis domum redeuntibus praelucerent, ab ea datos eſſe: ſic enim inquit: πᾶσι δὲ λαμπτηροφόρους παῖδας Αἰθιόπων παρέστησεν. & de Duilio ita refert Cicero in Catone. *C. Duilium M. Filium, qui Poenos primus claſſe deuicerat, redeuntem à cena ſenem ſaepe videbam puer: delectab tur crebro funali, & tibicine, quae ſibi nullo exemplo priuatus ſumpſerat: tantum licentiae dabat gloria*. Deduci autem cōuiuas domum poſt cenam ſolitos fuiſſe notum eſt pluribus Scriptorum teſtimonijs: nam & Capitolinus in Vero donata dicit conuiuis ab eo fuiſſe vehicula cum mulabus & mulionibus cum iuncturis argenteis, vt ita de conuiuio redirent. Donata autem ait ea vehicula cum alijs apophoretis, quae finito conuiuio dabantur conuiuis, iuxta illud Martialis:

Praemia conuiuae det ſua quiſque ſuo.

Ex qua conſuetudine, vt omittamus apophoreta ſupra relata in cena Cleopatrae, ſcribit Capitolinus *donatos à L. Vero poſt cenam conuiuis ſuis pueros decoros, qui miniſtrauerāt ſingulis: donatos etiam Structores, & lances ſingulis quibuſque, donata & viua animalia, vel cicurum, vel ferarum, auium, vel quadrupedū, quorum cibi appoſiti erant: donatos etiam calices ſingulis per ſingulas potiones murrhinos & cryſtallinos Alexandrinos, ac quoties bibitum eſt: data etiam aurea atq. argentea pocula, & gemmata &c. data & vaſa aurea cum vnguentis ad ſpeciem alabaſtrorum: data & vehitula &c.* & Lampridius ex eadem conſuetudine ait Elagabalum *donaſſe conuiuis argentum omne, quod habuit in conuiuio, & omnem apparatum poculorum, idq. ſaepius.* Aliàs item *dediſſe pro apophoretis Eunuchos*.

& Sue-

a Suetonius in Caligula cap. LV. dicit. eum *agitatori Eutycho comeſſatione quadam in apophoretis vicies ſeſtertium contuliſſe. temq. Incitati equo &c.* ſic enim legendum, non, *Incitato*, vt nomen aurigae ſit, non equi: nec enim illa dona ſignificat data eſſe aurigae, quod non ita fuiſſet mirum, homini ſcilicet, qui illis vti poſſet; ſed equo, cui dare domum, ſupellectilem, ac demum conſulatum, quibus vti non poſſet, planè ridiculum fuit. De reliquijs autem cenae, quas innuit Homerus illo verſu odyſſ. XVI.

— ἅ ῥά τῇ προτέρῃ ὑπέλειπον ἔδοντες,

ſcribit Plutarchus Probl. lib. II. Quæſt. IV. Romanos ſeruis & miniſtris eas dare ſolitos fuiſſe, his verbis: ἢ καὶ πρὸς οἰκέτας φιλάνθρωπον τὸ ἔθος; οὐ γὰρ οὕτω λαμβάνοντες ὡς μεταλαμβάνοντες ἀγαπῶσι, κοινωνεῖν τρόπον τινὰ τραπέζης ἡγούμενοι τοῖς δεσπόταις. Seneca lib. II. epiſt. ad Marcellinum XVIII. *Quemadmodum*, inquit, *cena peracta reliquiae circumſtantibus diuiduntur*. Suetonius in Galba: *Inter cenam verò vſque adeo abundantem, vt congeſtas ſuper manus reliquias circumferri iuberet, ſpargiq. ad pedes ſtantibus*. Has innuit Plautus in Perſa, cum inquit:

Nunc huc introibo, viſam heſternas reliquias.

& in Curculione:

Et quidem reliqui in ventre cellae locum,
Vbi reliquiarum reliquias conderem.

Quae verò, Analecta dicit Martialis, puto deſignari cenae quiſquilias quaſdam, quae ſcopis, dum per Mediaſtinos mundabatur triclinium, colligebantur. Sic enim inquit lib. VII.

Colligere longa turpe nec pudet dextera
Analecta, & quicquid canes reliquerunt, Item:
Otia ſed ſcopis nunc analecta dabunt. FINIS.

NOMINA SCRIPTORVM
qui à Petro Ciacconio, & Fuluio Vrſino citantur.

A

Aeſchylus,
Afranius,
S. Ambroſius,
Appuleius,
Athenaeus,
Aeſopus,
Agretius,
Ammianus,
S. Auguſtinus,
Ariſtoteles,
Auſonius.

B

Budæus.

C

Callimachus.
Cato.
Catullus.
Cicero.
Cor. Tacitus,
Cor. Celſus.
Clemens Alexandrinus.
Caſſiodorus.
Capitolinus.
Columella.
Claudianus.

D

Dio Caſſius.
Dioſcorides.
Digeſta ſeu Pandectæ.
Dionyſius Halicarnaſſeus.

E

Euangelia.
Euſtathius.

F

Feſtus.
Flauius Vopiſcus.
Fulgentius.

G

Galenus.
Gellius ſiue Agellius.

H

S. Hieronymus.
Heſychius.
Horatius.
Homerus.
Hippocrates.
Heſiodus.

N Iſido-

I

Iſidorus.
Interpres Ariſtophanis.
Iulius Pollux.
Iuuenalis.

L

Lampridius.
Liuius.
Lucilius.
Lucianus.
Lucanus.
Lucretius.

M

Macrobius.
Martialis.
Marcellus.

N

Nigidius.
Nonius.

O

Ouidius.

P

Petronius Arbiter.
Philo Iudæus.
Plutarchus.
Plinius Iunior.
Plinius.
Plautus.
Perſius.
Porphyrio.
Procopius.
Pomponius.
Plato.
Propertius.

S

Seneca.
Seruius.
Strabo.
Statius.
Sex. Pompeius.
Sidonius.
Spartianus.
Suetonius.

T

Terentius.
Tertullianus.
Theophraſtus.
Trebellius Pollio.
Tibullus.
Theocritus.

V

Varro.
Vitruuius.
Val. Maximus.
Virgilius.
Velius Longus.
Velleius.

X

Xenophon.
Xiphylinus.

NO.

Digitized by Google

NOMINA SCRIPTORVM
qui emendantur, vel explicantur.

A

Mbroſij locus illuſtratus. 48
Appuleius emendatus. 75. 119. & 151. & explicatus 188
Agellius emendatus. 99
Athenæus emendatus. 107

B

Budæi error notatus. 12

C

Capitolinus emendatus. 64. & 117
Cicero emendatus. 20. & 78
Eiuſdem locus apud Macrobium explicatus. 35
Cornelius Celſus emēdatus. 72

D

Dio Caſſius emendatus. 127

I

Iſidori de prandio error. 82

L

Lampridius emendatus. 71. 108. 110. 117
Lucæ Euangeliſtæ locus explicatus. 47. 48

M

Marci & Lucæ loci explicati. 86
Martialis explicatus. 37. 66. 179.
Matthæus Euangeliſta explicatus. 47
Marcus Euangeliſta explicatus 96
Macrobius emendatus. 93. & 137.

P

Plinius emendatus & explicatus. 12. 18. bis 19. 76. 94. 96. 100. 103. 146. 147. 148. 149. 161.
Plautus emendatus. 21. 128
Plutarchus explicatus. 25

S

Sacræ Scripturæ loci quidam explicati. 45. & 46
Seruius emendatus & explicatus. 26
Seruij error de triclinijs. 102. 106
Suetonius emendatus. 33. 192
Sidonius emendatus. 112. 130

T

Tertullianus emendatus. 91 explicatus. 181
Trebellius Pollio emendatus. 107. Salonini vitam ſcripſit, quæ Capitolino adſcribitur. 121
Tibulli locus emendatus. 137. & 138

V

Varro emendatus. 14. 77. 151. 172. explicatus. 29
Virgilius explicatus. 9. 14. 126
Vitruuius emendatus. 105

INDEX RERVM
ET VERBORVM.

A

A Pedibus ſtare, & ad pedes, quid. pag. 37. & 112.
Abaci conuiuiorum 16. & 152.
Asbeſtinum linum. 155
A ſummo ad infimum bibere. 167. 168.
Ad cyathum & vinum ſtare, quid. 37
Acroamata inter cenandum. 39
Ablutio Romanorũ ante cenam. 21
Aeſopi hiſtrionis patina. 30. eius filij luxus. 31
Aetatem ferre quid. 35
Apicij luxuria. 31. eius cenae. 96
Africanus quantum argenti Carthagine Romam aduexerit. 17
Apophoreta quid. 41. & 191.
Architriclinus rex vini, ſeu magiſter potandi. 49
Argentum & aurum pro vaſis aureis & argenteis. 17
Aliptae ſerui & vnctores. 68
Ampulla in balneo quid. 74
Antiochi factum. 69.
Apoxyomeni ſignum celebre 76
Adiicialis cena vnde dicta. 88
Apodyterium quid. 78
Anaclinteria quae. 111. & 112
Analecta quae. 192
Albati cenabant Romani feſtis diebus. 121
Accumbendi modus apud veteres. 128
Alabaſtrus vnguentis ſeruandis. 137.
Antiſigma quid. 130
Apponere & auferre menſam quid. 139. & 141
Auroclauatae veſtes & mantilia. 155
Atrium vnde dictum. 178
Aqua niue refrigerata ad potandum antiquis in vſu. 170
Aqua calefacta. Ibidem
Antiquus mos in fine conuiuij. 187

B

Balneum vnde dictum. 63
Balnea & balneae vt differant. 64
Balneum quis primus domi ſuae fecerit. 65
Balneorum cellae tres. 71

Balnea virorum & mulierum quis ſeparauerit. 77
Balnea mulierum argento ſtrata. Ibid.
Balnea vſquè ad quae tempora perdurauerint. 78
Balnearij fures. 79
Balneatores qui, & quid exigerent. Ibid.
Bicinium. 105. 123
Bibere ad numerum litterarum nominis amicae. 166
Bibere pro ſalute Imperatoris. 167

C

Caeſaris cena notabilis. 41
Eius epulum publicum. 107
Caij Caligulae cena vna quãti conſtiterit. 33
Caligula ex auro panes conuiuis appoſuit. 41
Cantharus. 186
Catinus. 182
Capis & capula quid. 151
Caput cenae quod. 158
Calix vnde dictus. 170
Cartibulum quid. 151
Caſtrare vina quid. 36
Capſarij in balneis qui. 78.
Cena vnde dicta. 84. & 85
Cena apud veteres prandium dicta. Ibidem
Cenae hora. Ibid.
Cena recta quæ. 87
Cenae adijciales quae. 88.
Cereales cenae & Capitolinae & Populares. 89
Cenae finis. 190
Cenae pater quis. 173
Cenae Saliares, & vnde dictae 88. 89
Cenæ Augurales, Triumphales, & Pontificales. 89. & 40
Cenae Dominicae deſcriptio, & de ea coniectura. 45
Cena pura quæ. 95
Cena ſine ſanguine. Ibid.
Cena dubia & ebria. 96
Cenae ſuper platano. 103
Cleopatrae cena. 91
Cenaculum & cenatio vnde. 1
Cenationibus nomina deorum impoſita. 110
Cenationum laquearia verſatilia. Ibid & pagina 1.
CHRISTVS quo loco in vltima cena accubuerit. 48
Chriſtus calciamenta geſtauit. 47
Circumpedes pro ſeruorum obſequijs. 113
Citharoedi in conuiuijs & ſerui muſicarij. 188
Cochleare antiquum. 187.
Chryſendeta pocula quae. 185
Conuiuae nobiliores vt honorabantur. 144.
Colum quid. 170
Coquos priſci domi non habebant. 171
Conuiuae poſt cenam domũ lucernis deducebantur. 190 & 191
Comeſſatio, & vnde dicta. 101
Commodi Imp. crudele faci-

N 3 nus.

nus. 71
Conuiuae mappas afferebant. 16. & 154.
Corollaria data à conuiuij dominis. 40
Cleopatrae luxus. 31
Coronae ex floribus in conuiuijs. 23. 134. eas collo & brachijs aptabant conuiuae. 23. 135
Coronae ad prohibendam ebrietatem. 134
Coronae ex ramentis argenti. 135
Coronae poculis impoſitae. 136
Cubiculum. 1
Conuiuator quis. 173
Culcitae, prius tori dictae, & vnde. 9. & 114
Culcitae, puluini ſeu puluinaria dictae. 9. quibus pellibus ſternerentur. Ibid.
Culcitae vnde dictae. 11
Cillibae menſae quae. 14. & 148
Coniectura de Senecae loco. 13
Cyathus quid. 37
Craſſi epulum publicum. 107
Cylibantum quid. 151
Culina apud antiquos vbi. 178

D

D. pro. X notae. 13
Diſcipuli domini ſoti, vncti, & cum veſte cenatoria cenae vltimae accubuerunt. 46
Calciati incedebant. 47
Diei diuiſio. 61
Dapalis cena quae, & vnde dicta. 88
Dapſilis & dapaticè. Ibid.
Dominia pro conuiuijs. 99
Dominus conuiuij quis. 26
Dictator conuiuij. 173
Domini noſtri Seruatoris cena, & ſuper ea loci ſacrae Scripturae explicati. 45. & 46
Druſillanus Claudij Imp. ſeruus lancem argenteam qualem habuerit. 17
Didij Iuliani illiberalitas. 101
Diaeta pro cenatione. 110
Delphicae menſae pro abacis. 152

E

Eſcariae menſae. 14
Elephanti in conuiuia inducti. 40
Epulae vt diuidebãtur. 79.80.
Elagabali cenae. 96. 97

F

Fercula quae conuiuio inferebantur tibicen praecedebat. 39
Fercula quoties mutaraentur. 143. 157.
Fannia lex de parſimonia. 97.
Factiones quattuor coloribus diſtinctae. 117

Ferales

Ferales cenae. 90
Folles pro puluinis. 119
Feſtis diebus lautius epulari ſolitum. 145
Figulis ſalinum apponere religioſum. 141
Formula Romanorum in propinationibus. 169
Forum aleatorium. 190

G

Gallienus aureis mantilibus ſtrauit menſas. 154
Graeci quem locum iudicabant honeſtiſſimum, cùm diſcumbebant. 24
Guttum quid. 74
Gemmae in poculis antiquorum. 185

H

Hadriani Imp. factum. 64
Heroes aqua marina abluebantur apud Homerum. 70
Hexaclina & heptaclina ſtibadia quæ. 7
Horae apud veteres quomodo intelligantur. 86

I.

In ſinu recumbere quid. 28
Infra & ſupra diſcumbere. Ibidem.
In ſummo & in imo diſcumbere. Ibid.
In triclinijs quot ſolerent diſcumbere. 28
Iudaei niſi loti cibum non ſumebant. 45. ſuper hoc loci Marci & Lucae. Ibid.
Ioannem ſupra pectus Domini recubuiſſe quomodo intelligatur. 48
Ientaculum quid. 80
Idem pro prandio. ibid. vnde dictum. 81
In robore accumbere quid. 117
Iouis epulum. 124

L

Lauationis hora. 65.
Lampridij locus, & de eo coniectura. 82
Licinia lex. 98
Lectus Varroni vnde dictus. 4
Lectus Graecis λέκτρος. Ibid.
Lectos quis primus teſtudine, & argento veſtierit. 5. 115
Lectos ex argento ſolidos quis habuerit. Ibid.
Lectorum fulcra ex qua materia. 5
Lecti ſine fulcris. 6
Lecti pluteis muniti. Ibid.
Lecti qui vnum, aut duos tantum cubantes caperent. Ibidem.
Laquearia verſatilia. 1. & 110
Lecti Funicani qui. 8
Lecti lapidei & lignei. 114
Lecti humiles minus honeſti erant. 8
Lectorum culcitae quibus implebantur.

N 4

plebantur. 9
Lances argenteae Romanorum. 17
Lauare ad ſingulos miſſus vſitatum. 144
Locus Conſularis apud Romanos quis. 24
Luculli cena extemporalis. 30
Ludiones in conuiuijs. 39
Leges Aemilia, Antia & Iulia de parſimonia. 98. & Orchia & Didia. 100
Lectiſterniator. 102
Lectorum tricliniarium longitudo. 111
Lecti aurei. 116
Laenis vtebantur Romani in conuiuijs. 121
Lactucae cenam inchoabant. 158
Lagena & ex quo fiebat. 186
Laguna antiquis dicta. 187
Lagynophoria feſtum. Ibid.
Lucernae tricliniares. 190

M

Magnorum virorum lecti quales. 8. ad eos gradibus aſcēdebatur. Ibidem.
Menſae citreae rotundae magni pretij. 7. 11. 148.
Menſa vnde dicta. 14. 142.
Menſae pro epulis. 14. 143.
Menſae bipedes & tripedes. 15
Menſae duae apud Romanos. 148
Menſae mantilibus ſternebantur. 15. 183
Menſae pro diſcis appoſitae. 28. 142
Menſae ſecundae. 28
Menſarum luxus & ſumptus ingens. 33. 34. 35
Menſa Tiberij Caeſaris. 12
Menſas vacuas tolli nefas. 146
Menſae ſingulis ſingulae appoſitae in Herorum conuiuijs 141
Menſis coronae argenteae, aureae, & gemmis diſtinctae addebantur. 14
Menſae quadratae & rotundae. 14. & 148.
Menſae etiam vt fercula mutatae. 142
Mantilia vnde dicta. 15. & 154. antiquis mātelia. Ibid.
Mappae tricliniares. 16
Monopodia quae. 15. 150
Manupretia vaſorum ingentia. 18
Murrhina vaſa à Rom. quanti empta. 19
Metellus Pius toga picta cenauit amictus. 22
Medius locus inter conuiuas honoratior. 25
Menſae poculorum. 38
Miniſtri coronati fercula inferebant. 39
M. Agrippa quot balnea populo gratuita praebuerit. 73
Merenda quid & vnde dicta. 84
Mediaſtinus quis. 103. 192
Mu-

Mulier peccatrix vbi ſteterit in cena Domini. 113
Mulieres ſedentes cum viris accubantibus in conuiuijs Romanorum. 124
Muſcas exigere flabellō in conuiuijs ſolitum. 139
Marmor antiqui conuiuij. 140
Mittere de menſa quid. 144
Menſa tripes pro menſa quatuor pedum. 150
Menſae apud Graecos linteis non operiebantur. 153
Mantilia ſingulis miſſibus mutata. 154
Manus per ſingula fercula abluebant antiqui. 156
Menſae ſecundae quae. 159
Mel initio cenae. 158. & 159
Menſa tertia. 160
Molas in Tiberi quis primus conſtruxerit. 162
Miſcere pro temperare 163
Modus vini ſeu bibendi menſura apud Romanos & Graecos. 164. 166. 167.
Maioribus poculis potare quid 169
Milliarium quid. 172
Modiperator & magiſter conuiuij. 173
Miniſtri tricliniares in veteribus marmoribus apud Ful. Vrſinum. 175. 176
Miniſtri linteis ſuccincti ſeruiebant in antiquis conuiuijs. 178
Magdalia quae. 188
Muſicalia inſtrumenta in conuiuis. 39. 188

N

Nardino vnguento caput & pedes vngebantur. 133
Nardus piſticus apud S. Ioannem vt intelligi poteſt. Ibi.
Natalitiae cenae. 90
Nepotini ſumptus. 40
Numerus conuiuarum apud veteres. 23. 108
Nuptialis cenae deſcriptio. 90
Orbes & quadrae pro menſis. 14. oeci. 105
Ordo conuiuarum diſcumbẽtium. 23. 24
Oua menſae initio, & in ſecundis menſis. 29. 157.
Oua in Circo, & pompa Cereris. 29. 30.
Odores in conuiuijs. 39
Offa penita quid. 96
Obſonator ſeruus. 177
Onyx pro alabaſtro. 137

P

Patricij vbi lauarentur apud Romanos. 63
Patera 185.
Patina 180.
Patella. 181
Paterae vnde dictae. 168
Partes in conuiuijs quid. 144
Pallia in cenis. 120
Par impar ludere. 189. 190
Parochus quis. 173
Paraſceue pro cena pura. 55
Paro-

Paropſis vas eſcarium. 182. pro vili obſonio vſurpatum. Ibidem.
Pocula aerea apud antiquos in vſu. 179
Potandi modus apud veteres. 168
Propinare quid ſit. Ibidem.
Praeguſtatores cur dicti eleatri. 175
Peluis vnde dicta. 156
Pedum ablutio etiam poſt cenam. 157
Piſtores apud priſcos Romanos nulli. 161
Piſtores dulciarij & lactarij 176.177
Piſones prius dicebantur piſtores. 162
Piſtrinum vnde dictum Ibid.
Perpetuae menſae apud Virgilium quae. 2. 141
Pueri nobiles Rom. ſedentes cenabant. 3. 128
Periſtromata & peripetaſmata. 10
Puluini tricliniares. 11. & 118
Puluini vnde dicti. 11
Perſis quis locus honoratior cùm diſcumbunt. 24
Piſcium quorũdam pretia ingentia. 33. 34.
Perſicorum malorum pretiũ. Ibidem.
Puellae & pueri miniſtri cõuiuiorum. 36. eorum ordo in miniſtrando. 38
Potare ſextantes & deunces quid. 37. 164
Pocula conuiuis apponebantur. 38
Philonis Iudaei locus. 43
Puerorum miniſtrantium veſtitus. Ibid.
Piſcinam aquae calidae quis primus Romae inſtituerit. 72
Praefectus vigilum Iudex capſariorum. 78
Prandia apud veteres. 81. prandium vnde dictum. 83. Prãdij hora. 84
Pluteus apud Suetonium an pro abaco ſit poſitus. 113.
Peniculus vnde dictus. 153
Paraſiti vbi accumberent. 127
Pocula vini coronata. 136
Poculum boni daemonis. 146

Q

Quae vaſa exponerentur in abacis Rom. 17
Quintij Flaminini facinus inter epulas. 27
Quidam prouincialis quanti redimerit adhiberi conuiuio Imperatoris. 42

R

Romani Priſci ſedentes cenabant in atrijs. 2. 123. corũ quoque vxores. 3. & 124. poſtea accubãtes cenarunt. 4. & 125. pedes lauant ante conuiuium. 21. veſtem

conui-

conuiualem ſumebant. 119. ſoleas deponebant. 22. & 121. manus lauabant ante & poſt caenam. 22. 42. 155 non accubebant atrati. 21. & 121. vnguentis barbam & caput vngebant. 23. quẽ locum honoratiorem exiſtimabant. 24. cenãtes primò proni diſcumbebant, poſtea in cubitum repoſiti, deinde ſupini. 27. & 126. pulte pro pane prius vſi ſunt 161. Romana plebs vbi lauaretur. 63
Rex vini. 38. 172
Recumbere apud Euangeliſtas cur dictum. 47.
Roſis & floribus triclinia ſtrata. 136
Repoſitoria quae eſſent. 147
Reliquiae conuiuij quibus diuiduntur. 192

S

Scimpodia quae. 6. 105
Stibadium antiquum depictũ in codice Virgilij Vaticano & expreſſum à marmore. 7.
Stibadiũ quod, & ſigma quid. 7. & 114
Scabellum, ſcamnum, & gradus, vt differant. 8
Stragulum vnde dictum. 116
Stragulae veſtes. 9
Senatorius cenſus qualis. 13
Sacerdotum Romanorum accubantium ordo. 25
Strigiles balneorum. 74.
Spongiae loco ſtrigilum. 75
Silatum quid. 80
Sportulae quid. 87
Sculna quid. 93
Spondae pro accubitis. 111
Salue & vale ſalutationes differentes. 120
Sigma quid. 129. quot diſcumbentes caperet. 130. expreſſum de marmore. 131
Sigma littera Graeca arcui ſimilis. 129
Salinum in conuiuijs, & eius vſus. 140. 141
Superſtitiones antiquorum in conuiuijs. 147
Structor miniſter cõuiuij. 174 eius officium. 175.
Smegma quid. 188
Strategus quis. 173.
Salute apud Appuleium quid. 188

T

Triclinium pro cenaculo, & vnde dictum. 2. & 102. pro lecto. 106
Tricliniares lecti, & diſcubitorij a cubicularibus differũt. 4. ex qua materia fierent. Ibidem.
Triclinia aerata Romam quis primus inuenerit. 6. 115
Tricliniariũ lectorum forma. 6. In eodem triclinio pares erant & materia & figura

&

& altitudine. 7.
Triclinium Patauinum expreſſum. 60.
Triclinia quo in loco cenationum ſternerentur. 37
Toral quid. 9. vnde dictũ. 116
Tapetia maiori ex parte textili opere apud antiquos & purpurea erant. 10
Tori vnde dicti. 9. & 114
Toreumata quae & quanti vẽdita. 20
Thericlea vaſa. 20.
Tiberij Imp. prandium. 41.
Triclinium in qua parte domus eſſet. 104.
Tintinnabulũ balneorũ apud Ful. Vrſinum. 66. 181.
Terreſtris cena apud Plautũ quae ſit. 95
Tricliniũ ſeu bicliniũ Farneſianae bibliothecae. 123
Theatra croco & balſamo ſparſa. 137
Teſtus quid, & teſtaceus panis. 161
Thermopolium quid. 172
Tripatinum quid. 180
Talorum luſus inter conuiuas. 189

V

Veſtis cenatoria. 21. 119
Vitellij patina. 32
Vina in conuiuijs generoſiſſima. 34. 35
Vini vetuſtas notabilis. 36
Vinum ſacco frangere, quid. Ibid. & 169.
Vſus lauandi & vngendi apud veteres. 62. 63
Vnctio poſt lauationẽ & ante 66. 67
Vnctorium quid. 68.
Vnctores in antiquis inſcriptionibus. 69
Veſperna apud veteres quid. 83. 85
Venetus color & vitreus idẽ 117
Vmbrae in cõuiuijs quae. 127
Vnguento & oleo pedes vngebantur & quo. 132.
Vnguenta vnicuique corporis parte idonea. 132.
Vnguentaria vaſa. 137
Ventum facere flabello in conuiuijs. 139
Vrnarium quid. 152
Vini vſus apud Romanos. 162
Vini mixtiones ad muſicae conſonantias. Ibid.
Variae vini mixtiones. 163
Vinum refrigeratum. 170
Vaſa menſae vinariae & eſcariae. 179. & 180
Vaſa vinaria primùm lignea poſtremò aurea & argentea apud Romanos. 183
Vitrea pocula quando primũ in vſu. 184

Z

Zeta pro cenatione vnde dicta. 111.

F I N I S.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE